

KÖZÜGYEINKRŐL.

NÉZETEK

MAGYARORSZÁG PÉNZÜGYI ALLAPOTÁRÓL

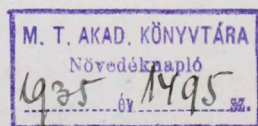
IRTA

GR. LÖNYAY MENYHÉRT.

BUDAPEST.

KIADJA RÁTH MÓR.

1873.

Budapest, 1873. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

ELŐSZÓ.

Már közel egy hónapja, hogy itt a szép Tirol havasai alatt csendes családi körben a nyugalmat és a függetlenséget élvezem. Itt, hova a politikai élet magas hullámai át nem csapnak, kétszeresen érzem, mily nagy kincset nyertem vissza a nyugalomban, melyet, hogy hat oly mozgalmas, terhes és munkás év után feladjak, utolsó gondolataim közé tartozik. Aminek pedig leginkább örvendek az az, hogy most már ismét élhetek kedvencz tanulmányaimnak a magántevékenység szerény és hálás körében, melyben a multból nem egy sikerre emlékezem.

De mért emlitem ezt az előbeszédben? Azért, mert nem akarom, hogy munkám célja félremagyaráztassék. Nem emlékirat és még kevésbbé önvédelem pro domo, vagy rendszeres pénzügyi munka akar lenni az, mit nyujtok, hanem egyéni nézeteim egyszerű kifejezése hazánk jelen pénzügyi állapotáról, egy biztató szó a sorsunk felett aggódók számára, egy az őszinte meggyőződésből s a szerzett tapasztalatokból támadt vélemény a teendők és a követendő irány felett, és célja

nem más, mint hogy eszmecsere ébresztése által a jelen nehéz körülmények közt a megoldandó feladatok iránti tájékozást tehetségem szerint elősegíthessem.

Kizárólag saját egyéni meggyőződésemnek adok kifejezést ez iratban, azon politikának, melyet én helyesnek tartok. És ha a munkában visszatekintések is foglaltatnak saját multamba, nem említem egész tevékenységemet a közpályán, hanem csupán azon momentumokat emeltem ki, melyek elvi jelentőséggel bírnak, vagy pedig azokat, melyek világot vetnek aggasztó pénzügyi állapotunk keletkezésének első okaira. Kiváncsamtam volna ugyan a történetekről és magamról bővebben szólni, de lehetőleg ovakodtam ettől, mert a cél, melyre e munka megírásánál törekedtem, csak az, hogy az általam jónak vélt pénzügyi politikát megismertessem.

Az aggodalom, melyet hazánk pénzügyi és politikai állapotai felett érzek, késztetett a tollhoz nyulni. Mert habár jogom van élvezni a pihenést és feledni a közel multnak emlékeit; habár távol állok és állni kívánok a pártmozgalmaktól és a kormány nagy felelősséggel járó terhétől: érzem azon hazafiui kötelességet, hogy bármily visszavonultságban teljenek is napjaim, amennyiben tehetem és tőlem kitelik, elmondjam nézeteimet és meggyőződésemet, remélve, hogy azok, kik a közügyeket intézni hivatvák, az általam elmondottaknak egyben-másban hasznát vehetik. És talán nem fog szerénytelenségnek vétetni, ha röviden, nyíltan és saját nevem alatt elmondom nézeteimet a felett, mit tartok szükségesnek, üdvös-

nek és kivihetőnek államháztartásunk rendezésére és alkotmányos életünk egészséges fejlődésére nézve.

Egész életemen át nemzetgazdászati és pénzügyi tanulmányokkal foglalkoztam. Még azon korszakban is, midőn hazánkban csak a parancsszó hangzott s majdnem mindenki hallgatott, hozzá szóltam e szakba vágó ügyekhez mindannyiszor, midőn fontos hazai érdekről volt szó, nyíltan, határozottan, saját nevem és felelősségem alatt. Hogyan hallgathatnék tehát most, midőn annyiok van az aggodalomra és midőn egyik-másik eszme, melyet említek, életképes lehet és tanácsaim némelyike talán tekintetbevételt érdemel?

Hogy miért választottam nézeteim kifejtésére az irodalmi utat, az a fennebbiekből következik: nem akartam nézeteim elmondásával bárkinek terhére esni vagy útjába állani és ki akartam kerülni, hogy politikai czélzatot keressenek felszólalásomban. Nem szólok tehát a kormányhoz, mely az országgyűlés többségének bizalmából a haza ügyeit intézi, — nem a képviselőházhoz, melynek azon tagjai, kik képességeik- és a pénzügyekben való jártasságuknál fogva a pénzügyi bizottságban foglalnak helyet s így a jelenlegi helyzet iránt nálamnál jobban tájékozva lehetnek, tudni fogják mindig a leghelyesebbet hozni javaslatba a törvényhozásnál: hanem szólok mindenkihez, ki magának fáradságot vesz e könyvecskét átolvasni. Elmondom nézeteimet, hogy mindenki szabadon megbírálhassa felfogásomat, helyeselve vagy helytelenítse eszméimet, kövesse vagy jobbal cserélje fel adott tanácsaimat.

Reményilem, nem ártok e gyorsan és így a forma tekintetében nem kellő gonddal pár hét alatt irt munkámmal senkinek. Ez őszinte óhajtasom. Ki a kedély nyugalmaát megszerettem, nem kívánnám a kedélyeket felzaklatni. De hiszen azt nem is tevé. Jobban szeretném, ha képes volnék azok tulságos aggodalmait megszüntetni, kik talán azt hiszik, hogy már nem lehet többé hazánk pénzügyein segíteni. Ha csak ez sikerült is, nem fogom kárba veszettnek tartani azon időt, melyet e munka megírására fordíték.

Meran, 1873. november 11-én.

Gr. Lónyay Menyhért.

KÖZÜGYEINKRŐL.

I.

Nemzetünk minden irányban az átalakulás és rendezés korszakát éli, most nyervén határozott alakot az eszmék, melyek a jelen század eleje óta mozgatták. Az 1848-iki törvényhozás által elvben kifejezést nyertek ugyan, de 17 évi szünet után csak 1867-ben nyílt meg előttünk az alkotás és cselekvés korszaka. Nevezetes és nagy fontosságu korszak ez. A szoros függésben és tehetetlenségben eltöltött századok után a jelenleg, nemzedéknek jutott a nagy feladat, hogy a szerencsésen keresztülvitt közjogi kiegyezés után, minden külső befolyástól menten, békésen felépítse és megszilárdítsa az önállóvá lett állam életét, hogy következetes munkásságban pótolja az előbbi idők mulasztásait, tisztelvén ugyan a multat és hagyományait, megtartván és czélszerűen átalakítván mindazt, a mi hasznos és életképes, de saját adott viszonyait is és a kor igényeit figyelembe vévén: teremtsen egy új életet és biztosított alapon rendezzen egy életképes magyar államot, mely birjon nemcsak az alkotmányos szabadság, de egyszersmind a rend mindazon kellékeivel is, melyek a szellemi fejlődésre és az anyagi felvirágzásra szükségesek.

De vajjon 1867 óta, a midőn a nemzet ura lett sorsának és a mióta akadálytalanúl rendezheti be házát, sikerrel használta-e fel az elmúlt időt? Képesek voltak-e a magyar államot az alkotmányosság és a rend

követelményei szerint szervezni? Nem követtünk-e egyben-másban hibás irányt? Ugy hiszem, mindnyájunkat terhel kisebb-nagyobb mérvben az elkövetett hibák és mulasztások tudata, mert nagy az ellentét 7 év előtti várakozásaink és a jelenlegi helyzet közt.

Ki ne emlékeznék közülünk örömmel a koronázási évre. Mennyi reménnyel volt eltelve a nemzet és mennyi jó szándékkal, cselekvő vágygyal a kormány és törvényhozás. Ha jegyzeteimet tekintem, melyeket a nevezetes 1867. évről, a koronázás és a kiegyezés sikeres keresztülvitelének évéről tettem: minden sorukban a jövő iránti reményt és az életképességünkbe vetett bizalmat látom nyilvánulni. Aggodalmunk csak az iránt volt, ha vajjon biztos lesz-e a béke több éven át? Ez általános meggyőződés jellemzéseül idézhetem, hogy a koronázás után egy este gróf Andrássy és én beszélgettünk a jövőről, elősorolván azon törvényeket melyeket alkotni kell, jelezvén az irányt, melyet követni fogunk; ekkor gróf Andrássy azon véleményben volt — s e nézetében akkor én is osztoztam, — hogy ha az isteni gondviselés csak 4 éven át rendes és békés viszonyokat enged ér-nünk, akkor nincs okunk az aggodalomra, mert ezen idő alatt a nemzet igazolni fogja életképességét.

És nem négy év mult el, de a hetedik évet éljük az alkotmányosság visszaállítása óta. S vajjon örvendhetünk-e minden irányban rendezett viszonyoknak? Megerősödtünk-e úgy a mint kellett és lehetett volna, hogy a bekövetkezendő küzdelem készen találjon bennünket? Haladt-e szellemileg, felvirágozott-e anyagilag az ország?

Az eredmények nem adnak e kérdésekre kedvező választ.

Tehát voltak hibák, voltak tévedések és mulasztások, melyek a jelen kedvezőtlen helyzetet teremtették. Hogy e helyzeten rekriminációk nem segítenek, azt nem kell mondanom. Együttes, egyetértő cselekvéstől várhatni csak a segílyt.

Sokan látják, sőt némelyek be is ismerik a hibákat. Hiszen alig van közöttünk, aki egyben másban ne hibázott volna. Legyen hát bátorságunk a hibákat beismervén a szükséges jobb irányt megállapítani s határozottan követni. Erről szól, ehhez kíván járulni a jelen munka.

II.

Minden államra nézve, mely fennállani kíván, a legfontosabb feladat: az államháztartást biztos alapra helyezni és rajta változatlanul fentartani, más szóval: a rendezett pénzügy.

Jó pénzügygyel bíró államban folytonosan növekednek a közgazdasági erők, emelkedik a vagyonosság s a jólét, terjed a műveltség, fokozódnak a szellemi erők és a védelmi képesség. Ellenben az oly államban, mely könnyelmű gazdálkodást visz, egyik napról a másikra él, az államháztartásban előrelátó és takarékos nem tud lenni, tehát évenként deficittel küzd, folytonos adósságcsinálás által zálogba veti a jövőt, erejét tulhaladó terheket vállal magára, az adókat folytonosan egész az elviselhetlenségig emeli és ezzel meggátolja a közgazdasági erők fejlődését: az ilyen államban, a történet tanúsága szerint nemsokára, a hanyatlás és az elgyengülés jelei fognak mutatkozni, és végre is azon országok sorába jut, melyek hanyatlanak, melyekre nem számít és nem támaszkodik senki; előbb-utóbb pedig elkerülhethetnül bekövetkezik azon gyászos idő, a midőn vállalt kötelezettségeinek eleget tenni nem képes, azaz: beáll az állambukás, mely évtizedekre tönkre teszi tekintélyét, megsemmisíti állását és gyakran gyógyíthatlan sebeket ver az összes magán- és államéleten.

Rendezett pénzügyekkel bíró államban maga az államszervezet biztosságot nyer, ellenben ott, hol folytonos, ugynevezett chronicus deficit van, a már-már el-

viselhetlenné vált adóterhek folyton neveltetnek: az általános elégedetlenség végre az állam-szervezet meg-ingását is eszközli. Az újabb kor legnagyobb forradalmainak alapoka ily viszonyok által támadt, 1644-ben Angliábsn, 1775-ben Amerikában és 1789-ben Franciaországban.

Mi 1867-ben lettünk urai sorsunknak. De vajjon teljesítettük-e az államélet ezen legfőbb kívánalmát? Rendeztük-e öntudatosan, takarékosan és állandó biztos alapokon államháztartásunkat? Kezdetben a gondosság és takarékoság felismerhető volt ugyan. Hiszen 1870. január elején még nem volt pénztári hiány államháztartásunkban, sőt 20.000,000 pénztári felesleg állott rendelkezésünkre.*) — De azóta folytonosan többet adtunk ki, mint bevettünk; egyes intézményeink átalakításában a takarékoságot nem követtük és saját erőnket túlbecsültük. Az igaz, hogy túlkiadásunk nagy része többé-kevésbbé hasznosnak vélt befektetésekre fordítatott, de annyi bizonyos, hogy kellő időben nem gondolkoztunk e befektetések czélszerű és rendes fedezéséről, vagyis éltünk egyik napról a másikra, számítván a jövedelmek folytonos növekedésére és talán a rendkívül jó termésre, a mint hogy az ily reményekre való építés az élénk képzelő tehetséggel bíró »kelet népét« jellemzi.

De most már a vérmes reményüekben is, kik minden dolgot jó és kellemes oldaláról szeretnek tekinteni, és a könnyen hívőkben, kik a felmerülő kérdéseknek csakis azon részét látják, mely kedvencz eszméiknek megfelel, méltó aggodalom kezd támadni arra nézve,

*) Az állandó pénzügyi bizottmány jelentése az 1873. államköltségvetés tárgyában, 29. lap »1868. és 1869. évben együtt pénztári felesleg 20.936.000 fr t.

valjon helyes volt-e az irány, melyet az állami pénzügyeknél törvényhozásunk követett. Mennyivel inkább kell tehát a pénzügyek végleges rendezését sürgetniök azoknak, kik már kezdetben látták előjeleit mindazon bajoknak, a melyek immár bekövetkeztek.

De minden rosznak meg van, vagy legalább meg meglehet, a maga jó oldala. Az utóbbi évek kedvezőtlen eredményei, az előrelátó számítás és takarékosság hiánya által okozott aggasztó állapotot használjuk fel, ne palliatív eszközök, de a gyökeres orvoslás alkalmazásba vételére. Sőt állítsunk fel a jövő számára is áthághatlan korlátokat, azon czélból, hogy ha majd idővel a behozandó rend és takarékosság és néhány jó termésű év megtölti pénztárainkat, a bennünk rejlő vérmes hajlam a megállapítandó renden rést ne törhessen.

Én, ki közpályám kezdete óta állandóan hazánk anyagi érdekeivel foglalkoztam és önálló államháztartásunk első három éve alatt a pénzügyeket vezettem, ismerni vélem az ország közgazdasági erejét és fejlődő képességét. Ennek tudatában mondom, hogy igenis lehet még jó és egészséges államháztartást berendeznünk és jövőre biztosítanunk. Sokkal nehezebb ugyan ez ma, mint volt ezelőtt 3 évvel. Akkor könnyebb lett volna az az óta elkövetett hibákat kerülni és némely intézkedéseket módosítani. Most már megvannak a hibák s a módosítani valók száma is jóval több. Mindazonáltal a teendőktől visszarettenünk ma sem szabad.

Megengedem, hogy ez némely hasznosnak és jónak vélt dolgoknak egy ideig való nélkülözésével, bizonyos önlegyőzéssel jár, és megkívánja, hogy a törvényhozás és a kormány kérlelhetlenül vigye keresztül az erre

szükséges rendszabályokat; de itt az ideje, hogy mindezekről komolyan gondolkodjunk és ez irányban következetesen cselekedjünk is.

E teendőket is főbb vonásukban vázolni e dolgozatom feladata. Nem állítom, hogy csakis az az út helyes, melyet megjelölni kívánok. Lehet talán ennél jobb és biztosabb is, én leszek az első ki a jobbat örömmel fogadom és egész készséggel támogatni kész leszek. Mert ha valaha, úgy most szükséges, hogy a lehető legjobbat és legbiztosabbat fogadjuk el és vigyük keresztül, minthogy a rendezett állami pénzügyek végleges megállapításától függ hazánk jövője, az alkotmányos intézmények iránti bizalom és hit megerősödése.

Beérem vele, ha e dolgozatomnak más egyenes haszna nem lesz is, mint hogy eszmecserét kelt és ez által pénzügyeink állapotának tisztázását elősegíti.

III.

Mielőtt azonban a nézetem szerint szükséges teendőkre áttérnék, egy rövid visszatekintést kívánok tenni az önálló államháztartásunk első éveiben történetekre. Mindig tanulságos a visszatekintés a multakra, hogy megfontolhassuk, vajjon nem változott-e egyben vagy másban meggyőződésünk, s helyes volt-e felfogásunk s igazoltatott-e a későbbi eredmények által; szabad legyen szólni pénzügyi kezelésünk első három évről, és amennyiben én álltam akkor a pénzügyek élén: magamról és szándékaimról is annyit, a mennyi elkerülhetetlen.

Az 1867-iki év elején, midőn a magyar minisztérium megalakult és nekem jutott a nehéz feladat, a pénzügyeket átvenni s a magyar pénzügyi igazgatást a rendelkezésre álló erők felhasználásával átalakítani és rendezni oly módon, hogy a szervezet működése egy napra se szenvedjen fennakadást, az állam pontosan eleget tehessen minden kötelezettségeinek: az első kezdetben elég okom volt az aggodalomra. Maga a békés uton eszközözendő és mindkét fél érdekeire nézve egyenlően igazságos és méltányos elvek szerinti kettéválasztás nagy gondokat okozott. Hozzájárult ehhez, hogy azon időben üresek voltak a pénztárak, a pénzügyi igazgatásnál alkalmazott személyzet $\frac{9}{10}$ -edrésze idegenekből állott, kik nem értették a hivatalos nyelvet, hazai erők pedig nem állottak és nem is állhattak rendelkezésre. Az alkalmazott idegen hivatalnokok aggódván sorsuk

felett, a pénzügyi kezelésnél néhány hétre csaknem szünet állott be. És ezen nem is lehet csodálkozni, mert a hivatalnokok a más igazgatási ágaknál 1861-ben előfordult általános hivatalnokvándorlás rémét vélték maguk előtt látni. Az adók az első hetek alatt csaknem egészen megszűntek befolyni, minthogy a nép nem volt hozzászokva az önkéntes fizetéshez, másrészt pedig én az alkotmányos viszonyokkal és saját nézetemmel összeegyeztethetőnek nem tartottam az évekig fennállott katonai végrehajtás további alkalmazását, melyet azonnal meg is szüntettem. A pénzügyi kormányzat szervezése, az országgyűlési teendők, az anyagi érdekeknek küszöbön állott kiegyenlítése: a quota, az államadósság és a vám- és kereskedelmi szerződés iránti előmunkálatok — mindez sok gondnal és munkával járt.

De ezeket csak annak kitüntetésére hozom fel, hogy a pénzügyi kormányzat átvételének idejében valóban elég okom volt aggódni a felett, vajjon meg fogok-e felelhetni az elvállalt feladatnak. Egy határozatlan és bizonytalan alaku ügy volt az, — mely az első kezdet idejében mutatkozott mindaddig, míg a teendőkre nézve magamat nem tájékoztam és azok sorrendét megállapítván, a rendezést meg nem kezdehettem.

Mindenek előtt két irányban kellett intézkednem. Első gondom volt, hogy a mindennapi kiadások fedezésére pénzt szerezzek addig is, míg a pénzügyi igazgatásnak ujalagos megindítása rendessé teszi a jövedelmeket. Ezen azonban mihamarább segítve volt az által, hogy az akkori osztrák pénzügyminiszter br. Becke, kinek feledhetlen érdemei vannak a kiegyenlítés és az átmenet sikeres keresztülvitele körül, kit nem szűkkeblű szempontok és nemzetünk iránti ellenszenv vezéreltek,

sőt a ki a közös monarchia érdekeinek magasabb színvonalán állott: — br. Becke segített ki e bajból, és pedig rövid idejű kölcsön adása által. A második feladat az volt, hogy az 1867. évre a törvényhozástól oly értelmű felhatalmazást nyerjek, mely szerint az első évben a rendes kiadások a rendes jövedelmekkel fedezhetőek legyenek. Erre nézve alapul vétetvén az 1869. dec. 28-án a közös monarchiára nézve helybenhagyott költségvetésnek Magyarországra vonatkozó része, mely mellett meg volt adva a lehetőség, hogy a pénzügyi igazgatás első éve alatt az államháztartásban az egyensúly fentartassék. Ennélfogva az 1868. évi költségvetés beterjesztésekor a rendezett pénzügyek létesítésére vezető eszközök már alkalmazhatók voltak.

Midőn azonban az 1867-ki év folyamában tapasztaltam, hogy az adók rendesen befolyznak, különösen pedig a közvetett adók folytonosan emelkednek, midőn a közös költségek arányának és az államadóssági járuléknak az ország erejéhez mért megállapítását biztosítva láttam: megvallom, akkor hazánk pénzügyi jövője iránt szép reményeim voltak, sőt számítottam arra is, hogy módunkban lesz a legsúlyosabb adónemeket mérsékelni a nélkül, hogy le kelljen mondanunk az ország anyagi és szellemi erejének lépcsőzetes és a szükséges reformok létesítéséhez igényelt összegek folyóvá tehetéséről, mi több: az állam hitelének emelkedése folytán foglalkozhattam az államadóssági évi járadék nevezetes leszállításnak eszméjével is. — De e tárgyra később fogok visszatérni.

Ily remények közt készítettem elő 1867. végnapjaiban az első államköltségvetés előirányzatát az 1868-ik évre, mely látszólag némi hiányt mutatott ugyan fel, de

a nyert tapasztalatok után lehetséges lett volna a költségvetést ezen hiány nélkül is javaslatba hozni. A közterhek leszállításának szándékát a költségvetés előterjesztése alkalmával 1868. ápril 16-án tartott beszédemben érintettem is*).

De ugyanakkor kötelességemnek tartottam rámutatni az irányra és kijelölni az elveket, melyek szerint az államháztartás a jövőben rendezendő lenne, és mivel ma is ezen elvek szerint tartanám czélszerűnek eljárni, sőt a jövőre nézve teendő javaslataim is ezeken alapulnak, említett beszédem idevonatkozó részét — noha a kérdéssel, a mint egy országgyűlési beszédben másképp nem is lehetséges, csak a főbb vonalakban foglalkozik — kivonatban itt közlöm :

»Engedje meg a t. ház, hogy ez alkalommal elmondjam azon elveket, melyek a költségvetés összeállításánál vezéreltek.«

*) »Meg vagyok győződve, hogy takarékos belkormányzat, hasznos beruházások tétele és az adóknál behozandó reformok által, különösen az adóknak czélszerű és lelkiismeretes kezelése mellett minden érezhető adóemelés nélkül, a sulyegyen az államháztartásban fentartható.

Meg vagyok arról is győződve, hogy ha a jövedékek-, fogyasztási adók- és illetékeknél a lábra kapott megrövidítések, eltagadások és családok megszüntethetők lesznek, ha jövedelmi adójukat becsületesen megfizetik mindazok, kik arra kötelezvék, nemcsak deficit nem lesz, de sőt a törvényhozás képes lesz a föld- és házadó tételeit nevezetesen mérsékelni. A földadónál nem hozok javaslatba fölemelést, csak is a törtszámok kiegyenlítését« stb.

Ugyanazon beszédben más helyen :

»Továbbá előnye a költségvetésnek, hogy a hol csak lehetett, a közterheken, könnyítettünk. E tekintetben nem csekély eredménynek mondható a só árának mázsánként 2 ft 48 krral való leszállítása, az egyenes örökösödési díjnak mérséklése és a kisebb birtokosoknak a hosszadalmas és költséges eljárástól megkímélése, az öulhasználatra való dohány termelésének törvényesítése, az iskolákra és tudományos intézetekre vetett eddigi adók nevezetes mérséklése.«

»Mi jelenben, midőn új államgazdálkodást kezdünk, először határozzuk meg önmagunk a közterheket, rendeljük el a hovaforvitást, tehát az első budget megszavazása által fektetjük le az első alapját a magyar államháztartásnak. Mint a magánosok életében gyakran elhatározó az első lépés, a kiindulási pont: úgy a nemzetek életében is minden az iránytól függ, melyet a választótnál vesz. Teljes öntudatával kell tehát birni azon céltnak, mely után törekszünk; mulaszthatlan kötelesség, éretten megfontolni minden teendő intézkedéseknek most és idővel nyilvánuló következtéseit, az eszközök horderejét; s ha egyszer tisztában vagyunk az iránt, mit akarunk: akarnunk kell azt minden erőnkkel, következtetesen és állhatatosan.«

»A cél, melyet a költségvetésnél rendes viszonyok között, tehát a háboru esetét kivéve, elérni kell: mindenkinek felett a súly egyen az államháztartásban; köznyelven elmondva, hogy mindenki e termen kívül is megérthesse, ne adjunk ki többet, mint bevehetünk, azaz úgy állapítsuk meg kiadásainkat, hogy azok egyensúlyban legyenek bevételeinkkel, tehát ne legyen deficitünk, ne legyünk arra szorulva, hogy rendes kiadásunkat hitel útján fedezzük, azaz adósságot ne csináljunk, és ez által azon sikamlós térre ne lépünk, melyen magánosok úgy, mint államok rendes évi szükségleteik egy részét hitel útján kénytelenek fedezni, és a hol többé alig lehet megállapodás, teher teher után szaporodik, miglen mint hógolyó, mentében mind gyorsabban növekedve, az anyagi jebblétet temeti el.

»Ezen elv szigorú keresztülvitele, kivált kezdetben, bizonyára áldozatokba fog kerülni; bizonyos önmegtagadástigé-

nyel és nélkülözéssel fog járni. Ennek azonban alája kell vetni magunkat nemcsak azért, mert az az előrelátó, józan pénzügyi politika követelménye, mert ez feltétele anyagi megerősödésünknek; de követnünk kell ezen egyedül helyes utat azon nagy horderejű erkölcsi eredményért, mely az által éretik el, ha bizonyosságát adjuk annak, hogy a magyar nép, mely eddig harczias önfeláldozó vitézségéről, hazafiságáról, ősi törvényei és alkotmányához való hű ragaszkodásáról volt ismeretes, melyért tűrni, kitartani s mindent áldozni képes volt: midőn alkotmányos önállását visszanyeri, midőn első alkalommal van hivatva saját állami háztartását berendezni, azt óvatosan és előrelátólag rendezni be; béke idején kettőztetett munkáságra, ha kell nélkülözésekre kész; el akarja és tudja viselni a jelen terheit, mert jól tudja és belátja, hogy a pillanatnyi könnyítés csak a jövőnek könnyelmű zálogbavetése által lenne elérhető, hogy ez által az adóságesinálás sikamlós teréről tartja magától távol, mely végre is elébb-utóbb a nemzet anyagi romlására vezetne.«

»Meg vagyok győződve, hogy a kik ellenkező tanácsot adnának a nemzetnek, rossz tanácsadói lennének: mert melyik tanácsadó tanácsa helyesebb, melyik inkább követni való? azé-e, ki pillanatnyi könnyebbülés szerzése mellett a deficit megörökítését hozván be, zálogba veti a jövőt azért, hogy a jelent kötelessége teljesítésétől elszoktassa? vagy azé, ki habár munkát, szorgalmat és nélkülözést követel, de jobb jövőt képes biztosítani?«

»Az egyensúly a bevételek és kiadások között minden jól rendezett magán háztartásban is szükségképp irányadó, sőt a magánháztartásnál még arra is kell

törekedni, hogy kevesebbet költsünk, mint jövedelmünk, hogy mostoha évekre legyen megtakarítva bizonyos felesleg, hogy a vagyoni állapot folyton gyarapodjék, tehát a bevétel felesleget mutasson; a jól rendezett államháztartásban azonban nem szabad adó útján többet követelni, mind a mennyit a rendes kiadások fedezése igényel, mert minden forint, mely a közterhek fejében követeltetik, a magánosok nélkülözését foglalja magában, nélkülözést saját szükségletének fedezésénél, vagy megtakarítások tételénél, vagy hasznos beruházások tételénél.«

»Mentül több marad meg az évi keresményből az adózók kezében, annál virágzóbb lesz az állam, annál tetemesebb lesz a tőke-érték gyarapodása, tehát annál nagyobb mértékben növekszik az állam anyagi ereje s ez által adóképesége. Fonák pénzügyi rendszer lenne az, mely a rendes kiadásokon felül gyűjtene pénz-alapot, mivel a nép anyagi jobblétének folytonos gyarapodása az állampénzügynek legnagyobb biztositéka, a vagyoniilag előremenő és gyarapodó honpolgárok kezében gyűjtött érték a legjobb biztositék a vész idejében; mert a mai hadviselési rendszer mellett, midőn csak nagy költséggel lehet védelmi vagy támadó háborút viselni, csak a vagyonos állam életképes, mely saját önfentartása végett könnyen meghozhatja a szükséges áldozatokat, míg egy szegény s anyagilag süllyedő állam, minden természetes vitézsége mellett is, gazdagabb szomszédok ellenében magát megvédeni képes alig leendő: tehát, ha valamikor, a mi korunkban el lehet mondani, hogy a vagyon ad erőt és hatalmat még védelmi tekintetben is.«

»Az anyagi felvirágzásnak tehát első és nélkülözhetetlen feltétele: a súlyegyen az államháztartásban.«

»De másrészt hasonló nagy fontosságú elv szerint a közterhek egy nemét sem szabad oly mértékig fokozni, hogy az által a gyarapodás akadályozva legyen, azaz a közterhek soha magát a tőkét, de mindig csak a jövedelem egy részét terheljék.«

»Hogy ezen kettős cél, ugymint az államháztartásban a súlyegyenlet, a tőkeértéknek nem apasztása, de gyarapodása mellett elérhessük, az életbe léptetendő pénzügyi rendszernél a következő három eszközt kell nézetem szerint alkalmazni:«

»A kiadások minden nemeinél, s így a közigazgatás minden ágánál a legszigorúbb takarékossgal megállapítani azt, meddig lehet menni a takarékossgban: nem nehéz föladat. Egy, még anyagilag ki nem fejlett, mondhatni szegény nemzetnél, melynek nagyok terhei, mely még csak most kezdi berendezni állami létét, minden fölösleges költség vagy fényűzés menthetlen pazarlás; másrészt azonban a takarékossg nem mehet túl azon határon, melyen túlhaladva, maga a cél, mely végett a kiadás igényeltetik, célszerűen el nem érhetnék.«

»A másik hasonló fontosságú eszköz: a közterhek-nél oly rendszert állítani fel és következetesen és lépcsőzetesen keresztülvinni, mely szerint az adók súlya lehetőleg igazságosan osztassék szét, s azok kezelésénél oly rendszabályok alkalmaztassanak, melyek folytán egyrészt az adózók által beszolgáltatott összegből a lehetőleg legtöbb folyjon be az állam költségeinek fedezésére; másrészt a behajtási mód lehetőleg kiméletes legyen, és végre mindenki egyaránt teljesítse az állam iránti teherviselési kötelezettségét, azaz, a többi adófizetők túlterhelhetésével senki ki ne vonhassa magát a törvényesen megszabott fizetési kötelezettség alól:

ezek folytán az államjövdelmi kútforrások rendezettek, jól és bizton jövedelmezők, igazságosan, lelkiismeretesen és takarékossgal kezeltek legyenek.«

»A harmadik eszköz az anyagi jobblét fejlesztésére: megtenni mindent, mit csak lehet, nemcsak az által, hogy gondoskodják az állam mindazon hasznos beruházásokról, melyek az anyagi és szellemi megerősödést előmozdítani képesek, hogy segítsen ott, hol a magános munkásság segíteni nem képes, teremtetleg hasson a közlekedési eszközök szaporítása, a hitelintézmények előmozdítása és rendezése, a nevelés és különösen az iparnevelés terjesztése, a közbátorság biztosítása, a törvénykezés rendezése és a belnyugalom fenntartása által; de egyszersmind engedjen szabad fejlődést a magán munkásságnak, hogy mindezen tényezők közremunkálása folytán évről-évre könnyebbüljön azon teher, melyet viselni kénytelenek vagyunk; hogy ezen mostoha viszonyok súlya alatt létezett ország — mely pedig a gyors anyagi felvirágzás minden tényezőivel bir — végre méltó helyet foglalhasson el az európai nemzetek sorában, mire főtényező az államháztartásban a súlyegyen megállapítása és jövőben szigorú keresztvitele; mire ismét, mint mondtam, három eszköz vezethet: takarékossg, adóreform és mentül szélesebb mérvben eszközölt hasznos beruházások.«

Midőn tehát 1868-ban az első költségvetést beterjesztettem, nagy reményeim voltak a rendes államháztartás és pénzügyi rendszer megalapítása iránt. Ezen reményeim az 1868-iki évfolyamában még növekedtek Minthogy még 1867-ben minden hónapban az összes pénzkészletről és minden egyes adónem havonkénti jövedelméről, rendes kimutatásokat adattam magamnak, már az 1867. év második felében tudtam a jövedelmek

emelkedését, és mivel a mellett a közigazgatás minden ágánál s a költségvetés minden tételénél módomban volt a szigorú takarékossgot következetesen keresztülvinni — amennyiben az 1867. márcziusban kelt országos határozat és különösen az 1867. XVIII. tez. 3. §-a jogot adott a pénzügyminiszternek egyenes befolyást gyakorolni az egyes tárczák kiadásaira — : az 1867. év rendkívül kedvező eredménynyel zárattott be.)*

Feltűnő volt az 1868-iki eredmény, különösen, ha a megelőzőtt évvel vetjük össze. Az 1866-iki évben a magyar korona országaira, a brutto budget elvei szerint, előirányozva volt 123,435,000 ft. bevétel, az eredmény azonban csak 104,399,000 frtot mutatott fel és így az eredmény az előirányzat mögött 19.000,000 fttal maradt el; míg az 1867-ik év eredménye a még az előbbi rendszer alatt a bécsi miniszterium által készített előirányzatot, részint megtakarítások, részint a jövedelmek növekedése folytán felülmulta. A sóváltókat illetőleg, melyek az 1867. évet illették, a valóságos eredmény közel 6 millióval volt kedvezőbb az előirányzatnál, és azok nélkül a különbözet tett 3.563,000 ftot. Az akkori takarékossg jelezéséül csak azt akarom megemlíteni, hogy a vezetésem alatt lévő pénzügyminiszteriumnál 532,000 ftot sikerült megtakarítanom azon összeghez képest, mely azon évre csupán csak a pénzügyi igazgatóságok számára volt előirányozva. Ha pedig a pénzügyminiszterium összes kiadásait vesszük, melyekben a közvetett adók előállítására szükséges költségek is foglaltatnak, akkor 1.418,000 forintnyi megtakarítás mutatkozott. De többé-kevésbé ugyanaz volt az eredmény a többi tárczáknál is, kivévn egyedül a kereskedelmi

*) Ez eredmények vázlását l. »Lónyay Menyhért beszédei« 334—343 l.

miniszteriumot, mely a posták és távirdák szaporítása folytán 400,000 fttal adott ki többet, mint előirányozva volt, és a horvát kanczelláriát, mely 184,000 fttal haladta meg előirányzatát. Az adóknál pedig majdnem minden irányban növekedett a jövedelem. Így a jövedelmi adónál 1 millióval, a dohánynál 700,000 fttal, a díjak- és jogi illetékeknél 1 millióval, az államvagyonnál több mint 1 millióval. Mindenki képzelheti, mily belső megelégedéssel és örömmel észleltem ez eredményeket.

Távol van azonban tőlem, hogy a szigorú takarékosság elvének keresztülvitelét úgy kívántam volna akkor értelmezni, hogy az ország érje be azokkal a kiadásokkal, melyek 1867-ben elegendők voltak. Bizonyára én is, mint bárki más, éreztem szükségét annak, hogy elmaradottságunk folytán azon jogos kívánatokhoz képest, melyeket az ország szellemi és anyagi erejének emelésére nézve mindnyájan táplálunk, beruházások tétessenek és reformok létesíttessenek. De, mert mindenek fölé helyezem az egészséges és jó pénzügyeket, és mert a kiadások engedélyezésénél mindenekelőtt az államháztartás egyensúlyát tartom irányadónak: azon nézetben voltam, hogy tekintve különösen némely egyenes adók súlyos voltát, akkor cselekszünk előrelátólag és az ország érdekének megfelelőleg, ha az emelkedett jövedelmek arányában oly módon emeljük saját kiadásainkat, hogy azok a jövedelmek növekedésének egy részét pl. felét, vegyék igénybe. Én azt hiszem, hogy lettek volna módok arra, hogy a kitűzött czélt kevesebb költségek igénybevételével is elérjük. Ugy gondolom, a kívánt eredmények ily rendszer mellett is bekövetkeztek volna.

A netto budget elvei szerint, azaz, ha levonjuk az egyes jövedelmi ágak előállítására szükséges költségeket, 1867-ben a rendes jövedelmek összege tett kerek

számban 100 milliót. Az 1873-ki netto bevételek összege a pénzügyi bizottmány szerint pedig 127 milliora tehető.*) Tehát 1868-tól 1873-ig a növekedés tenne 27 milliót. Nem lettek volna esekélyek az eredmények, melyeket saját céljainkra 14—18 millió kiadási többlettel eszközölhattunk volna, míg ellenben nagy erkölcsi és anyagi hatása lett volna annak, ha a felesleget, t. i. 10—12 millió forintot, némely terhes adónemek mérséklésére fordíthattunk volna.

Nemcsak azért ohajtottam ezen eljárást, hogy ez úton biztos alapokra helyeztük volna államháztartásunkat, és a magyar államot azon európai államok sorába emeltük volna, melyek chronicus deficizzel nem küzdenek: de a terhes adótételek mérséklése által az adózók kezeiben maradt adóösszegek a tőkeszegény országban új tőkék képződésére és hasznos beruházások eszközzésére fordíttathattak volna és ez által nagyban emelkedtek volna a közgazdasági erők és az ország adóképesége.

De az eredmények mellett, melyek biztosan következnek, ha a fentebb jelzett módon járunk el, még egy másik nagy cél elérésének reménye lebegett szemem előtt. Meg lévén győződve, hogy ha csak az első pár év alatt egyensúlyban tartjuk államháztartásunkat és az előállott felesleg folytán némely terhes adótételeket mérsékelni vagyunk képesek, tehát azon politikát követjük, melyet az összes európai államok közt legújabb időben egyedül Anglia követett: kétséget nem szenved, hogy hitelünk megerősödik és ha nem is egy-

*) Az állandó pénzügyi bizottmány jelentése szerint az 1873-ki költségvetésről 46. lap. »Állami rendes jövedelmeink ma már 197.703,095 frtot tesznek bruttó, ami 126—127 millió netto jövedelemnek felel meg.«

szerre, de lassankint a legjobb hitelű államok sorába jutunk.

Ennek bekövetkezésével elérkezettnek láttam volna az időt egy nagyfontosságú pénzügyi műtét keresztülvitelére. Az 1867. XV. t. cz., mely az államadósságok után a magyar korona országai által vállalandó évi járulékról szól, egy határozmányt tartalmaz, melyet e törvény alkotása alkalmával már ezen czélba vett műtét szempontjából kívántam a törvénybe igttatni. E törvény 6. §-a ugyanis ezeket mondja: »Mind a magyar korona országainak, mind Ő Felsége többi országainak tetszésökre hagyatik, államadóssági kamatjárukukat adóssági kötvények törlesztése vagy készpénzbeli visszafizetés által csökkenteni; a törlesztett adósság-összeg kamatainak megfelelő összeg ezen esetben a törlesztő pénzügyi kormányzat hozzájárulási tartozásából levonatik.« Ha az általam jelzett pénzügyi politikát csak néhány évig még követjük, úgy, hogy a komoly szándék továbbra is ez úton maradni felismerhető lett volna: nem kételkedem, kedvező feltételek mellett köthettünk volna meg egy nagyobb kölcsönt e czélra. Az ily rendezett pénzügyeknek örvendő állam, minő Magyarország lehetett volna, bizonyára köthetett volna oly kölcsönt, melynél 100 frt valóságos értéket kap 6 frt kamat kötelezettsége mellett, és ha vesszük az osztrák convertált rente árkeletét a multban, kétséget nem szenved, hogy ezen pénzügyi műtét folytán államadóssági járulékunk, mely jelenleg meghaladja a 31 milliót, egy negyedével alább szállitható lett volna, vagyis az államadóssági évi járadék megváltása azon arányban lett volna kedvezőbben keresztül vihető, a mily arányban kedvezőn állott volna Magyarország állami hitele az osztrák állam hiteléhez képest. A mai viszonyok közt

ilyenre természetesen gondolni sem lehet, mert majdnem ellenkezőleg áll a monarchia két államának hitele, amennyiben az osztrák rész még a mostani kedvezőtlen pénzügyi viszonyok közt is, nevezetesen kedvezőbb hitelnek örvend, mint Magyarország.*)

A jelzett úton több irányban nagy eredmények lettek volna létesíthetők, oly eredmények, melyek megérdemlették volna, hogy államháztartásunkban a legszigorúbb takarékoszággal járjunk el.

Elsőben is megszűnt volna a függés, melybe Magyarország jutott az által, hogy az előbbi adósságok kamataihoz és törlesztéséhez bizonyos évi járadékot köteles örökre fizetni, és egy nevezetes lépéssel közelebb jutottunk volna a magyar pénzügyek teljes önállósításához.

De nem különben nevezetes eredmény lett volna ha az államadóssági járuléknál megtakarítván 6—7 milliót, ennek pl. felét ismét saját kiadásaink növelésére fordítottuk volna, másik felét pedig ezen adósság gyors törlesztésére, mely úton az 20—25 év alatt leróható lett volna az adózók terheinek növelése nélkül, sőt egyenes mérséklésével.

Megvallom 1868-ban és 1869. elején ezen terv keresztülviteléről komolyan gondolkoztam. Azon időben a körülmények is kedveztek, minthogy az osztrák állam adósság birtoklói a couponadó felemelése és a decretált conversio folytán, különösen azok, kik Hollandban

*) A »P. Lloyl« számítása szerint a magyar vasuti kölcsönkötvények árkelete és az osztrák 5% rente árkelete következőleg állott: 1869-ben vasuti kötvény 102, osztrák rente 59.₅₀; 1870-ben V. K. 106, O. R. 57.₅₀; 1871-ben V. K. 110, O. R. 57.₅₀; 1872-ben V. K. 107, O. R. 65; 1873-ban V. K. 93, O. R. 69.₅₀. Tehát a magyar vasuti kötvény szállt 15.₄, az osztrák rente emelkedett 10.₄ %-al.

több 100 millióra menő összegeket birtak az előbbi államadósságból, hajlandók lettek volna, egy teljesen rendezett pénzügyi viszonyoknak örvendő állam kötelezvényeivel, habár kisebb, de tökéletesen biztos kamatozás mellett, ezen pénzügyi műtétet keresztülvinni. Meg vagyok győződve, hogy ha az általam követni kívánt pénzügyi politika határozottan kivitetik, eddig már az államadóssági járadéknak jelzett conversióját létesíthettük volna.

Azonban az 1868. év második felében az 1869. évi költségvetés előkészítése és tárgyalása alkalmával, sőt időközben némely alkotott törvények következményei miatt is, továbbá a beruházási célok és módok megállapításánál követett eljárás miatt és különösen az 1869. év közepén, midőn az 1870. évi költségvetés előkészítettett, és minden ellenvetéseim és igyekezetem dacára gyorsan kezdtünk haladni a kiadások emelésében, s a létesítendő reformok és új rendezések sem mindig a takarékoság elvei szerint indítottak meg: mindezen szép tervekről le kellett mondanom.

Az 1869-iki év elején készen voltam azon tervezetekkel, melyek némely adónemek leszállítását vagy módosítását hozták volna javaslatba. Azonban a nyár folyamában elkészülvén az egyes szakminiszterek költségvetései, be kellett látnom, hogy mindinkább távoznak az óhajtott céltól. Ellentetek támadtak a pénzügyi miniszterium felfogása és az egyes szakminiszterek tervezetei közt, és ennek folytán az 1869. október elején megnyílt országgyűlés elé a teljes költségvetés éppen ezen differentiák miatt egészben be sem adathatott. Csakis a második ülésben nyújtottam be én a kérdés alatt nem lévő Ó Felsőge oldala

melletti s a miniszterelnökség költségvetésével együtt az összes pénzügyminiszteri költségvetést, tehát az egész fedezetet is. Az országgyűlési tárgyalásokból kitűnik, hogy az 1870. évi költségvetést már nem tekintettem a magaménak, sőt a költségvetés általános tárgyalásánál, minthogy a pénzügyi bizottság egyenesen a mulasztással vádolt, azért, hogy az egész költségvetés a maga idejében be nem terjesztethetett, ezt ki is jelentettem.*)

Ezen költségvetés beterjesztése alkalmával már előállott annak szüksége, hogy fontolóra vegyem, vajjon viselhetem-e tovább az oly fontos és nagy felelősséggel járó tárczát, a milyen általában minden országban, de különösen nálunk az átmeneti korszakban volt a pénzügyi? Ugy hiszem, hiba lett volna némely, a

*) »Lónyai Menyhért országgyűlési beszédei 564. l.« Hogy az 1870-dik évre a költségvetés egyszerre elő nem terjesztethetett, annak minden okát részletesen megemlíteni ugy hiszem fölösleges volna; szabad legyen azonban e tekintetben csak annyit nyilvánítanom, hogy ezen késelem oka nem az egyes miniszteriumok mulasztásának, mint inkább azon eljárásnak tulajdonítható, mely minden oly költségvetés előkészítésénél előállni szokott, melynél az előirányzott szükséglet tetemesen felülhaladja az előirányzott fedezetet.

A miniszteriumok máraugusztus havában előkészítették költségvetésüket, be is adták hozzám, azoknak sommázatát egybeállítani nekem lévén kötelességem, miután mindenik miniszter kötelességének ismerte, saját tárczájánál mindazt, mit az ország javára czélszerűnek vélt, javaslatba hozni; nekem viszont a sommázatnál kötelességem arra ügyelni, hogy a kiadásokra rendes fedezet legyen; s különösen tekintetbe véve azon körülményt, hogy az 1869. évi termés kedvező nem volt, minek hatása kiterjed az 1870. ével első kétharmadára, s miután a delegátiók is a vámjövedelemnél majdnem 4 millióval nagyobb előszámítást tettek, tehát az 1870. évre ezímen, úgy, mint az előfordult az 1868. és 1869-dik években nevezetes feleslegre számítani alig lehet. De, mert az 1869. é. több milliónyi hiány fedezésére az előbbi évek megtakarításai fel fognak menni:

helyes pénzügyi irány ellen hozott határozatok és alkotott törvények miatta miniszteriumtól mindjárt az első kezdetben megválnom. Ekkor azonban előállott ennek szüksége, mert nemcsak a költségvetés maga nem volt meggyőződésem szerinti, de az 1870-diki költségvetés tárgyalásánál a törvényhozás tovább ment, mint maga a miniszterium, mert a képviselőház a kiadásokat még a betérjesztett összegben felül 1.200,000 frttal növelte, a bevételeket pedig félmillióval alábbszállította.

Sok gond, küzdelem és fáradság mellett ugyan, de sikerült 3 évig a deficitet kikerülnünk. Ezen költségvetés tárgyalásának berekesztése után azonban meggyőződtem arról, hogy az jövőben nem lehetséges.

Nem folytathattam tehát tovább ezen tárcza vezetését, és úgy hiszem, utolsó kötelességemet teljesítettem, midőn 1870. május 16-kán pénzügyminiszterségem alatti utolsó beszédemben jeleztem pénzügyi állapotunkat és

ismét igen természetes, hogy én mint pénzügyminiszter minden egyes tárczának tervezett nagyobb kiadásait mérsékeltetni kívántam.

A mint egyrészt az én kötelességem a sommázat, azaz a pénzügyi tervezet felállításánál minden észrevételemet megtenni: úgy a végmegállapodás az összes miniszterium által a miniszteri tanácsban jó létre, s azután történik a felterjesztés Ő Felségéhez és kéretik ki az engedély a javaslatnak az országgyűlés elé leendő terjesztésére.

A miniszteri tanács nem kívánt előbb határozni, míg meggyőződést nem szerzett magának arról: minő alapon történtek a jövedelmek kiszámításai, s minő jövedelemszaporodás remélhető 1870-re a 3 évi tapasztalás alapján. Ennélfogva a miniszteri tanács meghagyta nekem, hogy a 3 évről készíttessek ily kimutatást. Az szeptemberben készült el, aztán már október 7-én ismét az összes miniszteriumok és a pénzügyminiszterium közt folytak a tárgyalások, és így természetes, hogy azoknak nyomatása el nem rendeltetett, miután a végösszeg megállapítása nélkül a részletek ki nem dolgoztathattak.

Hátráltatta a végmegállapodást nemcsak azon két különböző irányzat, mely a dolog természete szerint a tárczaminiszterek és a pénzügyminiszter közt előállani szokott: ugyanis minden miniszter minél több hasznos beruházást tenni kíván, részemről

rámutatott a nem kedvező jövőre, mely reánk vár, ha a megkezdett úton tovább haladunk. Sajnos, hogy mindaz, a mit akkor megjósoltam, beteljesedett. Sokan nem emlékeznek már az általam akkor mondottakra; nem annyira saját igazolásom végett, mint inkább az akkori helyzet jelzéseül, ide igtatom azon beszédemnek ide vonatkozó részét:

»Engedje meg a t. ház nekem, ki eddig hazánk pénzügyi vezetésének gondjaival terhelve voltam, hogy egy rövid visszapillantást tegyek a multra, annak bekövetkező eredményeire; de el nem hallgatva az elkövetett hibákat s pár szóval jelezzem a nem kedvező jövőt, melynek az esetben elkerülhetetlenül elejébe megyünk, ha a — kivált a közelmúlt időben — választott utat még kellő időben egy biztosabb útra való visszatérés által el nem hagyjuk;

pedig mint pénzügyminiszter ott, hol a jövedelmek nevezetesen emelkednek — mint nálunk az indirect adóknál — ohajtottam volna, ha a kiadások nevezetesen nem emelkednek, a legterhesebb egyenes adónak, a földadónak leszállítását javaslatba hozni; de hátráltatta még a megállapodást azon elvi kérdés eldöntése is: vajjon lehet-e már az 1870-iki költségvetésnél, a törvénykezés rendezése szerint az igazságügyi és a küszöbön álló törvényhátósági rendezés folytán, a belügyi előirányzatokban lényeges változást tenni s ez által a normalis budgethez közelebb jutni?

Nem mulasztás, nem hanyagság, hanem az átmeneti és rendezési korszak természetes nehézségei és különösen az őszinte komoly szándék: az államköltségvetés megállapításánál minden körülményt érett megfontolás alá venni, volt az oka a késedelemnek.

Azon tárczák előirányzatai, melyek kérdés alatt nem állottak, ugyis október közepén, midőn az országgyűlés összejött, azonnal előterjesztettek s köztük a legfontosabb, a pénzügyminiszteri, melyben a fedezet foglaltatik.

A pénzügyi bizottság megjegyzésére szükségesnek véltem ezen felvilágosítást adni, már azért is, hogy miután a késedelem egyik oka én voltam, abban az engem illető részt — mint illik — magamra vegyem.«

mire még időnk van, miután három évi pénzügyi eredmények állanak a t. ház előtt, melyek különösen, a mi az állambevételek folytonos növekedését illeti, örvendetéseknak mondhatók; kivált ha tekintetbe veszem, hogy immár a 4-dik évnek 5-dik hónapjában vagyunk, és ámbár a mult évi termés a közészerűn aluli volt, és általában a tavaszi hónapok a bevételekre nézve a legkedvezőtlenebbek, mindamellett f. hó első napján az összes állampénztárakban lévő készletek — ámbár tekintve az aprilis elsején volt állapotot, több mint három millió csökkenés mutatkozik: — mégis kerek számban 17.000.000 frtot tettek.«

»Nem csekély volt azon munkásság is, melyet a pénzügyi téren eddig a törvényhozás és miniszterium kifejtett.«

»A közjogi és pénzügyi kiegyezés befejezett tény, a teremtetett új intézmények életképeseknek bizonyultak, rendezett és magyar pénzügyi igazgatás áll rendelkezésünkre, az adók minden neme törvényesítettet, habár az adóreformok tárgyában még sok a teendő; a közös ügyek és államadósság iránti kötelezettségnek pontosan eleget tettünk, — a magyar államadósságot képező földtehermentési kötvényeket semmi új teherrel nem róttuk meg; mire pedig nagy lehetett a kísértés: miután a legközelebb eső szomszédaink ellenkező példával mentek előre.«

»Ezen adósság kötelezett rendes törlesztését pontosan teljesítettük; hasonlóképen évenkénti összegekben törlesztetett a magyar államjóságokra bekebelezett dománialis kölcsönnek reánk eső fele része, és ha ezen vállalt magyarországi terhek törlesztésére fordított összegekhez hozzászámítjuk a vasuti kölcsönben történt törlesztést: több mint 10 milliót halad az

ezen czélra eddig fordított összeg. Tehát eddig több mint 10 millió törlesztetett az államadósság terhéből.«

»Az államerdőségek, bányászat, posta és távirdába nevezetes befektetéseket tettünk; a koronai uradalmak számát növeltük, a honvédek felszerelésére több milliót áldoztunk; az előbbeni időkből reánk maradt vasuti kamatbiztosítási kötelezettségnek pontosan megfeleltünk. Mindezen hasznos befektetésekre, nem számítva a vasuti kölcsönből eszközölt befektetéseket, legalább 9 millió forintot adtunk ki: e mellett elmondhatjuk, hogy senkinek, ki tőlünk valamit követelni jogosítva van, adósok nem maradtunk.«

»E mellett, teremtetünk egy vasutbiztosítási alapot, melyben 11 milliót haladó érték van, s mely az activák végleszámitás a folytán még több millióval szaporodhatik.«

»Ezek az első kedvező évek eredményei. De lett volna-e ily eredmény, ha, mint a multban annyiszor előfordult, s a jövőben is okvetlenül bekövetkezik, a mostoha évek súlya reánk nehezedik?—Bizonyára nem.«

»Hibának tartom tehát, hogy a bekövetkezhető mostoha évekre gondolva, a takarékoság elvét, kivált az utóbbi költségvetés megállapítása alkalmával, szigoruan meg nem tartottuk; sőt azt merem állítani, hogy a legutolsó költségvetés megállapítása alkalmával már túlmentünk azon határokon, melyeket a pénzügyi jövő veszélyeztetése nélkül átlépni nem szabad.«

»Mindenekelőtt azt kívánom constatálni, még pedig egyenlő számítási alapokon, tehát miután az 1867. és 1868-iki előirányzat a bevételeknél a netto-budget el-

vei szerint volt feltéve, itt is az egyenlőség kedvéért a brutto-budgetnek elveit alkalmazva, és kihagyva minden rendkívüli bevételt, hogy az állam rendes bevétele volt 1867-ben: 141.388,000 frt, 1868-ban emelkedett 149.294,000 frtra, 1869-ben már, mint épen mai előterjesztésemben említém, 152.387,000 frtra; 1870-re nem lehet többet előirányozni, s úgy is van a törvényben megállapítva, mint 1869-ben volt, az 1870. évi bevétel tehát tenne 152.140,000 frtot; és alig hiszem, kivált a mostani eredmények után ítélve, hogy a valóságos eredmény ezen összeget nevezetesen felülmulná; mutatkozik tehát tényleg 4 év alatt 11 millió rendes jövedelmi emelkedés.«

»Mi a helyett, hogy a jövedelmek folytonos emelkedésével felérő összegnek legalább felét, a legsúlyosabb adótételek mérséklésére fordítottuk volna: kivált az utolsó időben, nagyobb mérvben, mint a jövedelmek emelkedtek, növeltük kiadásainkat.«

»Hogy jelezzem a kiadások növekedését, még pedig azon tételeknél, melyeknek megállapítása tőlünk függött, elkülönítém a költségvetésből azon kiadásokat melyek határozottak, s melyek nem is igen változtak, melyeknek lejjebb szállítása hatalmunkban nem áll, milyenek az államadóssági évjáradék, a közös költség, földtehermentesítés; továbbá, ha levonjuk a beruházásokat, melyekkel az állami értéket növeltük, tehát számításba véve csak azt, mit magunk saját beligazgatási költségeinkre 3 év alatt valósággal kiadtunk s a negyedikek előirányoztunk, következő eredményre jutunk:«

»1867-ben kiadtunk ezen czélokra 68.522,000 frtot, 1868-ban 70.823,000 frtot, tehát az egy évi növekedés tett 2.301,000 frtot; 1869-ben, nem számítva a honvédség 6 milliónyi felszerelési költségeit, 74.700,000

frt, az egy évi növekedés tett már 3.877,000 frtot, s végre a bőven kimért 1870-iki költségvetés, — leszámítva itt is a honvédfelszerelésre megállapított költséget — gyorsan növekedve a kiadás majdnem minden tételénél, tesz 86.310,000 frtot; az egy évi növekedés tesz 11.610,000 frtot; megjegyzem, hogy az egyenlő alapokon teendő összehasonlítás végett, a bányászatnál ez évre törölt, de a mult években befoglalt átfutó tételeket ezen éveknél is leszámítottam, s ha ezen előirányzatot egybevetjük az első s legtakarékosabb évvel, 1870-ben 17.288,000 frttal többet adtunk ki, mint a mivel 1867-ben beértük; tehát, midőn a jövedelem 11 millióval emelkedett, a kiadás 17 és egynegyed millió emelkedést mutat. «

»Növeltük tehát a rendes kiadásokat nagyobb mérvben, mint a növekedett jövedelmek megengedik. — Az 1870-ik évre már a miniszteri előterjesztés is — egyéni nézetem szerint — az előirányzatban nagyobb összegeket vett fel, mint kívánatos lett volna; de engedje meg a t. ház, hogy kimondjam: a képviselőház egyrészt a jövedelmeket lejebb szállítá, a hirlapbélyeg, az év második felében megszüntetendő utvámok, az új házakra kiterjesztett felmentés a földtehermentesítési járuléktól, félmilliót nevezetesen haladó összeget tesznek; másrészt a ház maga emelte a költségvetést több mint 1.200,000 frttal; a küszöbön álló törvénykezési rendezés, mely néhány millióval fogja növelni a rendes kiadásokat; a népnevelésnek az állam segélyére való nagy mérvbeni utalása, a honvédség folytán szaporodó költségek, az évenként nagy mérvben növekedő vasuti kamatbiztosítások tetemesen fogják növelni eddigi kiadásainkat, noha ilyen productiv kiadásnál a későbbi haszon bizonyos. «

»Az 1870. évben még nem aggódom, miután kedvező termés mellett a 3 év megtakarításainak igénybevételevel még pénztári deficit alig lesz: de ha a megkezdett uton tovább haladunk, ha az 1871-ik évre nem igyekezünk úgy, mint 1867- és 1868-ban a szigorú takarékoság útjára visszatérni: az államháztartásban a súlyegyen megháborítása, nézetem szerint, elkerülhetlen.«

»Én legkevesbbé sem tagadom, t. ház! a hasznos beruházások szükségét; nem egyszer vallottam magaménak azon elvet, hogy az egészséges pénzügyi rendszernek egyik főfeltétele: czélszerű törvényhozási intézkedések és hasznos beruházások által a nemzet anyagi és szellemi erejét és így adóképeségét emelni; de hasonlókép fontos elv: az államkiadások megállapításánál lehetőleg takarékosan eljárni, s különösen a bevételek s kiadások közt a súlyegyent föntartani.«

»Már — ha többet, évenként nevezetesen többet akarunk kiadni, mint mennyivel a közvetett adók természetsszerűleg emelkednek: hogy a súlyegyent föntarthassuk, szükségkép az egyenes adókat kellene emelni, mert, ha a közvetett adók tételeit emelnők, valószínű, hogy a fogyasztás csökkenne; a közvetett adók mérvének emelése nem mindig azonos az államjövedelem emelésével; miután pedig az egyenes adók az oly nagy mérvbeni emelést, mint költeni szeretnénk, meg nem bírják: a folyton növekedő hiányt improductív költsön által kell fedezni, ez által lépünk azon veszedelmes lejtő szélére, melyen a megállás vajminehéz s gyakran lehetetlen.«

»Még most a rendes és virágzó államháztartás alapját megvethetjük; megengedem, hogy az talán a hasznos és jóknak vélt dolgoknak egyideig való nélkülözésével s bizonyos önlegyőzéssel fog járni: meg fogja kívánni, hogy a törvényhozás és a kormány kérlelhetlenül vigye keresztül az erre vezető rendszabályokat: de itt az ideje, hogy mindezekről komolyan gondolkozunk, azután ez irányban következetesen cselekedjünk!«

IV.

Midőn másfél évi távollét után ismét a kormány tagja lettem és ebbeli állásomnál fogva befolyást gyakorolhattam volna hazánk pénzügyi viszonyaira, 1870-hez képest nagyban megváltozott a helyzet. Időközben oly viszonyok fejlődtek ki, melyeket máskép alkotni s módosítani, kivált oly képviselőház segélyével, melynek mandatumma már csak néhány hónapig tartott, alig volt képzelhető. Csak is egy módon történhetett volna ez meg, ha nem is gyökeresen, de mégis az 1872. évi költségvetésre nézve előkészítőleg.

Ezen költségvetés már nem csak be volt nyújtva a házba, de a pénzügyi bizottság tárgyalásán is keresztül ment, midőn ismét elfoglaltam helyemet a képviselőházban. Ennélfogva ezen költségvetés módosítására nézve csak akkor lehetett volna némi sikerre számítnom, ha a többség és az ellenzék irányadó szakférffiai közt egyetértés lett volna eszközölhető, ha minden pártszempont mellőzésével a haza pénzügyi érdekében őszinte együtt működés lett volna létesíthető. Ezt belátván, megtettem a kezdő lépést és felhívtam a balközép irányadó szakférffiait, hogy alakíttassék a többségből és az ellenzékből egy magán-tanácskozmány, mely a miniszteriummal egyetértőleg venné a költségvetést újabb áttekintés alá.

Ezen ajánlatom azonban visszautasított, és így az 1872. évi költségvetésre nézve változást behozni vagy azzal újabb irányt kezdeni, a lehetetlenségek közé tar-

tozott. Nem tehetek tehát magamnak szemrehányást, hogy nem kíséreltem meg az egyedül lehetséges módot az 1872. évi költségvetés reductiójára nézve is.

Reménylettem azonban, hogy az új választás folytán egybegyült házzal érvényesíthetem vagy legalább megkezdhetem a gyökeres orvoslást. A választásoknál nagy többséget nyert ugyan a Deákpárt, de sem a többségben, sem a kormányban, nem volt meg az egység. Ehez járult az ellenzék éles ellenszenvé személyem iránt, — nem maradt tehát más hátra, mint a hivatalos állástól visszavonulnom.

Később, mint a ház egyik tagja, kinek kezei többé nem voltak megkötve miniszter társai többségének nézete által, hasznosan közreműködhetni véltem hazánk pénzügyi és közigazdasági ügyeinek rendezésénél. Előadtam nézeteim tehát a párt-tanácskozmányban. Ennek azonban sikere nem volt és fellépésem más, tőlem távol levő indokoknak tulajdonított. Így be kellett érnem azzal, hogy az 1873. évi költségvetés tárgyalása alkalmával jeleztem az általam helyesnek tartott irányt és a követendő elveket.

Midőn pedig a földadó pótlék iránti törvényjavaslat beterjesztetett, — ennek kell neveznem és méltán, mert az egyenes adók után 4 százalék pótlék a személyes kereseti adó fejében valóban nem más, mint a földadó emelése — szintén jeleztem, hogy ezen eljárási módot helyeselni nem vagyok képes.

Azóta sem egyenesen sem közvetve nem vettem részt a pénzügyi kérdések tárgyalásában. Nem vettem részt az 1874. évi költségvetés megkezdett tárgyalásában sem, mert meggyőződésem szerint az előrelátó pénzügyi politikával ellenkező eljárás követtetett, midőn határozatok hozattak a kiadások iránt, mielőtt a

fedezetről világos és tiszta számítás terjesztetett volna a törvényhozás elé. Visszásnak és természetellenesnek tartom ezen eljárást, mert a biztos számítás első feltétele, úgy a magán, mint az államháztartásban az, hogy a ki költségvetést készít, a kiadások meghatározása előtt tudnia kell, mennyi bevétel felett rendelkezhetik.

Ez volt oka annak, hogy legutóbbi időben nem vettem részt a költségvetési tárgyalásokban, most — tekintve a fennálló viszonyokat célszerűnek véltem jelen dolgozatom által megismertetni nézeteimet.

Sikert most ettől nem várok.

A tényezők, melyektől egy új és helyesebb irány megkezdése függ, még nem fognak egyesülhetni a nagy és nehéz munka kivitelére.

Pénzügyeink gyökeres orvoslása pedig csak úgy volna lehetséges, ha pártkülönbség nélkül egyesített munkára képesek lennénk.

De azt hiszem, nincs messze az idő, midőn általánossá fog válni a nemzetnél a kívánság, a rendezett pénzügyek iránt és a meggyőződés, hogy ezen célra csak egy új, határozott és öntudatos pénzügyi politika által lehet elérni. Ekkor talán egy vagy más általam mondott eszmének is lehet jövője.

V.

Mi a teendő a legközelebb, jövőben ?

Meg kell változtatni az irányt, melyet a pénzügyekben és az egész belpolitikában követtünk. Határozott és változatlanul megtartandó elveket kell felállítanunk a jövőre nézve. A kik eddig gondatlanok voltunk, legyünk ezentul gondosak és előre látók ; a kiadások engedélyezésénél eddig tapasztalt könnyűség helyett legyünk mindenkben takarékosak, szóval szakítanunk kell a multtal és öntudatosan egy jobb jövő alapját kell megvetnünk.

De hogy ezt elérhessük, arra mindenkfelett szükséges, hogy maga a képviselőház áthatva a takarékoság szükségétől és kész legyen minden e célra szolgáló eszközöket nemcsak támogatni, de alkalmazásukat egyenesen követelni. Különben, bármily takarékos és erélyes pénzügyminister álljon is a pénzügyek élén, legjobb akaratú törekvése meg fog hiúsulni.

Jellemző, mit e tekintetben Bergius, a boroszlói egyetemen a pénzügyek tanára mond : *)

»A pénzügyministernek nem egyedüli feladata a szükséges pénzek beszerzése a végből, hogy minister-társai az általuk jónak látott kiadásokat megtehessék ; állását méltón csak úgy tölti be, ha collegáinak minden felesleges és káros kiadásait megakadályozni képes.«

*) Grundsätze der Finanzwissenschaft, mit besonderer Beziehung auf den preussischen Staat, von Carl Julius Bergius. Berlin. 100 l.

Annak jelzésére, hogy mely esetben felelhet meg feladatának a pénzügyminister, idézi br. Patownak, ki 1848-ban kereskedelmi minister volt, 1857-ben a porosz képviselőházban mondott szavait, melyek felettébb jellemzők a pénzügyminister és a képviselőház közötti viszonyra nézve.

Br. Patow szavai ezek: »A teendő megtakarítások főtámaszát mindig a pénzügyministerben kell feltalálni. Annak helyzete ugyan nagyon nehéz, midőn minden collegáival, kik saját tárezájok érdekeiről kívánnak gondoskodni, mihez pénzre van szükségök, a maga álláspontjából gyakran kénytelen magát ellentétbe helyezni. Ha a pénzügyminister a képviselőházban támaszt talál, azon esetben a messzemenő követelések irányában sikerrel fog fellépneti. Ha azonban ministertársai joggal mondhatják észrevételeire: Azok, kik végre is az adózók zsebei felett rendelkeznek, a nép képviselői; ha ezek a többkiadást kívánják, hogyan mondhat ellent a pénzügyminister; mi legalább megkívánjuk kisérteni; és ha a pénzügyminister enged és az ügy a képviselőház elé jöven, ott minden bővebb vizsgálat nélkül a többség vakon megadja engedélyét, azon esetben megtakarításokról szó sem lehet. — Beismerem, hogy könnyebb új adókhoz, mint megtakarításokhoz folyamodni.«

»Ha tehát úgy mint előbb az új terhek könnyen megszavaztatnak, ha a nép képviselők részéről a megtakarítások eszközölése nagyobb erőlylyel nem követeltetik, azon esetben megtakarítások nem lesznek eszközölhetők, de előbb utóbb bekövetkezik a vaskényszerűség és ekkor a megtakarítások mindenesetre elkerülhetlenek lesznek.«

Azért idézem e jellemző mondatokat, mert ha viszszatekintünk a multa, ama szavaknak ránk is alkalmaz-

ható volta félre nem ismerhető. Hiszen nem egyszer fordult elő költségvetési tárgyalásainknál az eset, hogy egyik másik beterjesztett tételnél, mely iránt a képviselőház előszeretettel viseltetett vagy mely másképp népszerűnek látszott, a kormány által kért összeget a ház még fölemelte.

De nem csak azért kell a jövőre nézve a jól értelmezett takarékoságnak a képviselőházban támogatásra találnia, hogy a költségvetés előkészítésénél a pénzügyminister a házra biztosan számithasson, hanem azért is, mert épen a nép képviselői hivatvák küldőik, vagyis az adózó nép adóképesességét tekintetbe véve, minden túlterheltest visszautasítani.

S van egy magasabb szempont is, melyet a képviselőháznak szemelől tévesztenie nem szabad. Tényekkel kell bebizonyítani azt, hogy az alkotmányos kormányzat legjobb biztosítéka a jó pénzügyeknek. Ha ellenkezőleg cselekszünk, azoknál, kik az anyagi jólétet mindenek fölé helyezik, megingattatnék az alkotmányosság iránti hit.

Az abszolút hatalomnak a takarékoság rendesen nem tulajdonsága ugyan, különösen míg mi ezen kormányzat alatt éltünk, mindig az ellenkezőt láttuk; de voltak példák a takarékoságra is, — így a porosz állam ily viszonyok közt rendezte pénzügyeit. Meg kell tehát mutatnunk — a mint különösen utóbbi időben Angliában tapasztaljuk — hogy az ellenőrzési jog és az önmagunk fölötti rendelkezés, melyet az alkotmányosság ad, legjobb biztosítéka az állam rendezett pénzügyeinek és anyagi felvirágzásának.

Menthető, sőt természetes, hogy midőn az alkotmányosság első éveit éljük, érezvén hátramaradottságunkat, rövid idő alatt kívántuk létesíteni mindazon

intézményeket, melyeknek hijával voltunk, s gyakran talán nem is azon arányban, mely erőnknek megfelelt volna, mert hisz nem képes minden állam hasonló célra, hasonló kiadást tenni, minthogy vagyoniassági foka is különböző. Ennél tán nagyobb baj volt az, hogy nem mindig azt az irányt követtük némely intézkedéseinkben, melyet nemzetünk multjánál, hajlamainál és tulajdonságainál fogva követnünk kell vala s mely a valódi alkotmányos szabadság leghatározottabb kifejezése.

Mielőtt kifejténém az elveket, melyek szerint minden alkotmányos országban az államháztartást be kell rendezni, megjelölni kívánom a két irányt, mely közt választanunk kell. Éles ellentéteket fogok idézni, hivatkozván elsőrendű tekintélyek véleményeire is. Mert ohajtom, hogy az előttünk fekvő példákból tapasztalást szerezvén, ítélhessünk a fölött, melyik irány a helyesebb, melyik a mi viszonyainkkal és népünk jellemével inkább megegyező s a jövőt és a valódi szabadságot jobban biztosító.

A nemzetgazdaság és pénzügytan egyik legjelesebb, mindenesetre legrendszeresebb írójának, Rau Károly heidelbergi tanárnak és a magyar akadémia külső tagjának, ki 1870-dik évben fejezte be eredményteljes tudományos életét, munkájában*) egy igen érdekes adat található. Rau munkájának azon nagy előnye van, hogy minden egyes tételének felvilágosításaul számadatokat közöl. Munkájának 83. §. d) pontjában a chronikus deficit fogalma nemei- és terjedelméről szól és két kathegóriára osztja az államokat. Az egyikbe sorolja a chronikus deficittel küzdőket — természetesen ott ta-

*) Karl Heinrich Rau: »Lehrbuch der Finanzwissenschaften.« VI Ausgabe. Leipzig u. Heidelberg. 1872.

láljuk az osztrák-magyar monarchiát is — a másikba a rendes államháztartással bírókat, és végén a következő megjegyzést olvassuk: »Ebből látható (t. i. az adatokból, melyeket idéz), hogy a román és szláv eredetű államesoportok folytonos deficittel küzdenek,« — és aztán elősorolván a többi államokat, ezen megjegyzést teszi: »Ebből látható, hogy a művelt világ germán-fajú népei a chronikus deficitet újabb időben kikerülték és a rendkívüli deficit irányában pénzügyi elasticitást mutattak, azaz, ha pl. háborus idők következtek be, azok költségeit saját erejökkel fedezni képesek voltak.«

Mit mutat ezen a tapasztalatokra alapított jellemzés? Nem mást, minthogy a germán népfajok, ide sorozva Angliát, Észak-Amerikát és a nagy Németországot, sőt Hollandiát, Schweiczot és a Skandináv országokat is, egy nagy előnnyel bírnak a többi népfajok fölött, t. i. nem követelnek az államtól többet, mint a mi az állam céljaira szükséges és magán tevékenységgel s az önkormányzat józan elveinek megvalósítása által távol tartották magukat a centralizált és bürokratikus szervezettől; holott mindazon államok, melyek chronikus deficittel küzdenek, többé-kevésbé centralizált államok, melyekben a magán-tevékenység korlátozott, s az állam feladatának tekinti, mindent megtenni mindenkiért. Ha pedig ez államok alkotmányos kormányzattal bírnak, a törvényhozás feladata a központosított kormányzati rendszer által igényelt kiadásokat megszavazni.

Minél inkább virágzik valahol a centralizált államforma, aránylag annál nagyobbak a költségek és annál kevesebb a magán-tevékenység és a valódi szabadság. Legnagyobb mérvben látjuk ezt kifejlődve alkotmá-

nyos forma mellett Franciaországban, abszolút kormányzat mellett pedig Oroszországban.

Jellemző mit erről J. Stuart Mill a szabadságról írt könyvében mond:

»Ha a társadalom minden tevékenysége, mely rendszeres együttműködést és szélesebb látkört igényel, a kormány kezeiben volna, ha a kormányhivatalok a legügyesebb férfiak által töltetnének be, azon esetben minden műveltség és gyakorlati ismeret az országban — kivéve egyedül az elméleti ismereteket — a nagyszámu bürokratiában öszpontosulna, melyre az összes közélet minden ügyei tekintenének.«

»A nagy tömeg a vezetést és a parancsszót, minden iránt, mit tennie kell, onnan várná, a képesek és az előmenetelt kívánók személyes érdekek czéljából szintén csak oda fordulnának; a bürokratia soraiba bejutni, s ha valaki egyszer bejutott, ott magasabbra emelkedni, minden ambíciónak egyedüli czélja volna. Ily szervezet mellett a nép többi része, a gyakorlati ismeretek hiányában lévén, nem képes a bürokratia eljárását megítélni vagy megakadályozni.«

»De azon eset is lehetséges, hogy ha történetesen a trónra jutott uralkodó hajlamot érez magában népszerű intézményeket vagyis oly reformokat, melyek a bürokratia érdekeivel ellentétben állanak, behozni, ezt kivinni aligha lesz képes. — Ez szomorú helyzete az orosz birodalomnak, mint azon nyilatkozatokból kivehető, melyeket ezen országról eléggé alaposan tájékozott férfiak tettek. A czár magatehetetlen a bürokratia testülete ellen. Bárkit Siberiába küldhet, de a bürokratia nélkül és akaratától eltérőleg nem kormányozhat.« Ez ugyan újabb időben Oroszországban némi változást

szenvedett, miután látjuk, hogy az uralkodó czárnak nagy reformok keresztülvitele sikerül, azonban az mindezenetre áll, hogy minden bürokratikus módon rendezett kormányhatalom igyekszik saját hatáskörét folytonosan fenntartani és szélesbíteni.

Általában tanulságos az, a mit J. St. Mill a kormányzati rendszerről mond nemzetgazdaság tanában:

»A continens több államában, úgy az elméletben, mint a gyakorlatban, a kormányzati tevékenység rendkívüli kiterjesztése jutott érvényre. Angliában pedig ennek ellenkezője van gyakorlatban.«

Részletesen szól aztán a kormány hatásköréről és elosztja tevékenységét a szükséges teendőkre, olyanokra, melyek nem szükségesek, és nagy igazságot mond, midőn azt állítja, hogy »a valódi szabadságnak és a célszerű kormánynak főfeladata, nagy dolgokat létesíteni az egyéni tevékenység és az egyesek önkéntes közreműködése által.«

A francia nemzetenél még a demokratikus alap és alkotmányos viszonyok közt is a központosítást legnagyobb tökéelyében látjuk, s éppen ennek tulajdoníthatók azon számos forradalmak, melyeken e nemzet keresztül ment. Jellemző mit e tekintetben ugyancsak Stuart Mill mond:

»Oly államokban, hol magasabb műveltségi fokánál és hevesebb jelleménél fogva a népesség megszokta azt, hogy érte mindent az állam tegyen, vagy legalább, hogy maga magáért semmit sem tehet anélkül, hogy rá engedelmet az államtól ne nyerjen, sőt még azt is az államtól kéri ki, hogy miképpen cselekedjék: ily államban a nép minden bajért, mely éri, az államot is teszi felelőssé, s ha egyszer a baj nagyobb mérveket öltött s a nép türelme megszakad, föltámad a kormány ellen s

csinálja azt, amit forradalomnak neveznek, mire aztán más valaki jogosult vagy jogosulatlan tekintély, ki magát a nemzet megbizottjának tekinti, elfoglalja a trónt, kiadja parancsait a burokratának és aztán minden úgy megy tovább, amint eddig ment, mert a burokrácia ugyanaz maradt és helyét más elem nem képes elfoglalni. »

Mélyen érezték ezen állapot hátrányait a francia politikusok jelesbjei, és mégis segíteni a dolgon mind-
eddig képesek nem voltak. Ugy látszik, hogy a szláv fajoknál a parancsszó szükséges a rendes kormányzatra, a román fajoknál pedig még alkotmányos viszonyok közt is az egyesek üdvös tevékenysége az államélet különböző functióiban minde'ddig keresztül vihető nem volt. Bastiat a leggeniálisabb francia nemzetgazdasági írók közül való, ki rövid idő alatt — a 48-ki korszakban — írta munkáit, ritka hazaszeretettel és mély belátással; 1849. decz. 19-én a képviselőházban tartott beszédében nagyon jellemzőleg ezeket mondja:

»Mire van legnagyobb szüksége a francia népnek és az egyes polgároknak? Kissé több bizalomra önmagokhoz és a felelősség érzetére. Nem csoda, hogy ezt elvesztette e nemzet: a sok kormányzás által elszoktatták tőle. Az országban sokkal többet kormányoznak, mint szükséges és ez a baj oka.«

»Ennek ellenkezője volna óhajtandó, t. i. hogy a nép tanulja meg önmagát kormányozni, hogy tudjon különbséget tenni az állam lényeges attributumai közt és azok közt, melyeket az, a magánytevékenységből magához rántott. Ebben fekszik a feladat súlypontja. Én részemről kimondom, hogy azon ügyek száma, melyek a kormány tevékenységi köréhez tartoznak, igen korlátolt és pedig ezek: a rendet és biztosságot fön-

tartani, mindenkit megvédeni saját jogaiban, a kihágásokat és bűntetteket megakadályozni és keresztülvinni azon nagy munkákat, melyek a közczélokra szolgálnak és az egész nemzetnek javára vannak.«

Egy röpiratában, melynek czime: „Paix et liberté ou le budget républicain«, ezeket mondja:

»Az államköltségvetésben az összes politika kifejezést talál. Megdagad vagy megapad a költségvetés a szerint, a mint a közvélemény többet vagy kevesebbet kíván az államtól. Mit használna bizonyítani, hogy az állam egyik-másik szolgálati ága nélkülözhető volna és ez által bizonyos megtakarítás válna lehetővé, ha az adózók maguk a takarékoság fölé helyezik az állam ebbeli szolgálatát?«

Azonban önmaga felismervén a francia viszonyokat, mondja tovább: »Ami bizonyos időig minden alapos finaciális reformnak utjában áll, az az, hogy Franciaországban a szabadságot nem szeretik és nem szeretik azon felelősséget, melyet mindenkinek magának éreznie kell. Nincs bizalmunk saját erőnkben és csak akkor van bátorságunk, ha minden oldalról a kormány vezérkedését érezzük és éppen ezen vezérkedés az, ami oly sokba kerül.«

Az itt jellemzett kormányzati formának ellentéte a legnagyobb kiterjedésben Amerikában található föl, és erről mondja Stuart Mill:

»Ha Amerikában történetesen bárhol megszűn a kormányzat, egy csoport amerikai képes az új kormányzatot azonnal életbeléptetni és minden közügyet értelemmel, a rend biztosításával és a határozottság bizonyos nemével igazgatni.«

»Ilyennek kellene lenni minden népnek, és a nép, mely erre képes, biztos lehet az iránt, hogy szabad ma-

rad és soha sem fogja engedni, hogy szolgájává tétessék egy embernek vagy az emberek bizonyos egyesületének, mert e polgárok képesek levén önmagukat kormányozni, nincs az a burokratia, mely az ily népet rávegye arra, hogy valamit tegyen vagy elviseljen, ami rá nézve nem kedvező. Ott azonban, hol minden a burokratia által vitetik véghez, nem történhetik semmi, mi a burokratianak ínyére nincs. Ily államok alkotmánya nem egyéb, mint a tapasztalatok és a gyakorlati tevékenységek rendszeresítése egy fegyelmezett testületben oly célból, hogy a többieket kormányozza. És minél tökéletesebb az ily rendszer, annál sikeresebben működik oda, hogy minden osztályból a legnagyobb képességeket magához vonja, magának nevelje és akkor annál tökéletesebb lesz szolgálata mindenkinek, ide értve a burokratia tagjait is, mert ily viszonyok közt a kormányzók ép úgy szolgálai saját organizmusoknak és fegyelmiöknek, mint a kormányzottak szolgálai magának a kormánynak.»

Mindezen idézetek éles jellemzéseket tartalmaznak, és azért soroltam elő, hogy felmutassam azon elentétet, mely a művelt világ különböző államaiban azon feladatra nézve, mely az állam kormányát megilleti, gyakorlatilag fennáll. S habár ezen idézetekben néhol tulzások is vannak, a tények igazolják, hogy azon országokban, hol az államélet akként fejlődött, hogy az állam kormánya nem követeli maga számára az összes központi igazgatás vezetését és csakis azt tekinteti hatásköréhez tartozónak, ami az állam összesége érdekét képezi és a minek a hatóságok, testületek és magánosok megfelelni nem képesek: ott rendezettek a pénzügyek, chronikus deficit nem létezik, a közterhek tételei nem emeltetnek, sőt — mint

Angliában történik — leszállításokon sikeresen működnek. *)

De tapasztaljuk azt is, hogy az ily nemzetek megküzdének a rendkívüli körülmények — pl. háború — által igényelt nagyobb áldozatokkal is, amint elviselte Anglia a krími háború költségeit nagyobb adósság csinálása nélkül, és amint az északamerikai államok a secessió folytán támadt, több évre terjedt és végtelen áldozatokba került háború terheit aránylag könnyen viselték és felvett adósságaiknak törlesztését fokozatosan keresztül viszik. Tapasztalható továbbá, hogy az ily államokban a rend és a törvények iránti tisztelet mellett a szabadság megingathatlan alapokon nyugszik, és végre, hogy ezen nemzeteknél a közigazgatás és a kormányzat költségei az összes kiadások igen csekély részét képezik. Így pl. Angliában az összes közigazgatás és belkormányzat, továbbá az udvartartás költségei az összes államjövödelmeknek csak $\frac{1}{3}$ részét emésztik fel. **)

Másrészt tények bizonyítják, hogy még alkotmányos, sőt demokratikus szervezettel bíró államokban is (milyen pl. Franciaország), melyekben az összes államélet vezetése a kormány hatásköréhez tartozik, a közigazgatási költségek nagyok, az egyéni tevékenység a polgárok részéről a lehető legcsekélyebb mérvű és gyakran a véletlen határozza az államforma, az alkotmány és a trón fölött, költségvetési tételeik pedig évről-évre szaporodnak.

Hogy Franciaország ezen kormányzati forma és növekedő költségei mellett is képes volt megbirni terheit, sőt az utóbbi háborúban hozott rendkívüli áldoza-

*) Lásd az I. sz. függelékét.

**) Edinburgh. — Review Jul. 1865.

tokat és a nagy hadisarczot is elviselte, azt csak annak köszönheti, hogy a francia nép egy kitünő tulajdonnal bir, melyet nekünk még elsajátítanunk kell. A francia nép takarékos és munkás, majdnem minden családfőnek végtőrekvése, hogy megtakarítson magának legalább annyi tőkét, melynek jövedelméből később nyugodtan élhet. Ez magyarázza a tőkék folytonos szaporodását Franciaországban és azon anyagi jólétet, mely még ily nagy terheknek és költséges államszervezetnek elviselésére is képessé teszi e nemzetet.

A német államokban követett eljárás, a két végpont között, középen áll. Itt az államkormány messzebb menő tevékenységet fejt ki, mint Angliában. Több ügyet intéz és több dologba avatkozik, de a mellett községi, kerületi és testületi tevékenység is létezik, noha az, hogy meddig terjed az államnak, mint egységnek hatalma, továbbá, hogy mi tartozik a község, a kerület és a testület hatásköréhez, végül, mily viszonyban legyenek ezek egymáshoz és egyenkint az államhoz: nincs körvenalozva.*)

Németországban rendezett pénzügyekkel találkozunk, ámbár fennáll a kormányzatban a bürokratikus szervezet is, de helyes alakban és nem rendkívül nagy költséggel szervezve. Emellett fennáll a századokon át gyökeret vert községi és tartományi élet, mely ha teljesen ki lenne fejlesztve, nagy eredményeket volna képes felmutatni.

Ha van nemzet a continensen, melynél az önkormányzat teljes kifejtésére a legtöbb elem meg van, bizonyára a német nemzet az, mert a mellett, hogy munkás és takarékos — és már e tekintetben is előnyben van

*) Dr. L. von Stein Finanzwissenschaft. 22. l.

velünk szemben — egyszersmind rendszerető is és a törvények iránt tisztelettel viseltetik.

Minő irányt kell nekünk követnünk? Ha hazánkban az általános műveltség nagyobb volna, azaz a nép különböző osztályai közt a műveltség tekintetében oly nagy különbségek nem mutatkoznának, ha minden más érdeknek felette nem állana a politikai nemzetiség megerősítésének szempontja: úgy hazánkban az angol rendszert tartanám czélszerűnek, minden következményeivel együtt. De adott viszonyaink közt vannak ügyek, melyeket a rend és az államegység érdekében egy öntudatos, erélyes és alkotmányos kormányzat hatásköréhez kell soroznom. E mellett azonban a helyhatósági, községi és testületi tevékenységet olykép kellene kifejteni és rendezni, hogy az önkormányzat és magántevékenység új és rendezett életre ébredjen. Részemről hibának tartom, hogy a 17 évi abszolút kormányzat után megszakadt helyhatósági élet helyébe, az alkotmányos viszonyokhoz mért, rendszeresen szabályozott helyhatósági életet nem ügyekezünk helyezni. Az újabb alkotmányos miniszteriális rendszer folytán már mutatkoznak hazánkban a magántevékenység pangásának azon előjelei, melyek a központosított államszervezetnél mindenütt észlelhetők.

E nézetet érintettem f. é. jan. 25-én az 1873. évi költségvetés tárgyalása alkalmával, a mikor a következőket mondtam.

»Mi, és még inkább apáink, szerettük magunkról mondani, hogy Angliát kivéve egy nemzet sem alkalmas annyira az önkormányzat kifejtésére, az önsegélynek társadalmi uton valóítására, mint épen a magyar nemzet.«

»És méltán büszkék lehetünk arra, hogy midőn a mostoha politikai viszonyok folytán, egy gravaminális

országgyűlés és egy Bécsből kormányzott, még tehetetlenebb helytartóság, nem volt képes a nemzet szellemi és anyagi kívánalmainak teljesítésére a legkevesebbet is tenni; akkor részint a társadalmi életben feltámadt őszinte ügyekezet, egy Széchenyi és társainak, a kiknek munkásságában én, mint ifju, szintén részt vettem, buzditására igen sok szépet és üdvöst teremtett, viszont egyes törvényhatóságok jó példával mentek elől, sok hasznosnak és czélszerűnek létesítésében, és méltán támadhatott mindnyájunkban azon gondolat, hogy igen is Angliát és Észak-Amerikát kivéve, nincs nemzet, mely az önkormányzati és társadalmi uton annyi üdvös dolgot képes létesíteni, mint a magyar.«

»De ezen éltető erő megszibbadt a 49-diki év után.«

»Hazánk határain tul intézkedtek hazánk sorsa fölött. Az engedelmes nép az önkényuralom parancsszavára meghajolt annak rendeletei előtt és elveszté azt a nagy erőt, mely az egyes magánosak és törvényhatóságok tevékenységében rejlik. Nem csoda tehát, hogy midőn az alkotmányosság újabb korszaka felvirult, mindenki mindent a kormánytól és a törvényhozástól várt.«

»Policziális és centralizáltállamokat leginkább jellemzi az, hogy az állam kormánya minden hatalmat saját körében egyesítvén, megszűnik a magán-tevékenység, és ha ily centralizált kormánnyal bíró államok alkotmányosak, az összes gondoskodás és tevékenység legfőlebb a törvényhozásban nyilvánul.«

»Az ily törvényhozás föladata: az állam javára megszavazni minden költséget, mert az állam gondoskodik mindenkiről és áll mindenek fölött.

Az ily állam költségvetése szükségképen nagy, és az állampolgárok adóbeli terheltetése igen súlyos. Itt megszűnik azon üdvös tevékenység, mely oly szabad államokban, minő Anglia és Amerika, az ország minden vidékéről szokott nyilvánulni és nagy dolgok kivitelét a lehető legegyszerűbb módon eszközölni. Az oly állam működése chablonszerű, mely a külszint illetőleg rendszeresnek mutatkozhatik ugyan, és egyes nagy dolgokban fényes eredményeket is tud a szem elé állítani, de a belső népelet teng, és ha jönnek nehéz körülmények, ha bármely oknál fogva megbomlik a mesterségesen egybeállított gépezet, a véletlen fog az ily államok sorsa fölött dönteni.

Igenis, t. képviselőház, nem tartózkodom kimondani, hogy mi is, habár lassan és nem teljes mérvben, de a lejtő felé közeledünk. Felfogásom szerint az állam kormányának és a törvényhozásnak kötelessége mindazon magas föladatoknak megfelelni, de csakis azoknak, melyek létesítése egyedül az állam útján eszközölhető, és melyek az összes államnak egyenes hasznára vannak. Az államnak kötelessége megtenni azt, a mi a magántevékenység határain túl megy, de nem mindent mindenkiért.

Azt tartom ugyan, hogy ez nem szorosan a mostani költségvetés tárgyalásának keretébe való, de szükségesnek tartottam felhozni azért, mert úgy vagyok meggyőződve, hogy költségvetésünkben sok oly tétel foglaltatik, mely ezen elvvel nem egyeztethető meg.

Én azt hiszem, hogy az ország jövője és pénzügyeink rendezése érdekében szükséges ez elvet a jövőben következetesen keresztülvinni, mert elvégre itt az ideje,

hogy a nemzet jellemével megegyező, rendezett állapotokat teremtsünk, s hasznos tevékenységben egyesüljön minden életképes elem, ne várja mindenki felülről a gondoskodást; én azt nem tartanám örvendetes állapotnak, ha a közügy iránti minden tevékenység és érdekelttség csupán ezen terem falai között jutna érvényre.

VI.

Még mielőtt áttérnék a költségvetésre és kimutatnám az alakjában, tárgyalása módjában és egyes tételeiben szerintem teendő változtatásokat, megérintem az elveket, melyeket minden államháztartásnál irányadóul elfogadandónak vélek. Mindenekelőtt tártsuk szem előtt azt, hogy minden oly összeg, melyet a törvényhozás az állam céljaira követel, egy részét képezi az állampolgárok összes évi jövedelmének vagy keresményének, és hogy azon esetben, ha az adók súlyosak, a polgárok egy része az adók súlya által nehéz nélkülözésekre kényszeríttetik, más része pedig jövedelme egy részének élvezetétől megfosztatik, vagy a megtakarítások, beruházások és javítások tételében megakadályoztatik.

Ismeretes J. B. Say azon mondata: hogy azt a pénzügyi rendszert tartja legjobbnak, mely az adózók legesekélyebb terheltetésével jár. Én hozzáteszem, hogy azon pénzügyi rendszer biztosítja legjobban az állam létét, mely legkevésbé akadályozza a közgazdasági erők gyarapodását és a tőkék képződését. Mert ott, ahol emelkedik a vagyonosság, ez által emelkedik az összes nemzetadóképessege, más szóval: a nép a létező adókat mindinkább könnyebben fogja elviselni és rendkívüli időkben képes lesz az állam teljes védelmi erejének ki-

fejtésére és önmagára támaszkodván, nem fog megtörni a küzdelem súlya alatt.

Áll mindenek felett a költségvetés megállapítására nézve a közgazdaságtan következő tétele:*) az állam polgárait csak oly terhet szabad róni, mely valóban az állam céljaira és az állam érdekében szükséges, s az államhatalom nincs jogosítva, oly kiadás tételére, mely nem szolgál valamely államszükséglet fedezésére. Ezen elv alkalmazása mellett a takarékoság megköveteli általában, hogy

I. a nép aránylagos anyagi ereje legyen a mérvadó háztartásának megállapításánál.

Ez oly egyszerű és mindenki által érthető igazság, annyira első feltétele minden rendes magán- és állami gazdálkodásnak, hogy magyarázatot alig igényel, s még is vajmi sokan hibáznak ellene, de soha a nélkül, hogy a káros következmények azonnal ne mutatkoznának.

A helyesen számító magánember nem azt fogja tekinteni, mit költenek és hogyan élnek szomszédai, hanem akként fogja berendezni háztartását, hogy kiadásait még a legkedvezőtlenebb években és jövedelmeiből is képes legyen fedezni. Nem azt fogja tekinteni, mi lenne reá nézve kedves és mit óhajtana, hanem egyedül azt, hogy mi lehetséges az adott viszonyok közt. Sőt ha előrelátó, nem ad ki annyit, a mennyi az évi jövedelme, hogy ez uton szaporodván vagyona, később képes legyen nagyobb igényeknek is megfelelni, vagy ha előre nem látott kedvezőtlen viszonyok következnek be, ezek súlyát is elbirja tőkeértékének csökkenése nélkül.

*) Rau Finanzwissenschaft, 28. §.

Egy barátom, mikor önálló háztartást alapított, azon kérdést intézte hozzám, mikép rendezze be háztartását, hogy gondtalan élet mellett, folyton növelje és gyarapítsa vagyonát. Válaszom és tanácsom ez volt: legyen annyi önlegyőzése, hogy mindjárt az első kezdetben egy fokkal alább helyezze magát a társadalmi életben, mint állásánál és vagyonánál fogva megilletné. Így megtarja nyugalmát, megőrzi függetlenségét és vagyona minden körülmények közt folyton szaporodni fog. Így van ez az államoknál is. Az állam, mely háztartásának berendezésénél, a nála anyagilag gazdagabb és kifejelettebb államokhoz méri igényeit, kiadásainak terhét elviselni nem lesz képes. Rendezzük be tehát államunk életét azon középállamok igényei szerint, melyek távol a nagy áldozatot igénylő nagyravágyástól, ügyekezetüket saját gyarapodásuk csendes, de sikeres munkájára fordítják.

De a takarékoság követeli különösen, hogy:

II. Az államjövedelmek csak oly szükségletek fedezésére fordíthatók, melyeket a közérdek követel, melyek tehát az államéletrendszeres működésének előmozdítását célozzák; ennél fogva minden oly kiadás felvétele az állam költségvetésbe nem jogosult, mely ezen célra nem mozdítja elő, vagy ha magán és vidéki érdek előnyére szolgál.

Ez nagyhorderejű és gyakran nehezen teljesíthető elv, de alapja a takarékos államháztartásnak.

Folyománya az elvnek, hogy azon magába véve hasznos és célszerű kiadásokat, melyek nem az összeget érdeklik, az a vidék, község vagy testület viselje, melynek hasznára van, vagy a melynek érdekeit elő-

mozdítja. Tagadhatlan, hogy az egész államnak is előnyére van, ha egyes részek jóléte előmozdítottatik, mert az egyes részek gyarapodása által, az egész állam ereje is növekszik. Nem egy eset fordult azonban elő, hogy a központi kormányzat saját teendői közé sorozta oly intézmények létrehozatalát vagy oly ügyek vitelét, melyekről sokkal alkalmasabban gondoskodhatott volna az érdekeltek tevékenysége.

De mi lett a következménye?

Az, hogy azon kiadások fedezhetése végett emelni kellett a közterheket.

A fennebb említett elv következetes keresztülvitele megkívánja azt is, hogy az államhatalom mellett, mely az állampolgárok közös érdekeit biztosítja és előmozdítja, rendezve és életképessé téve legyen a vidékek, községek és testületek tevékenysége; a törvény állapítsa meg a korlátokat, melyek közt azok saját ügyeikben szabadon mozoghatnak, a kormány pedig ellenőrizze e tevékenységet, őrködjék a törvény pontos megtartása felett és akadályozza meg a netalán előforduló oly irányzatokat, melyek az állam érdekeivel ellentétben állanak. Ott, hol ezenszervezet létezik, a rend mellett fejlődni fog a szabadság és az állam pénzügye biztos és egészséges alapokon fog nyugodhatni, mindenki érezni fogja a felelősséget és a vele járó kötelességeket, melyek a szabad és alkotmányos országokban az egyes polgárokat érik s a testületek és magánosok hazafias önkéntes tevékenységek és áldozatkészségek által közre fognak működni számos oly czélok létesítésére, melyek a központosított államokban kivétel nélkül az államra hárulnak.

E mellett a rendszer mellett, az állami adókon kívül az egyesek más terheket is fognak ugyan viselni

de e terhek arányban lesznek a rajtok szerzett előnyökkel, mert az ily vidéki érdekű czélokra szolgáló hozzájárulás, mindig csak az érdekeltek akaratával levén létesíthető, a kötelesség teljesítése inkább önkéntes lesz, a provinciális közügyek iránti érdekeltség folytán pedig növekszik az illetőkben a ragaszkodás saját vidékökhöz, és így fokozódik a hazaszeretet. És a mi mind ennél fontosabb — a mint hogy oly nagy mérvben tapasztaljuk is, Angliában és Északamerikában, — nemes verseny támad az egyes vidékek és magánosok közt, a hasznos és jótékony intézmények létrehozásában, fentartásában és terjesztésében. E rendszer követése mellett minden intézkedés a cél teljes felismerésével, kellő megfontolásával és adott viszonyokhoz képest a lehető legegyszerűbb eszközökkel vitetik ki, mert azok, kik az ügyeket intézik, ismerik a helyi viszonyokat, és ennél fogva takarékosabban, sőt gyorsabban fognak eljárhatni, mint a központosított államhatalom inkább közbübs és a hivatali szabályok szerint eljáró organumai.

Nagyfontosságu tekintet az is, hogy az önkormányzat számos munkaerőt fejt ki, képességeket hoz előtérbe, melyek különben tétlenül maradtak volna, egészséges és öntudatos közélet támad az országban, a milyen pl. létezett nálunk a megyei élet fénykorában.

Mindezek megbecsülhetlen és eltagadhatlan előnyök; nálunk, ugy hiszem, ezen elvek követése a rendezett államháztartás végleges megállapításának egyik lényeges feltételét képezi. Az utóbbi időben a törvényhozás alkotott ugyan törvényeket a törvényhatóságok s községek rendezéséről, megadta az előbbieknak még a felirati jogot is. Ez azonban nem igen vétetik igénybe, mert alkotmányos felelős kormányzati rendszer és

szabad sajtó mellett e jognak alig lehet hatása. A törvényhozás a rendezési munkálatoknál meglehetősen előhaladt álláspontot foglalt ugyan el, de nem létesítette azt, a mi a hatósági élet első feltétele: a saját céljaira szükséges eszközökről való gondoskodhatást. Nem lehet feladatom a mostani szervezet hiányait, az életerős és hasznos működés akadályait e helyen kimutatni, de ha egyszer keresztül lesz vive a takarékoság ezen legfontosabb elve, ennek természetes következménye lesz, — ha nem is egyszerre — mindazon intézkedések létesítése, melyek a vidékekre nézve egy életképes önkormányzatnak feltételei.

III. Mindenekelőtt a nélkülözhetlen és elkerülhetetlenül szükséges czélok költségei fedezendő k a kevésbé fontos czélokra oly pénz ne fordítottassék, mely a legszükségesebbekre és legfontosabbakra igényeltetik. Általában, ha minden hasznost az eszközök hiányában nem lehet létesíteni azonnal, a különböző kormányzati ágakban hasonló fontosságú czélok lehetőleg egyszerre létesíttessenek, a halasztható kiadások azonban a szükségek fedezése után következzenek.

Ugy hiszem, ezen szabály ellen a multban többször hibáztunk. Ugrás nincs a természetben, a százados elmaradás és tétlenség után egyszerre nem emelkedhettünk más művelt nemzetekkel egy színvonalra.

Az államok kiadási tételének egy része a szükségesek, azaz az elkerülhetlenek közé tartozik. Ezek azok, melyek az állam fönntartására nélkülözhetlenek és rendeltetése teljesítésére elkerülhetlenek. Vannak ezeken kívül kiadások, melyek szintén nem mellőzhetők, mint

az elvállalt kötelezettségek lelkiismeretes lerovása, az állam terhei után esendő járulékok fedezése. Ezen kiadásokról kell első sorban gondoskodni. Az államkiadások másik része a hasznos kiadások közé tartozik.

Ezek közt az ország anyagi erejéhez mértén különbséget tenni és a sorozatot helyesen megállapítani a józan pénzügyi kormányzat egyik főfeladata. Külön kell választani azon kiadásokat, melyek elhalasztása valóságos kárral járna, azoktól, amelyek bár hasznosak, de egyelőre elhalaszthatók és különösen kerülni kell azokat, melyek hasznosaknak látszanak ugyan, de valóban nem azok, mert az érettök hozandó áldozatok, nem érnek fel a létesíthető haszonnal.

IV. Végre minden kiadás megállapításánál irányadó legyen, hogy egy bizonyos államezél elérése végett azon mód alkalmaztassék, mely által a kívánthatás, a lehető legcsekélyebb kiadás igénybe vételével, állandóan elérhető.

Ugy hiszem, ezen elv nem kíván bővebb magyarázatot, de annál nagyobb fontosságú a gyakorlati életben. Egy gazdag nemzet, melynek nagy az adóképesége, mely könnyen viseli terheit, költhet arra is, hogy a céljai elérésére szükséges eszközök tetszetősek és külalakjukra nézve is a nemzethez méltók legyenek. De nálunk, hol a közterhek annyira súlyosak, hol oly csekély még a tőke, hol nincs gyár- és kézműipar: a közterhek legnagyobb része a földet és jövedelmét éri, melynek bevételei leginkább a kedvező időjárástól függenek, a legfontosabb tárgytól a legcsekélyebbig a legkisebb részletekben is a takarékoság elvét szigoruan alkalmaznunk kell.

Gondos és a részletekbe menő lelkiismeretes eljárást kell követelnünk mindazoktól, kik hazánk ügyeinek vitelével foglalkoznak.

Más részről azonban ezen elv alkalmazását nem lehet a végtetekig vinni, mert a takarékoság nem lehet annyira, hogy ez által maga a cél, melyért az állam létezik, vagy ennek egyik-másik intézkedése veszélyeztessék.

Ügyekeztem határozottan körvonalozni, minő elvek alkalmazása által lehet az államháztartásban megtakarításokat tenni.

VII.

Oda értem, a hol helyén van jelenlegi pénzügyi rendszerünk és költségvetésünk részleteiről, a költségvetés alakjáról és tárgyalása módjáról szólni; előbb azonban még kell tennem néhány észrevételt.

A változás, melyet a költségvetés alakjára nézve ohajtandónak tartok, a következőkből áll.

Szükséges először is, hogy a költségvetés lehetőleg egyszerű és átlátszó, azaz: bárki által könnyen megérthető legyen. Különösen fontos ez nálunk, kik általában véve nem vagyunk gondos számítók, sőt annyira hajlandók vagyunk a dolgokat kedvező oldalukról tekinteni, hogy nem is igen szeretünk számolni és saját kedvencz eszméink létesítésénél az azokból következő terheket rendesen könnyedén vesszük.

A mi államköltségvetésünk a kiadások elősorolásával kezdődik. Ez a bevett szokás másutt is, mégis noha, éppen ennél fogva talán, visszásnak és szokatlanoknak fog tetszeni — czélszerűnek vélném annak feltüntetése végett, hogy tulajdonkép a bevételek irányadók a kiadásokra nézve, nem pedig megfordítva, első helyen a rendes bevételeket elsorolni. Tekintve ugyanis jelenlegi súlyos pénzügyi viszonyainkat, czélszerű volna úgy eljárni, mint a hogy a jó számító gazda jár el évi kiadásainak megállapításánál. A jó gazda legelőbb is azt fogja kiszámítani, mi a valóságos tiszta jövedelme, vagyis azon összeg, mely minden a jövedelem előállítására szükséges költségek levonása után fennmarad. Termé-

szetes, hogy a gondos gazda az ily számításnál a bruttó-bevétel tételeiből levonja a művelési költségeket, mert a nyers jövedelem még nem fejezi ki a jövedelem nagyságát, legalább nem a tiszta jövedelemét, sőt az üzleti előleges kiadások fedezése, előfeltételét képezi a valószínű jövedelemnek. Ha a gazda parlagon hevertetné földeit, ha nem alkalmazna béreseket s napszámosakat, ha nem szerezne vetőmagot, nem költene aratásra, cséplésre stb., — bizonyára alig volna jövedelme. Az üzleti költségek tehát szükségesek; de a tiszta jövedelemnek feltüntetése végett mindezen költségek a nyers jövedelmekből levonandók. Ha tehát egyszer a gazda megállapította, mennyi tiszta jövedelme van gazdaságából, ebből legelőször is le kell vonnia azon kiadási tételeket, melyek terhes kötelezettségeinek lerovására szolgálnak, tehát levonja az adóssága kamatját stb. Csak ezután áll előtte azon összeg, melyet háztartása költségeinek fedezésére fordíthat.

Legjobbnek látszanék ezt az eljárást követni állami költségvetésünk előirányzatánál is. Ha számokban kifejezve látnók a saját kiadásainkra fordítható összeget, minden újabb kiadás megállapításánál gondosan mérlegelnők, vajjon a fedezésére szükséges eszközök rendelkezésünkre állanak-e, és ha nem, minő eszközök által lehetne a rendes jövedelmet a szükségelt összeg magaságáig emelni. Így tehát minden újabb kiadás megszavazása feltételezné a fedezésére szolgáló kútforrások pontos megjelölését.

Kíváncosnak tartom tehát, hogy legyen a költségvetés, a bevételeket illetőleg, a mennyire lehetséges, a netto-budget elvei szerint szerkesztve, mi azonban korántsem feltételezi azt, hogy a költségvetésben, az egyes adónemeknél, ezen költségek felsorolva ne legyenek, sőt

azoknak megszavazása a törvényhozás teendői közé s így a budget-tárgyaláshoz tartozik. A rendes kiadások közt első helyre tenném a változatlan kiadásokat, t. i. azon tételeket, melyeken változtatni nem áll módunkban, mivel kötelezve vagyunk eleget tenni a monarchia másik felével kötött közjogi szerződés követelményeinek. Ide sorolnám az elvállalt államadóssági évi járulékot, továbbá az ujabban felvett kölcsönökből származó terhes kötelezettségeket. Ezen összegeket levonván a tiszta jövedelemből, kitüntetném az összeget, melyet saját kiadásaink fedezésére fordíthatunk.

Ez azon eljárás, mely megfelel az általam fentebb előadott első takarékosági elvnek, hogy t. i. a nép valószínű anyagi ereje legyen mérvadó a háztartás megállapítására nézve. És ha a rendelkezésünkre álló összegnek a különböző szükségletek közti szétosztásánál tekintetbe vesszük a II. III. és IV. alatt elsorolt elveket, úgy bizonyára el fog tűnni rendes költségvetésünkben a hiány. Ha azonban a III. alatti elv szerint, a különböző kormányzati ágakban hasonló fontosságú és szükséges célok, melyek egyszerre létesítendőek, ezen fennmaradt rendes jövedelemből nem lennének fedezhetőek, és volnának olyanok is, melyeknek elhalasztása valószínű kárral járna: akkor legyen bátorságunk a maga idejében újabb áldozatokat, kívánni az adózóktól, a szükségletek következtében növekedő rendes költségvetés teljes magasságaig. Az ily módon szerkesztett és az ezen elvek szerint megállapított költségvetés híú képét nyújtja a nép adóképessegének és ezen esetben a nem nélkülözhetlen kiadások megszavazásában mindenki óvatosabb lesz, mint midőn a rendes bevételek rovatában 200 milliót meghaladó összeget lát feltün-

tetve, és ahhoz méri a megszavazandó azon kiadásokat, melyek iránt előszeretettel viseltetik. *)

De szükséges még egy más fontos tárgy iránt is tisztába jönnünk, és ez határozott körvonalozása annak, mi tartozik a rendes- és mi a rendkívüli költségvetés rovatába.

Rendes kiadásoknak tartom azokat, melyek évenként előfordulnak, és minthogy az állam céljainak biztosítására szükségesek is, a rendes jövedelmek által fedezendőek. A rendkívüli kiadások pedig szoros értelemben véve azok, melyek rendkívüli, többnyire előre nem láthatott körülmények folytán váltak szükségessé és ennél fogva egy bizonyos, nem évenként előforduló, rendkívüli esetre vonatkoznak. Ilyenek pl. a háborúra való készülés kiadásai, ilyenek magának a háborúnak költségei, — vagy olyan csak egyszer előfordulható eset által igényelt kiadás, a milyen volt pl. nálunk a földtehermentesítési válság, az 1848-ban megszüntetett urbéri kötelezettségek folytán. Az ilyen rendkívüli kiadások, kivált ha tetemesek, az évi rendes jövedelemből még a legrendesebb pénzügyekkel bíró államokban sem fedezhetők, és az ily célokra kölesönt kötni és ez által e terhek egy részét a későbbi nemzedékre áthárítani, az egyedüli mód, mely bárhol is lehetséges.

Tágabb értelemben véve, a rendkívüliek közé tartozik még mindazon kiadás, mely nem fordul elő évenként és nem tartozik az államélet fentartásának rendes szükségleteihez. Ilyen sokféle lehet, mint pl. fényűzési kiadások, melyek a nemzeti hiúság kielégítésére szolgáló, vagy valamely bár hasznos, de nem szükséges

*) Hogy az ily módon szerkesztendő költségvetés számaint kimutassam, a 2-dik sz. mellékletbe közlök egy összeállítást az 1873. évi költségvetésről.

ezélből határozatnak el. Ilyen rendkívüli kiadásokat csak oly állam tehet, mely nagy jövedelmi feleslegekkel rendelkezhetik, — de ily vállalkozás még ezeknél is alig indokolható alaposan. *)

Vannak azonban oly rendkívüli kiadások is, melyek halaszthatók ugyan, de melyeknek megtétele által az állam hasznos beruházások birtokába jön. Ily kiadások jogosultságának első feltétele, hogy valamely állandó haszon alapját képezzék, azaz: hogy a következő években ez által vagy aránylagos megtakarítás álljon elő az állam rendes kiadásaiban, vagy idővel oly állandó haszon következze be, mely biztosan fedezi az e czélokra hozott költségeket és az előállott nagyobb jövedelem és fokozódott adóképeség ne csak elenyésztesse, de felül is mulja a kiadások által vállalt terheket. Csak ezen esetben jogosult az állam hitelének ily rendkívüli kiadásokra való igénybevétele. Máskülönben még a legjobb esetben is csak az adózók újabb terheltetése nélkül tényleg befolyt és rendelkezésre álló értékek fordíthatók ily czélokra.

Nem új nézetet nyilvánítok a fennebbiekben, már az első költségvetés megállapításakor mondtam a költségvetés alakjára és a rendkívüli kiadásokra néve a következőket:

„Miután a főczél, mely után minden jól rendezett államnak törekednie kell, a súlyegyen, annak meghatározására, vajjon valójában létezik-e? fontos maga azon forma, melybe az államköltségvetés öntetik: tiszta és világos-e az összeállítás, ment-e minden önámítástól, a számok mesterséges csoportosításától? Szabad legyen ennél fogva azon formára nézve is, melyben a

*) Lásd a melléklet 3. számát.

költségvetés előterjesztetik, elmondanom nézeitemet, annyival inkább, mivel a forma maga is, és a felállításánál alkalmazott elvek, olyan országnál, mely most először állapítja meg költségvetését, nagy fontossággal bírnak.

„Tévedések leginkább az által követtetnek el, ha a rendes és rendkívüli kiadások, úgy a bevételek is, határozott elvek szerint el nem különíttetnek; különösen, ha oly improductiv költségek is, melyek évről évre előfordulnak, egy vagy más ürügy alatt a rendkívüli kiadások rovatába soroztatnak. Hogy ezen hibába ne essünk, a rendes kiadások rovatába tartozónak állítám be mindazon kiadást, mely az évi rendes közigazgatási költségek fedezésére megkívántatik; a rendkívüli kiadások rovatába állítám egyedül azon kiadásokat, melyek productiv czélokra, mint új értékek teremtésére fordítandók, vagy melyek bizonyos meglévő terhek lerovására igényeltetnek, tehát productiv természetűek. Ezek fedezésére szolgálhatnak ismét azon bevételek, melyek nem évenként fordulnak elő. Egyedüli kivétel lehet ezen szabály alól a háboru esete. Ha szigoruan megtartjuk ezen formát most és jövőben is, akkor a súlygyen valódi leend.

»A másik hiba, mely gyakran elkövetetik, abban rejlik, ha az előterjesztett budget, brutto-butget, azaz, ha minden bevételek és kiadások elősoroltatnak: ez által a névleges bevétel sokkal nagyobbnak mutatkozik s nem enged teljes áttekintést. Nem mondhatom, hogy az előterjesztett butget egészen netto-butget, minthogy a pénzügyi kezelés, a rendes kiadások rovatába helyezettett; de minden bevételre nézve, mely az államvagyonból, mint a kincstári uradalmak, államerdőségek, bányászatból foly be, a netto-budget elvé van keresztülvive. Hasonló eljárás

követtetett a pénzverésnél, posta- és távirdáknál, melyeknél a valóságos felesleg vagy hiány tétetett ki; az államegyedáruságoknál, mint só, dohány, lottó, az előállítási költségek levonása utáni tiszta jövedelem véte-
tett fel, csupán az elárusítás költségei foglalnak helyet a kiadások közt; a csatolmányok azonban az ezen jöve-
delmi adók kezelésénél előforduló költségeket is részle-
tesen előtűntetik. A cél, melyet ez által elérni kíván-
tam, az is volt, hogy az államköltségvetés könnyen átte-
kinthető és minden be nem avatott által is könnyen
megérthető legyen.«

»A brutto-budget mindenestre szebbnek mutatko-
zik, mert sokkal nagyobb számokat tűntet fel, s így
fokozni képes az állam kutforrásainak gazdagságával a
képzeletet, mi a takarékoság előmozdítására nem a leg-
alkalmasabb eszköz.«

»A harmadik szempont, melynek minél előbb ele-
get tenni törekednünk kell, az, hogy végre valahára,
miután tisztába jöttünk az iránt, mi tartozik a rendes
és rendkívüli kiadáshoz, mi a valóságos netto-bevétel:
ebből levonván a már elvállalt kötelezettségek összegét,
s a fenmaradt rendes kiadási összeg szerint rendezvén
be államháztartásunkat, állapítsuk meg a való-
ságos normál-budgetet, vagyis azon összeget,
mely a törvények által megállapított, vagy megállá-
pitandó államszervezet szerint minden egyes közigaz-
gatási vagy kezelési ágra a józan pénzügyi politika el-
vei szerint fordítható. Természetes, ez csak úgy állapít-
ható meg, ha szorosan vizsgálat alá vévén saját erőin-
ket és az államszervezetet pénzügyi erőnkhez mérvén,
a korlátokat határozottan körvonaloza végre valahára
egyszer megállapítjuk: mit lehet és mit szabad köl-
tenünk.

A dolog természete szerint a normál-budgetnek tartalmaznia kellene mindazon kiadásokat, melyek a fennálló állam vagy beligazgatási szervezet szerint évenként ugyanazon összegben fordulnak elő, továbbá ide tartoznának azon kiadások tételei is, melyek nem változnak, mint nálunk pl. a közös költségek, az államadósági járulék és saját adósságaink terhei, stb. azaz, szoros értelemben mindazon kiadások, melyek szükségessé arra, hogy az állam gépezete fennakadást ne szenvedjen.

A normal-budgetnek még a képviselőház tanácskozásai rendjére és teendői intézésére nézve is nagy előnye lenne. Nem csak nagyon megkönnyítené a budget-tárgyalásokat, de meg is rövidítené. Így van ez minden rendezett államban, mely normal-budgettel bír.

Ha valamely tétel törvényhozásilag már megállapított, akkor összege megszavazása többé hosszabb vitatás tárgyát nem képezheti, s a törvényhozásnak csak az a feladata, hogy megvizsgálja, vajjon meg egyez-e az illető tétel az ez iránt kimondott szabványokkal és saját előzményeivel. *)

*) Nagy tévedés lenne azt hinni, hogy a normál-budgetnek oly célból való megállapítása, hogy a törvényhozási tanácskozások megrövidítenek, új találmány. Angliában a költségvetés nagy része állandósítva van és vitatárgyául nem szolgál. Első volt Pitt, ki 1788-ban bizonyos összegek fedezésére, bizonyos kiadásokat szavaztatott meg, nem egy évre, de állandósítva az országgyűlés által, úgy, hogy az e célokra rendelt jövedelmek nem kerülnek újabb megszavazás alá, hanem állandó fedezetül szolgálnak a kijelölt célra, és csak ezen jövedelmek feleslegei fordíthatótnak más kiadási tételekre. Németalföldön, midőn tőle Belgium elszakadt, 10 évi időszakra állandó normal-budget szavaztatott meg minden rendes meghatározott és állandó kiadásokra, melyek a »dolgok rendes folyama szerint szükségeltetnek és a béke idejére szolgálnak.«

Franciaországban 1827-ben már Lafitte javaslatba hozta a normal budget felállítását, következőleg fejezvé ki magát: Le budget des fonds consolidés, de ce qui est permanent, et le budget extraordinaire;

Igaz, átmeneti korszakot élünk még mindig, és így változnak a tételek, változók voltak eddig majdnem minden egyes miniszteriumnál. Azonban ideje már, hogy egyszer biztos megállapodásra jussunk és tudja nemcsak a pénzügyminiszter, de minden egyes szakminiszter is, mekkora, mi célra szolgál és mikép osztandó el az összeg, mely rendelkezésére áll. Nagy súlyt helyezek e kérdésre, mert mindaddig míg a jelenleg fennálló rendszer uralkodik, midőn az általános javítási és átalakítási vágy folytán minden költségvetés minden egyes tételén nevezetes változtatások esnek: az egyes miniszterek azt hiszik, hogy akkor felelnek meg legjobban feladatuknak, ha költségvetésüket folytonos javításokon viszik keresztül; a mi pedig mindig nagyobb pénzbeli igényekre viszen. Nem csoda ennél fogva, hogy a pénzügyi bizottság majdnem minden egyes tételnél alkudozik a miniszterrel és így a pénzügyi bizottság kénytelen a levonások eszközzése által a tárgyalások hosszadalmasságát megörökíteni, a miniszter pedig ezen levonásokra számolván többet praeliminál, mint mire nézete szerint szüksége lenne. Az, hogy nincs normál

képviselőház feladatát illetőleg pedig a következő szavakat használta Il n'y aurait plus à se prononcer, que sur des différences, ou sur des accidents. Az ily értelmű normal-budget felállítása által korántsem válik illusoriussá a képviselőház budget megszavazási joga, minthogy a normal-budget mellett is bizonyára évenként elő fognak fordulni tételek, a melyeknél a bizalom kérdését a kormány irányában felállítani lehet. De oly tételek megtagadását, melyek részint az állam elvállalt kötelezettségeiből folynak, részint elkerülhetlenül szükségesek az államélet rendes menetére, a törvényhozásról ugy sem lehet feltenni. E tekintetben helyesen fejezi ki magát Stein (Lehrbuch der Finanzwissenschaften, 33. I.): »Miután — ugymond — az elkerülhetlenül szükséges kiadások meg nem szavazása önmagában lehetetlenséget foglал, ezen megtagadás egyes személyek iránti bizalmatlanság folytán ferde és tévesztett rendszabály, mert az nem volna egyéb, mint bizalmatlansági szavazat az állam irányában.«

budgetünk, oka, hogy minden év kezdetén indemnity-
kel kellett eddig kormányozni, és hogy hónapok voltak
szükségesek, míg a költségvetés csak annyira is elké-
szült, hogy a ház elé kerülhetett; magában a házban
pedig újra hónapokat igénybevevő tárgyalásokon ment
keresztül, és ez volt oka annak is, hogy organicus, va-
lódi reformtörvények hozatalára nem maradt idő. Ha
azonban egyszer a normál költségvetés meg lesz álla-
pítva, — s előbb-utóbb meg lesz, mert különben rendes
államháztartást behozni nem lehet — ha tehát normál-
budget lesz, akkor a költségvetést részletes tárgyalás
alá venni a pénzügyi bizottságban is felesleges, és a
ház is igen rövid idő alatt minden nagyobb baj nélkül
megszavazhatja. Az ellenzék legfőlebb felteszi a bizalmi
kérdést, melynek eldőlte után azonban az egész normál-
budget megszavazottnak tekinthető.

De amennyire rövid költségvetési tárgyalást kívá-
nok a normál-budget megállapítása után, ép annyira
lehető alapos tárgyalás szükséges, ha bármely körülmény
folytán újabb összegek megszavazásának kérdése
fordul elő. Ezen költségtöbblet helyes vagy helytelen
volta felett nemcsak a pénzügyi bizottság véleményét
kellene kikérni, hanem arra is hajlandó volnék, hogy
hozassék be az angol eljárás, mely szerint minden ily
tétel előbb comitében, azaz a ház zárt ülésében tárgyal-
tatik. Jónak tartanám ezt már csak azért is, hogy azok,
kik nem pénzügyi szakértők, szintén megismerkedhes-
senek a kérdésekkel és öntudatosan szavazzák meg,
vagy vessék el a kívánt összeget. Már maga a körülmény,
hogy a kívánt tételnek ezen tárgyaláson is
keresztül kellene mennie, bizonyos garantiát nyuj-
tana a költségek szaporítása ellen, különösen oly
javaslatokkal szemben, melyek a helyreállítandó

államháztartási egyensúlyt netalán megzavarni képesek volnának.

Nálunk évről évre folyton azon gyakorlatot láttuk lábra kapni, hogy a képviselőház a költségvetés tárgyalása alkalmával, a kormány által előterjesztett kiadási tételek némelyikét egy egyszerű indítvány alapján emelte, egyes jövedelmi forrásokat eltörölt, így a hirlapbélyeg, ut-, hid-vám, az ujonnan épült házak földterhermentesítési járulékait. Angliában, de másutt is nem szokás a kormány előterjesztésében kívánt tételeket szaporítani és növelni, vagy egyes közjöveldmeket eltörölni, mert ily kérdéseket mellékesen, gyakran meglepetve eldönteni, nem lehet czélszerű. Jövőre tehát szabályul kívánnám a költségvetés tárgyalásánál megállapittatni, hogy egyes kiadási tételek emelésére indítvány ne tétethessék, annál kevésbé legyen szabad dönteni mellékesen egy vagy más fennálló államjöveldem eltörölése felett. — Ezért koránsem lenne a ház többségétől, meg egyes képviselőktől elvonva a jog, hogy önálló indítványban ne javasolhassák egy vagy más adó leszállítását vagy eltörölését, vagy bizonyos czélra bizonyos összegek kiadását. De az ily indítványok önálló s külön indítványoknak lennének tekintendők, s csak szentesített törvény hozatala által eszközölhetők.

Általában anomalia s a régi subsidialis rendszerhez hasonlít, hogy az adókat évenként újra és újra meg kell szavazni, mintha képzelhető lenne az állam közjöveldmek nélkül.

Nemesak alkotmányos országok, de absolut hatalommal kormányzott államok is nagy krízisek után, midőn az állam már-már a bukás küszöbén állt, vagy már azon is túlment, és ennek minden sajnos következéseit érezte, úgy, hogy az anyagi jólét nagy csapások folytán

és hosszasan tartó háborúk következtében nevezetesen súlyedni kezdett, igyekeztek normál-budgetet megállapítani. I. Napoleon bukása után a hosszán tartott háborúk annyira tönkre tették még az előbb rendezett viszonyok közt élt porosz államot is, hogy az uralkodó megállapítván a normál budgetet, mint akkor absolut hatalommal bíró fejedelem, önmagának korlátokat szabott és a kiadott rendelet által megállapította, hogy a pénztkezelő magasabb tisztviselők eskü által legyenek kötelezve, bizonyos áthágások fenforgása esetében még a felülről jövő rendelet végrehajtását is megtagadni. Ezen intézkedésnek nem is maradt el várt eredménye, mert az akkor anyagilag majdnem tönkre ment porosz állam gyorsan gyarapodott, és nemcsak behozott vérendszere segélyével, de egyszersmind helyes és jó gazdálkodása következtében is immár Európa első államává nőtt fel.

Igy Ferencz király hasonló körülmények közt, miután a monarchia már két devaluation, — azaz: kettős bankrotton ment keresztül, a költségvetést rendeleti uton szigoruan szabályozta s a beligazgatási kiadásokra valóságos normál budgetet állított fel. Nem ment ugyanannyira, mint a porosz fejedelem, nem szabott önmagának korlátokat, hanem rendeletet adott ki, mely szerint a kiadások minden szaporításának gondos és részletes tárgyalásokon kell keresztülmennie és ezután is csak a fejedelem személyes jóváhagyása folytán volt megállapítható minden lényeges változás. Azok, kik a régibb időkre emlékeznek, tudják, mily küzdelmekbe került e rendelet érvényesítése és mily sokszoros vizsgálat volt szükséges még akkor is, ha az engedélyezendő összeg csak csekélységgel haladta meg a megállapított tételt. És ennek is meg volt a maga ked-

vező eredménye, mert ha egy vagy más esetben különösen külpolitikai czélokra történtek is meggondolatlan nagy kiadások, mindamellett az érczforgalom Ferencz uralkodása alatt állandóvá lett, és a 40-es évek kezdetén azon ritka tünemény mutatkozott, hogy az osztrák állam költségvetésében többé nem deficit, hanem felesleg volt; V. Ferdinand uralkodása alatt pedig, midőn a közlekedési eszközök építése az állam által megkezdett, az adókból bejött összegekből több milliót fordíthattak hasznos befektetésekre.

Szükséges tehát:

1. minél előbb a józan és előrelátó pénzügyi politika elvei szerint megállapítani a különbséget a rendes és rendkívüli kiadások közt;

2. legyen budgetünk netto-budget oly módon, hogy a költségvetésbe ki legyenek tüntetve az adók kezelési költségei is, ezek is megszavaztassanak, de a bevételeknél a tiszta bevétel tüntettessék ki;

3. formailag is meg kell vetnünk alapját a jó államháztartásnak az által, hogy törekedjünk erőnkhez mért, egyensúlyba lévő normál költségvetést megállapítani, az azonfelül netalán kívántató összegek tárgyalásánál pedig oly módozatot állapítani meg, melynél fogva a normál budget-től eltérő s nagyobb kiadást igénylő bizonyos összegek, bizonyos formák megtartása mellett, érett megfontolással szavaztathassanak meg.

VIII.

E munka folyamában kifejezést talált azon hitem, hogy minden eddig elkövetett hibák daczára, hazánk pénzügyei rendezhetők, sőt rövid idő alatt egészen biztos alapokra helyezhetők. Ennek természetesen föltétele, hogy az elősorolt takarékosági elvek következtében keresztül vitessenek, s másrészt, hogy az adórendszerben oly reformok létesíttessenek, melyek a jelenleg fennálló adók terhét igazságosabban osztván el, az adózók a reájuk eső részt könnyebben viselhessék és végre, hogy a kezelésnél oly rendszabályok alkalmaztassanak, melyek folytán a törvény által megállapított adók lerovásánál a kijátszások minél kevesebb esetei forduljanak elő.

A pénzügyeink rendezésére szolgáló mindazon módokról részletesen szólni sokkal több időt igényel, mint a mennyit jelen dolgozatomra fordíthatok és szorosan véve, e tárgy nem is tartozik e munka keretébe. Itt elég egynémely elvnek megpendítése, az iránynak nagyobb vonalakban megjelölése, hogy az olvasó eszmét kapván, ítéletének formálására anyaggal birjon.

A takarékoság elve megköveteli, hogy minden oly kiadást, mely nem szükséges és így felesleges, töröljünk; továbbá, hogy még a szükséges kiadások közül is azokat, melyek a rendezett államélet működésére nem igényeltetnek és inkább egyes vidékre vagy érdekeltségre nézve hasznosak, az államköltségvetésből kiválasszuk és egy jól szervezendő hatóság vagy testület

kezébe adjuk. Különös megfontolást érdemel az: nem lehetne-e bizonyos állami czélokát kevesebb költséggel elérni, mint a mennyibe jelenleg kerülnek, habár a már fennálló intézmények és ez iránt hozott törvények módosítandók lennének is. Ha ezen irányban vizsgáljuk meg a jelenlegi költségvetést, eredmény csak úgy fog mutatkozni, ha nem palliativ, de alapos orvoslási módokat leszünk képesek alkalmazni. Mert ha mindenben fentartjuk a jelenleg fennálló rendszert, azaz: ha a jelenlegi kerékvágásban maradunk, a megtakarítások kevés eredményre fognak juttatni.

Nagy része annak, a mit itt mondani fogok, a mit mondanom kell, — számosak tetszésével nem fog találkozni. Szavaim sok magánérdekbe fognak ütközni, soknak kedvenez eszméivel ellentétben állni, s általában, mint minden gyökeres orvoslás keresztülvitele, nagy munkát, elszántságot és néha a magánérdekek irányában kiméletlenséget fog követelni. De zilált pénzügyek rendbeszedése oly magas és minden érdekek felett álló czél és keresztülvitele az adózókra, sőt az állam fennállítására nézve oly nélkülözhetlen feladat, hogy határozott és ha szükséges, kiméletlen eljárásra is készeknek kell bennünket találni.

Megjegyzéseimet felül kezdem. Alkotmányos államokban első hatalom a törvényhozás és cselekvő irányadó része: az országgyűlés. E czélra az előirányzatban úgy 1873-ra mint 1874-re 700,000 frt van felvéve, a zárszámadások azonban azt mutatják, hogy eddig az előirányzott összeg minden évben túlhaladtatott, úgy hogy a millió rendesen eléretett, sőt néha el is hagyatott.

Az országgyűlési kiadásoknál nagyobb megtakarítást csak úgy lehetne behozni, ha az angol rendszer fo-

gadtatnék el és a képviselők napidijai nálunk is eltörölnének. Azonban a napidij-rendszer nálunk oly régi idő óta áll fenn, hogy eltörlését még a mostani pénzsűk időben is alig lehetne keresztül vinni. Annyi azonban bizonyos hogy azon indítványok, melyek a napidijak felemelését czélozzák, nem korszerűek. Változást lehetne, sőt kellene is behozni, mert illő, hogy a mostani viszonyok közt a képviselőház induljon elől jó példával, s önmaga költségvetésének megállapításánál legyen takarékos, hogy mások irányában is az lehessen.

Hogy bizonyos összeg megtakarítható legyen, és különösen, hogy az előírányzott összeg túl ne haladtassék, ez leghelyesebben az által volna elérhető, ha a napidijak helyett évi járadék állapíttatnék meg. A szállásbért 400 frtról a képviselőház 800 frtra emelte, s ha ehhez vétetnék 5 havi ülésezési idő, a mi rendes körülmények közt a törvényhozási teendők elvégzésére elegendő, egy-egy képviselő általánya lenne kerekszám 1600 frt. De még az esetben is, ha kedvezőbb idők beálltával ezen összeg ki is kerekíttetnék 2000 forintra, előnyösbnek tartanám a mostani állapotnál, mert akkor valószínűleg inkább kimélné az országgyűlés az időt és mellőztetnék több lábrakapott és a képviselőház tekintélyét épen nem emelő visszaélés és minden könnyelmű időpazarlás.

Volna még más módja is az országgyűlési költségek alábbszállításának. Egy új választási törvény alkotása már alig halasztható. Ha volna hozzávaló bátorságunk, a parlamenti reform kérdésével is foglalkozni, szívesen ajánlanám a képviselők számának leszállítását. Azt hiszem, 50,000 lélekre elég egy képviselő. De nem úgy, hogy minden választókerületre 50,000 lélek essék, mert a városokban a nagyobb vagyon és értelmi-

ség tekintetbevételt igényel, hanem, hogy a képviselőháznak annyi tagja legyen, a hányszor 50,000 lélek lakik az általa képviselt területen. A magyar koronának van 15 millió lakosa; képviselőinek száma tehát lenne 300.

Ez által nagyobbodnának ugyan a választókerületek és egy-egy választókerületben szaporodnék a választók száma, azonban úgy hiszem, lenne mód a választási eljárás olyatén szabályzására, hogy — a választószabadság teljes biztosítása mellett, — a választók ne legyenek kénytelenek egy helyen összegyűlni, a mi által az összeütközések lehetősége is elháríthatnék és még számos visszaélés korlátozása lehetséges volna.

Áttérek a minisztériumnak szervezetére. A minisztériális rendszer nálunk az eszmék kellő előkészítése nélkül igttatott törvénybe. Azok, kik 1848. előtt a minisztériális rendszert, vagyis inkább a felelős kormányzati rendszert a sajtóban vitatták, nézeteiket nem fejtették ki rendszeresen és nem alkalmazták a mi viszonyainkra. Idő sem volt erre. De ki is hitte volna akkor, hogy oly közel állunk az eszme megvalósulásához? Ily körülmények közt 1848-ban — az idő rövidsége miatt — nem annyira az angol, mint inkább a francia minisztériális rendszer volt irányadó a törvény alkotásánál. A tárczák beosztása tehát egyszerű utánczás volt. Az 1867. évben nem látszott korszerű dolognak e tekintetben mélyebbre ható változást tenni. Ugy vélem, ideje volna a tárczák czélszerűbb beosztásáról gondoskodni.

Én azt tartom, hogy a tárczák közt a kormányzati teendők nincsenek kellőleg elosztva. Ez iránt már f. é. január 26-kán az 1873. költségvetés tárgyalásakor kiemelttem többek közt azt, hogy czélszerű volna a ke-

reskedelmi és a közlekedési miniszterium teendőit egyesíteni, minthogy a közlekedési eszközök tökélyesbítése leginkább mozdtja elő a kereskedelmet, a posta és táv-irida is inkább a kereskedelmi miniszterium teendőihez tartozik. Másrészt azonban hazánk adott viszonyai közt a földművelési érdekek különös figyelembe vételt érdemelnek, minthogy közgazdasági felvirágzásunknak legfontosabb tényezője a földművelés. Ennélfogva célszerű volna a földművelési és közgazdasági érdekek előmozdítására szolgáló külön tárczát felállítani, melyhez tartoznék még a bányászat, az összes államjavak, erdőségek, az alapítványi és egyetemi uradalmak kezelése, a mely most három — a pénzügyi, kereskedelmi és a vallás- és a közoktatási miniszterium közt van megosztva. Kiemeltem azon alkalommal azt is, hogy ha majd egykor vallási ügyeink alaposan rendezve lesznek, a vallásügyben a kormány tevékenysége a legfőbb felügyeleti jog gyakorlatában állván, ezt a belügyminiszter is teljesítheti; másrészt a közoktatás és a népnevelés feletti intézkedés egy külön tárczára lenne bízható, melynek hatásköréhez tartoznának mind azon szaktudományok előadásával foglalkozó intézetek, melyek most a pénzügy, a kereskedelem és földművelés sőt honvédelmi miniszterek alatt állanak.*)

*) Az említett beszéd ide vágó része eképen szól:

»A pénzügyi bizottság a többiek közt kiemelte azt is, hogy a központi kormányzat költségeit lehet és kell mérsékelni, és ez iránt javaslatot vár a miniszteriumtól. Teljesen osztozom e nézetben, de míg a jelenlegi rendszer fennáll, nagyobb megtakarításokat a központon a közigazgatási költségeknél alig lehet létesíteni. E tekintetben egyetértek a t. miniszterelnök ur nézetével. Azonban az én véleményem az, hogy mindaddig, míg a tárczák célszerű beosztása iránt nem történik javaslat s megállapodás, ezt eszközölni nehéz lenne. Javaslatot tenni tehát szükséges ez iránt. S ezt most, midőn pénzügyi helyzetünk iránt általános aggodalom létezik, kivinni könnyebb, mint ha azt elhalasztjuk, a megszokottan

A közoktatásról, különösen az egyetemi rendszer-ről szólni, vizsgálni: valjon helyes-e a rendszer, melyet jelenleg követünk, nem lehet e helyen feladatomban. Elég itt egyszerűen utalni arra, mily nagy eredmények értek el Németországban a szabad tanítási rendszerrel, aránylag kevesebb kiadással, mint nálunk, s hogy fontos indokok szólnak a magasabb szakintézeteknek az egyetemekkel való egyesítése mellett: mindezt létesíteni nehéz lesz, míg a közoktatási miniszter mellett há-

változtatni később nehéz leend, mert ha pár jó év következik, az aggodalom megszűnik népünkél, mely konzervatív hajlammal bír, s nem könnyen válik meg a megszokottól, a czélszerű reformot keresztülvinni többé könnyen sikerülni nem fog.

Egy híres nemzetgazda mondá, és én teljesen osztom nézetét, hogy a nemzetek anyagi fölvirágzásának tényezői, természetesen a rendes állambiztosítás és jó pénzügyek, a rendes kormányzaton kívül, a mi minden tekintetben első feltétel, a következő három: az általános ismeretek, különösen az iparnevelés terjesztése, a közlekedési eszközök minden iránybani fejlesztése, és végre egy egészséges jól rendezett hitelrendszer, természetesen önálló hitelrendszer, mely semmi más érdeknek és hatalomnak alávetve nincs.

A közlekedési eszközök fejlesztésére nézve sok történt már, és még több is fog történni, és már ez is nevezetesen fokozta az állam anyagi jólétét. Meg vagyok arról is győződve, hogy következetes működés folytán egy önálló hitel és pénzrendszerrel birni fogunk.

Mindezeknél fontosabb azonban nem csak anyagi, de szellemi szempontból is, a népnevelés és a közoktatás rendezése. Ennélfogva minél inkább elterjednek közöttünk az általános gyakorlati ismeretek, annál jobban fogja népünk fölhasználni az adott körülményeket, és annál inkább fogja hasznosan érvényesíthetni a munkát; és belátással bírván, kifejlődik lassankint a takarékoság és munkásság szelleme. Hazánkban ugyis egyoldalú volt a nevelési rendszer, prókátorokat és hivatalnokokat eddig eleget neveltünk, de iparost és gazdát annál kevesebbet. Népnevelésünk még egy pár évvel ezelőtt elhanyagolt és rendezetlen állapotban volt, a teendők sokasága oly nagy, hogy valóban megérdemelné, hogy a kormányzat újabb szervezése alkalmával a közoktatási tárcza önállósíttassék; a mi annál könnyebben lesz eszközölhető, ha majd egyszer vallási ügyeink alaposan rendeztetnek. A vallásügy vezetése leginkább a legfőbb fölügyeleti jog gyakorlatából állván, a belügyminiszteri tárczához lenne csatolandó. Ennek azon előnye is volna, hogy a közoktatási tárcza betöltésénél a minister vallásatöbbé irányadó nem volna.

rom más miniszter foglalkozik a szaktudományok terjesztésével.

A mi a tárczák számát illeti, az is nagyobb, mint szükséges. Általában a sok tárcza nem czélszerű — nem csak takarékosági szempontból, hanem azért is, mert a dolog természetében fekszik, hogy minden tárczaminiszter igyekszik hatáskörét kiszélesíteni, tevékenységét kiterjeszteni; a szaporodott munkakörrel pedig nagyobbodik a hivatalnokok száma és költsége. Ha a parlamentarismus megkívánja, hogy a miniszteriumnak több

A mint szellemi szempontból véghetetlenül nagy fontosságú a közoktatási tárcza, ugy anyagi szempontból kiemelkedik a földművelési és a közgazdasági érdekek előmozdítása. Én részéről azt tartanám czélszerűnek, ha az új beosztás alkalmával egy új földművelési miniszterium alakíttatnék.

Mert anyagi szempontból legfontosabb érdekünk a földművelés; a nemzeti vagyon legnagyobb részét a föld teszi, annak terményei képezik a nemzeti vagyon legnagyobb részét. Így lesz ez még sok ideig; megérdemelné tehát, hogy a földművelésnek külön minisztere legyen, melyhez csatolandók a bányászat s az összes államjavak, erdőségek, ugy az alapítványi és egyetemi uradalmak kezelése, mely most három miniszterium közt, u. m. pénzügyi, kereskedelmi és vallásügyi miniszteriumok közt van megosztva. A posta és távírda a dolog természete szerint inkább a közlekedési miniszteriumhoz tartozik, s ahhoz mehetnének át a kereskedelmi miniszter többi teendői is. A pénzügyminiszterium ugyis el van halmozva munkával; a bányászat és államjavak kezelésének átadása után egész idejét az adórendszer és államjövedelmek nagy horderejű teendőire szentelhetné.

Ezeket csak annak jelzése végett jegyzém meg, hogy a központi igazgatás czélszerűen rendeztetvén és átalakíttatván, ezen alkalommal még itt is nevezetes megtakarításokat lehetne tenni. Hogy mik azok, melyeket már a jelenlegi költségvetésnél tekintetbe lehet venni, arról szólni nem kívánok, mint mondtam, ez a részletes tárgyalásnál lesz helyén. Az általam fönnebb kijelölt és nézetem szerint, hazánk adott viszonyai közt czélszerűen alkalmazható elvet kell követni, hogy t. i. az állam ne akarjon mindenkiért mindent tenni, és ne vegye a költségvetésbe azt, a mi másképp czélszerűen az érdekeltek által viselhető. Nem akarok az idő rövidsége miatt részletekbe menni, mellőzöm tehát most a belügyeket.

tagja legyen, mint a hány tárczára osztható czélszerűen a kormányzat: legyen inkább egy tárcza nélküli miniszter, ki a törvényhozással az érintkezést fenntartja és a parlament vezetésével van elfoglalva.

A tárczák számát egygyel minden esetre lehetne kevesbíteni, és ez az Ő Felsége személye körüli miniszter tárczája. Midőn az 1848-iki törvények ily miniszteriumot felállítottak, akkor ennek volt értelme, mert ezen miniszter volt hivatva befolylni mindazon ügyekbe, melyek a monarchia másik felével közös érdekűek, sőt azon feladat is az ő számára volt, úgy látszik, fenntartva, hogy Magyarország érdekében befolyást gyakoroljon a külügyek vezetésére. Miután azonban az 1867. XII. cz. gondoskodott a külügyek közös vezetéséről, és erre befolyást gyakorolni nem az Ő Felsége személye melletti miniszter, hanem a miniszterelnök van hivatva, ilykép az Ő Felsége melletti miniszter számára hatáskör nem maradt és tényleg e miniszterium nem is más, mint fölösleges kerék a kormányzat gépezetében, egyszerű póstamestere az egyes miniszteriumok által Ő Felségéhez felterjesztett ügyeknek, mert nem tesz egyebet, minthogy az ügydarabokat Ő Felsége kabinet-irodájába átteszi, és viszont onnan átveszi a legfelsőbb elhatározásokat a végből, hogy még egyszer számmal ellátva a posta útján rendeltetési helyökre küldje, hogy később érkezenek, mintha egyenesen küldettek volna. Működésének eredménye tehát nem egyéb, minthetése a miniszterium és Ő Felsége közötti írásbeli érintkezésnek. A tapasztalás is azt mutatta, hogy ha a minisztereknek Ő Felségénél fontosabb ügyök van, vagy a monarchia másik felének miniszteriumával kell érintkezniök, mindig közvetlenül végzik el.

Ezen ministerium eltörlése által ugyan nem sokat nyernénk, de megfelelnénk a takarékoság azon elvének, mely szerint az államnak nem szabad oly kiadást tennie, mely az államélet rendszeres menetére nem szükséges, sőt mely, mint a jelen esetben, teljesen felesleges. Nézetem szerint tehát törvény útján meg kellene szüntetni ezen tárczát, és jelenlegi teendőit a miniszerelnökségre kellene bízni. Ha valakinek, úgy a miniszerelnökségnek kell ismernie azon felterjesztéseket, melyek Ő Felségéhez mennek. A kitüntetések is, minthogy mindig a ministertanácsban hozatnak javaslatba, és az eziránti felterjesztések is ott határozottnak el, legtermészetesebb, hogy a miniszerelnök tegye.

A második tárcza, melynek kiadásai megkimélhetők lennének, a horvát miniszeré. A horvát bánt a miniszerelnök felterjesztése és ellenjegyzése mellett nevezi ki Ő Felsége, és így a kormány politikájának egyszersmind a bánénak is kell lennie. S minthogy a horvát miniszernek egyik feladata, részt venni a minisztertanácsban mindannyiszor, midőn Magyar- és Horvátország közti közös ügyek tárgyaltnak, ezt a horvát bán is teljesíthetné. Ez által a horvát ügyek, és különösen a Magyar- és Horvátország közötti közös ügyek feletti tanácskozásokban oly állásu egyén venne részt, kiről feltételeztetik, hogy a horvátországi körülményeket legjobban ismeri, és ki állásánál fogva Horvátország érdekeit képviselni leginkább van hivatva. Van ugyan még más teendője is a horvát miniszernek, t. i. a bán által Ő Felségéhez intézett felterjesztéseket rendeltetésök helyére juttatni. De ezen feladatnak a miniszerelnök is megfelelhetne, mivel különben is egy irányban kell működnie a bánnak, minthogy a ministerium politikáját kell követnie. A mi a horvát ügyekért a magyar

országgyűlés előtti felelősséget illeti, az általános irányra nézve a miniszerelnököt illeti a felelősség; azon ügyeket pedig, melyek Magyar- és Horvátország közt közösek, különben is a magyar szakministerek kezelik, kik tagjai a magyar országgyűlésnek, melynek felelősséggel tartoznak.

Magyar- és Horvátország közt a kiegyezési törvénynek módosítása iránt létrejött javaslatban ily irányu határozmányok nem foglaltatnak ugyan, én azonban az említett módozatot czélszerűnek vélném. Sőt hozzá teszem, hogy ezen eszme azon előleges tanácskozásokban, melyeket Horvátország irányadó férfaiával annak idejében tartottam, általok pendítettett meg mint olyan módozat, mely Horvátország ohajtásának a jelenleg fenállónál megfelelőbb lenne.

Az 1874. évi költségvetés szerint a központi igazgatás, azaz, az összes ministeri tárczák költségei, beleszámítván a pénzügyministeriumnál az állampénztárt, mely valóban a központi igazgatáshoz tartozik, továbbá a közlekedési ministeriumnál a kamatbiztosítási számvévőséget, a kereskedelmi ministeriumnál a statisztikai osztályt, melyek szintén a központi igazgatáshoz tartoznak, tesznek összesen — az ezeren alóli számokat mindenütt kihagyva, — 3.622,000 forintot.

A pénzügyi bizottság, úgy a 73. mint a 74. évi költségvetés tárgyalásakor követelte a ministeriumtól, — és azt hiszem, helyesen, — hogy kezdje meg a kormány a központi igazgatás személyzetének leszállítását és az egész közigazgatási szervezet egyszerűsítését és gyökeres átalakítását egy eziránti javaslat kidolgozása és benyújtása által. Mit fog ezen javaslat tartalmazni és mikor terjesztetik be, arról tudomásom nincs. De hiszem, ha a tárczák helyesebben osztatnak be és ha, mint em-

litém, az eljárási módokra nézve inkább az angol, mint a német és francia rendszer hozatik be, különösen pedig, ha minden nem szükséges költség elkerültetik: a központi igazgatás költségei három millióval biztosan fedezhetők, mi több, mint félmillió megtakarítást eredményezne.

De az egyensúly helyreállítására az államháztartásban nem elég a központi igazgatásnál és az országgyűlés eddigi kiadásainál együttvéve legfeljebb egy milliót megtakarítani. Sikert csak úgy lehet reménylenünk, ha minden egyes tárca rendes kiadásainál szigorúan és következetesen alkalmazzuk az általam más helyen (a 2., 3. és 4. pontok alatt) felsorolt takarékosági elveket, hogy azután az 1. pont alatt említett elv szerint a nemzet aránylagos anyagi ereje, azaz adóképesége legyen mérvadó az államháztartás megállapításánál. Ezen elvek alkalmazása folytán lehet nevezetes megtakarításokat tenni, de nagyobb eredmény csak akkor lesz várható, ha az állam-költségvetésből mindazon kiadásokat, melyek nem tartoznak oda, mivel az állam érdekében nem nélkülözhetetlenül szükségesek, kiválasztjuk, és áthelyezzük oda, a hova valók: az öntevékenység körébe; másrészt csak úgy mérsékelhetjük az egyes miniszteriumok nagyon szűk budgetjét, ha a hatósági közigazgatás rendszerét akkép alakítjuk át, hogy a hatósági tisztviselők a törvények végrehajtásában a felelős kormány-nak pontos, rendes és felelős organumáivá váljanak.

Mielőtt folytatnám a részletezést, egy kis kitérést kell tennem ez eszme körébe.

Ugy látszik, a magyar nemzet jellemvonásai közé tartozik, hogy nagyon hajlandó egyik szélsőségből a másikba esni. Nemrég bálványoztuk a municipális életet, közéletünk legdrágább kincsének tartottuk. És mál-

tán, mert századokon át ez volt önkormányzatunk kifejezése, ez azon intézmény, mely úgyszólván az összes közéletet magában felölelte; ellentállott az alkotmányellenes törekvéseknek, és az akkori fogalmak és igények szerint képes volt a közigazgatást fenntartani. Az alkotmányos felelős kormányzati rendszer folytán azonban oly helyhatóságok, milyenek a multban léteztek, többé nem lehetségesek. Változtatások történtek tehát az utóbbi időben ez intézményen, de a nélkül, hogy az alkotmányos felelősség elveivel rendszeresen összeegyeztettek volna. A törvény meghagyott a megyéknél némely jogokat, melyek e rendszerbe nem illenek, de másrészt nem adta meg nekik a hatáskört, mely mellett saját érdekében egészséges tevékenységet fejthettek volna ki. És mert ily határozatlan alapokon alakították át a törvényhatóságok, mostani működésükkel általános az elégtelenség; mindenki rendesebb és jobb közigazgatás után vágyódik, és kezdünk átesni a másik szélsőségbe, a mennyiben az országban mindinkább terjed a meggyőződés, hogy a rend és a jó közigazgatás érdekében czélszerű lesz a megyék közigazgatási s önkormányzati tevékenységét megszüntetni. Ennélfogva, meg lévén adva az első lökés a központosított kormányzat hatáskörének szélesbítésére, minél kedvezőtlenebbek lesznek a közigazgatási viszonyok a fenálló megyei rendszer mellett, annál inkább fog szaporodni azok száma, kik a központosításnak habár nevezetes költséggel járó keresztülvitelét fogják követelni.

Én részemről azt hiszem, hogy a törvényhatóságok, úgy, mint jelenleg szervezve vannak, soká nem állhatnak fenn és ez alapon a helyhatósági élet egészséges fejlődésre nem ébredhet. Szükséges, hogy egyrészt határozottan körvonaloztassék és állapíttassék meg a fele-

lős kormány hatásköre a helyhatóságokkal szemben, továbbá állapíttassék meg felügyeleti és rendelkezési joga az államélet menetére és a közigazgatási igények hű teljesítésére, a törvények pontos és akadálytalan végrehajtására; másrészt hogy kifejtessék a községek tevékenysége, nagy községek alapítása és teendőik megállapítása által, és a helyhatóságoknak megadassék a jog és az anyagi erő arra, hogy létesíthessék mindazon czélokra, melyek nem közvetlenül az államot, de az illető vidéket érdeklik.

Nem abban kell keresni a megyei rendszer alapját és éltető erejét, hogy a tisztviselők választassanak és időnkint tisztujítások tartassanak, mely alkalommal az egyes pártok küzdjenek egymással a felett, hogy melyik párt hívei alkalmazzassanak a hivatalokra; nem az a megyei élet célja, hogy majd az egyik, majd a másik párt — nem annyira politikai pártot, mint inkább a megyékben régóta tömörült csoportokat értvén, — oszszon a hivatalokban jutalmakat, s a megyei ügyek vezetését gyakran a képességre való minden tekintet nélkül bizza azokra, kik legbuzgóbbak voltak a pártérdekben, tehát legnagyobb ellenszenvvel lesznek a másik párton lévők iránt, s mint ez előtt három évről három évre, most hat évről hat évre új személyzet foglalja el a tisztviselői állásokat és vezesse a közigazgatást jól vagy rosszul, de a pártérdekről meg nem feledkezve.

Ez a mostani kor kívánatainak meg nem felelhet, ha jó volt is akkor, mikor a közigazgatás iránt még csekélyebbek valának az igények, és élénk volt az érdekeltség és a kötelességérzet az ugynevezett nobile officium teljesítése iránt s igen csekély díjazás mellett is minden állomásra találhatók voltak, az akkori viszo-

nyokhoz képest, kellőleg képzett egyének. A felelős kormányzati rendszer alatt előbb-utóbb elkerülhetlenné fog válni, hogy a közigazgatás a felelős kormány által kinevezett hivatalnok kezére jusson, legyen e hivatalnok neve főispán vagy alispán; s be kell következnie, hogy egy képzett, állandósított és ennél fogva mérsékelt számú tisztviselői kar lesz a megyékben, mely mindenért, ami a kormányzat és a közrend fenntartására vonatkozik, a kormánynak felelős és minden ügyben, mely megyei érdekű, végrehajtja a megye határozatát, e tekintetben a megyegyűlés rendelkezése és ellenőrzése alatt állván. Ha ezen kölcsönös hatáskör megszabatik, úgy lesz rendes közigazgatás, nem nagyobb költséggel, mint jelenleg, mert számos teendő, mely most az egyes minisztériumok rendelkezése alatt álló hivatalnokok által hajtatik végre, teljesíthető lesz a megye közigazgatási közegeinek közbejöttével, és ez uton számos kiadás, mely most az államköltségvetésben mind nagyobbodó tételeket tüntet fel, elenyészik s a teendők az érdekeltek által észszerűbben fognak intéztethetni.

Azon kérdés, hogy ezen tisztviselői állomásokra a kinevezések mikép történjenek, s mi befolyással birjon erre a megyei bizottmány, a főispán vagy a minisztérium, csekélyebb fontossága. Ha a képesség lesz a döntő, ha a tisztviselő állása többé nem lesz bizonytalan s úgy lesz rendezve, hogy a tisztvelők egész idejüket a hivatalos teendőknek szentelhetik, ha visszaélés, kihágás vagy engedetlenség esetében azonnal elmozdíthatók, sőt a rendes bírák elé idézhetők, mint minden más államhivatalnok: úgy a kérdés, hogy ki az, a ki első sorban alkalmazza, másodrendű fontosságra hanyatlik.

Ez uton mielőbb megadatik a megyéknek az őket, a dolog természete szerint megillető azon jog is, hogy

saját házi adójokból fedezzék költségeiket, még pedig oly módon, hogy a megyei ügyek intézésénél kiváló befolyás jusson azoknak, kik a közügy érdekében áldozatokat hozni és közreműködni polgári kötelességöknek ismerik.

Nem láthatom a megyei élet egészséges fejlődésének biztosítékát abban, hogy néhány száz tagból álló bizottság legyen, melynek fele a legtöbb adót fizetők sorából való; de látnám igenis abban, ha — mint a multban is helyesnek bizonyult — egy kisebb számú, a megye jóléte iránt érdekelt testület intézné az ügyeket. A régi megyei intézmény nem a jelen század elején volt fénykorában, a mikor a nagy számú nyers tömeg befolyása lett döntővé, hanem akkor, midőn a megye vagyonyos, értelmes és a közügy iránt érdeklődő tagjai buzgón közreműködtek a megyei ügyek feletti rendelkezésben.

A megye rendezésről szóló törvény alkotásakor már nem voltam a magyar kormány és a törvényhozás tagja; de résztvettem a ministertanács által az elvek megállapítása iránt tartott előleges értekezletekben, és őszintén sajnálom, hogy nem ment keresztül azon eszme, melyet az akkori igazságügyminister, Horváth Boldizsár ur, részletesen kifejtett. E szerint egy nagyobb számú bizottság alakításáról volt szó, mely évenként egyszer gyűlésbe gyűlt volna azért, hogy az évi költségvetést megszavazó és a számadásokat megvizsgáló bizottságot megválaszssa; a megyei ügyek intézését azonban ama javaslat egy kisebb számú bizottságra kívánta ruházni, melynek tagjai nagyobb részt az általa rendszeresített kivánt békebírák lettek volna; tehát oly egyének, kik önként vállalkoznak nemes hivatásuk betöltésére. Ezen javaslat szerint két fontos czél lett volna elérve. Egyrészt az, hogy mint a régi időkben a táblabírák, ugy

jelenleg is a leginkább hivatottak gyakorolták volna a befolyást, azok t. i. kik állásuknál, tekintélyöknél, értelmi felsőbbségüknél, buzgóságuknál és érdekeltségük-nél fogva a békebiróságra alkalmasaknak mutatkoztak, másrészt pedig a békebirói intézmény keresztül vihető lesz, miután az avval járó jog a megye ügyeit intéztetni, annak elvállalására sokakat indított volna.

Nem új eszme ez. Angliában is a békebirák látják el a negyedévi közgyűléseken a grófsági ügyeket és a törvény által adott jogalapon megállapítják a megye czéljaira szükséges pót-adókat, többek közt az ugynevezett szegény-adót (poor tax).

A nemesi jogok és kiváltságok megszüntével nálunk is más alappal kell birnia a megyei intézménynek; tehát nem a nemesség lehet mérvadó a közügyekbe való befolyásnál, hanem közreműködhetik mindenki, a ki reá képességgel és hivatással bir. A magántársulatoknál is a részvényesek összesége az évi közgyűlésben határoz az előterjesztett lényeges ügyekben, a társulat ügyeinek közvetlen vezetése azonban szűkebb körű igazgató-tanácsra van bízva épen azon okból, mert egy több száz tagból álló közgyűlés az ügyek végrehajtásában czélszerű, következetes és öntudatos eljárást felelősség mellett nem követhet.

Ha ily alapra fektettetett volna megyei intézményünk is, nem vált volna szükségessé a nemzetiségi érdekek megóvása tekintetéből az ugynevezett virilista-intézményt életbe léptetni. A megyei közgyűlés állott volna — nézetem szerint, különösen a községi rendszer kifejtése tekintetéből — a községi küldöttekből, akik évenként egyszer összejövén, a választmány által eléjük terjesztett javaslatok alapján megszavazták volna a házi adót és kiküldték volna a számvizsgáló bizottságot.

Nem szenved kétséget, hogy a csekélyebb számú bizottság, különösen ha abban már hivatalból megjelent békebírák birnak tulnyomó befolyással, miután a megyei értelmiségből és a vagyonos osztályból alakul, a megyei érdekű ügyek intézésénél nagyobb eredményeket eszközölhetett volna, mint a mostani.

Ugy mint Angliában, nálunk is meg van az ugynevezett gentry, a fő- és a közép-birtokososztály. Ha az fel fogja ismerni hivatását, mely reá vár és melyet apáink tényleg gyakoroltak is, akkor lesz biztosítva politikai nemzetiségünk.

Én mindenekfölött oly politikát tartok helyesnek, s ennek minden más érdeket hajlandó vagyok alája rendelni, mely magyar és mely nemzetiségünk megerősödését tüzi ki céljául. A mai korban azonban nem lehet helyeselni oly politikát, mely e célra erőhatalmat kívánna alkalmazni, mert ez visszahatást szül, az elnyomás keserűséget táplál, a meghasonlottakat együttartókká, a gyengéket erősekké teszi a gyűlöletben, és a passiv ellentállás által nagygyá neveli őket, hogy az első kedvező alkalommal visszatorlást gyakoroljanak. Megengedett eszköz a mondott célra más nem lehet, mint az, hogy a magyar nemzet növelje erkölcsi súlyát, haladjon szellemileg, erősödjék anyagilag, hogy azon ellenállhatlan hatalom által, melyet csak a magasabb műveltség, a közügyek körüli érdekeltség és buzgóság, a szellemi és anyagi fölény ad, méltóvá legyen azon elsőségre, melyet a magyar korona alatt elfoglalni kíván.

Nem csak a régi korban, mint a rómaiaknál, de a jelen korban is nem egy eredményét látjuk az ily törekvésnek. Az angol nemzet, melynek hazája nem nagyobb Magyarországnál, magasabb műveltségénél, erkölcsi súlyánál, határozottan kifejezett nemzeti egyedi-

ségénél és kitartásánál s tegyük hozzá, önkormányzati képességénél, a közügyek iránti érdekeltségénél, a szabad intézmények iránti előszeretetésénél s az önalkotta törvények iránti engedelmességénél fogva képes volt a világ több részeibe vinni a polgárisodást és saját nemzetiségét.*)

Habár lassabban és nem oly kiterjedt területen, de hasonló beolvasztási hatással volt a német nemzet magasabb műveltsége a közte élő szláv fajokra.

A 80 millió lakost számláló és annyi különböző fajból és népből álló nagy orosz birodalom pedig szintén hathatós egyesítési és összeolvasztási processuson megy át, melynek határozott végeztélja az, hogy minden szláv fajt magában egyesítsen.

Az agg Európára mit hoz a jövő, ki tudja előre meghatározni? De annyi bizonyosnak látszik, hogy a rokon nemzetiségek nagy nemzettestékké tömörülnek: az északot a szláv, a középet a germán, a délt pedig a román fajok foglalják el.

Valjon képes lesz-e a maroknyi magyar faj, környezve ily hatalmas nemzetiségektől, nem mondom: külön önállását, de nemzetiségét és a monarchia másik felével szövetségi viszonyban állami individualitását fenntartani?

*) Méltán mondhatta az angol nemzet ezen hatásáról egy angol író: »Australia and New-Sealand by Antony Trollope« :

»Ha mi az angol gyarmatokat említjük, az alatt a hazát a mi területünkön túl kell érteni, mely kitartó erélyünk által hatalmassá tétetett, s folyton szaporodó nemzetünk lakhelyévé lett. Az amerikai szabadállamok ily értelemben véve, valódi angol gyarmat, oly gyarmat, mely Nagybritanniának legnagyobb büszkesége és dicsősége. Ausztrália és Uj-Seeland még tényleg is minden tekintetben a mi gyarmatunk. Az elért eredményekre büszkék lehetünk, mert bármily hibák követtettek is el: azon törekvésünk, hogy fajunk méltó helyet foglaljon el a földön, sokkal sikeresebb volt, mint más fajok ebbeli erőlködése.«

Erre reményünk csak azon esetben lehet, ha együtt tartva ügyekezünk a nemzet erkölcsi súlyát, szellemi és anyagi fejlődését növelni, ha a nemzet azon osztályait, melyek műveltségöknél és vagyoni állásuknál fogva, úgy a közügyek intézésére, mint a társadalmi életre, döntő befolyást gyakorolhatnak, emeljük és hatáskörüket szélesbítjuk.

Talán az ismétlés hibájába esem, midőn újra kiemelem, hogy a magántevékenység egészséges fejlődését tartom nem csak a valóban szabad intézmények megalapítása sarkkövének, hanem egyszersmind az állami pénzügyek czélszerű rendezéseének is. A törvényhozás állapítsa meg a korlátokat, melyek közt a magántevékenység működhetik a megyékben úgy, mint a községekben, a társulatok úgy, mint egyesek részéről. A kormány feladata legyen erélyesen és következetesen a törvény szigorú megtartása felett őrködni, de tartózkodjék saját hatáskörébe átvonni bármit, a mit czélszerűbben teljesíthet a magántevékenység.

Vannak bizonyos czélok, melyek létesítése a községeket illeti és a felettük való rendelkezés a községi élet feladataihoz tartozik. Mint már fennebb említém, az első teendők közé tartoznék elrendelni egyes kisebb községeknek nagy községekké való csoportosulását. Ez által számos teendő, mely most a miniszteriumok külön közegei által teljesíttetik és melyre nézve magától fejlődött ki a központosítás rendszere, elvégezhető volna a nagy községek körjegyzőinek, illetőleg a községi tanács tagjainak közbejöttével. Eddig a pénzügyminiszter a törvények végrehajtásánál nem számíthatott a megyei és községi közegek rendes és pontos közreműködésére, sőt ezek gyakran az ő rendeleteivel ellentétes irányban használták fel állásukat. Ez az oka annak,

hogy az adóhivatalok nagy száma mellett is lassú, nehézkés és rendezetlen az adók beszedése és hogy az adó-executiókat külön kiküldöttek sok költséggel végézik, kiknek eljárása méltán szolgál okul számos panaszra. A pénzügyi kormányzat kénytelen volt eddig a megye területén ugyyszólván statust in statu képezni, azaz külön organumokat használni azon teendők teljesítésére, melyek minden rendezett államban a községi és megyei tisztviselők által minden nagyobb költség nélkül teljesíttetnek. Ha megmarad a jelenlegi rendszer vagyis rendszertelenség, a közigazgatás majdnem minden ágánál hasonló fog történni, s a belügyminiszter is kénytelen lesz a rendőri és a közbátorsági intézmények szervezésénél saját organumokról gondoskodni. Az igazságszolgáltatás már is ki van véve a törvényhatóságok kezéből. Hasonlót tesz a közlekedési és közmunkaminiszter, és ha ez így megy tovább, törvényhatósági életünk elvégre hasonlítani fog egy százados fához, melynek gyökerei egészségesek ugyan, de mely messze terjedő ágaitól egymás után fog megfeszíttatni. Pedig ha csak az egyes kinövések metéltetnének le és csak a szabályos fejlődés akadályai háríttatnának el akkor, a mint fennállott annyi időn át, tovább is virágozhatnék még századokig.

Hogy az öntevékenység fejlődésnek induljon, mindenekelőtt szabályozni kell törvény útján a megyék és községek azon jogát, hogy a saját céljaikra szükséges összegeket az önmegadóztatás útján adópótlék segítségével beszerezhessék.*) Ez olykép történhetnék, mint pél-

*) Hogy még pénzügyminiszter koromban is a képviselőház előtt így nyilatkoztam, idézem beszédem idevonatkozó következő részét:

»Mi akarjuk a felelős kormányzati rendszert, minden következményeivel, azon rendszert, mely a

dául Franciaországban. a hol ezen adót centime additionelle-nek nevezik, mert minden franc adó után néhány centime szedetik be, ugy azonban — s ezt már pénzügy-miniszterségem alatt érintettem, — hogy a pótdadó a közadókkal együtt szedetnék be, és azon arányban bocsátatnék a törvényhatóságok és községek rendelkezésére, a mint a rendes adók befolyanak. Ha pl. a törvényható-

szabadság és rend, az anyagi és szellemi felvirágzás és haladás legfőbb tényezőjéül bizonyult; mi akarjuk ezen kormányzati rendszer fentartását, megerősítését, következetes keresztülvitelét és minden intézménynek ehhez való alkalmazását. Sokkal drágább kincs ez, semhogy annak megállapítására mindent elkövetni kötelesek ne volnánk, még akkor is, ha ez által régi megyei intézményünket gyökeresen átalakítani szükséges volna. Drága kincsnek mondom és ezt határozottan kimondhatom: mert a tapasztalás azt bizonyította, hogy a szabadságnak, közrendnek és haladásnak semmi sem lehet oly állandó valódi biztosítéka, mint épen az alkotmányos felelős kormányrendszer. Már kérдем, t. ház! hogy azon alkotmányos felelős kormányzati rendszer mellett, hol a koronás fejedelem minden rendeleteit csak a felelős miniszter ellenjegyzésével adhatja ki, azon kormányzati rendszernél, melynél fogva a miniszter felelős a törvényhozás előtt minden cselekedeteiért: hogyan lehetne ezt következetesen keresztülvinni, ha épen a módosítvány szelleme szerint ezen felelősség a megye határainál megszűnnék?»

»A másik, a mit akarnunk kell: hogy az alkotmányosan hozott törvény szent legyen. Megvallom, alkotmányosságot nem képzelek máskép, mint hogy a miben a törvényhozás, a két ház és a fejedelem megegyezett, annak feltétlen végrehajtására mindenki, a minisztertől kezdve az utolsó falu bírójáig, köteles.«

»A karnunk kell, t. ház! rendezett államháztartást. A ki viszonyainkat ismeri, a ki multunkra emlékszik, az tudni fogja, mennyi évtized mult el, mely alatt az ország saját anyagi felvirágzására, saját belügyeinek rendezésére sikeresen közre nem működhetett; és ha tekintetbe veszi Európa előhaladt nemzetei közt állásunkat: el fogja ismerni, hogy mindenek felett oda kell törekednünk, hogy nagy elmaradásunkat minél előbb pótolhassuk. A ki ezen nézetben van, annak helyeselni kell azon nézetet is, hogy nem szabad egy fél vagy egy évet elmulni engedni haszon nélkül; s miután anyagi jóllétünk emelésének egyik főfeltétele a rendszeres államháztartás mielőbbi megállapítása: annak következetes keresztülvitele hazafiúi kötelességünk. Már pedig, t. ház! oly pénzügyi rendszer minő értékkel bírhat, melynek kivitelénél, életbeléptetésénél és meg-

ság jogosítva lenne az egyenes államadókra 10%-ot kivetni, minden 110 frt egyenes adóból 100 frt az államot és 10 frt a törvényhatóságot illetné. E rendszer mellett a megyei és községi közegek érdeklődnének az adók pontos beszedése iránt, sőt oly adók kivetésénél, melyek változók és bevalláson alapulnak, mint a jövedelmi adó, a hatóságnak is érdekévé lenne az eltagadá-

erősítésénél, bármely közhatalóság gyűlésének többsége kedve szerint büntetlenül akadályokat tehet!

De mindennek felett akarnunk kell, hogy a megyei rendszer a kor igényeinek és a felelős kormányzati rendszernek megfelelőleg minél előbb egészséges és állandó alapokra helyeztessék; annival inkább kell pedig ezt kívánnunk, mert éppen az eddigi tapasztalásból kiindulva tudjuk, hogy ezen százados intézmény az önkormányzatnak legbecsesebb elemeit foglalja magában, miután tudjuk, hogy helyesen kifejtve és a felelős kormányzati rendszerrel összhangzásba hozva, példányképeül szolgálhat egy czélszerű és kevésbé költséges közigazgatási rendszernek, melynél a megye legjobb fia a megye saját érdekeinek előmozdítására meghozandják a tőlök kívánt közreműködést.

Ehhez csak azt teszem hozzá, hogy e tekintetben magam részéről is nem egy ízben nyilatkoztam ezen irányban, s hivatkozom a t. házra, hogy midőn az államháztartás iránti törvényjavaslatot előterjesztettem, már akkor kiemeltem annak szükségét, hogy mi helyt a megyék rendelkeztetnek, a házi adó megszavazásának joga a megyéknek ismét visszaadassék; de kifejtettem azon nézetemet is, hogy a megyerendszer megállapítása után a közjövödelmek kivetésénél és behajtásánál csak akkor fogunk czélszerű, a mostaninál minden esetre olcsóbb kezelést elérhetni, ha egyszer a megyék igazságos, czélszerű, egészséges és valódi gyakorlati értékű természetes alapokon, ugyszólván ujja lesznek teremtetve.

Megvallom, tiszteit ház, a tisztelt indítványozónak és azoknak, kik nézeteit pártolják, bátor vagyok azt különös figyelemükbe ajánlani, hogy én azt hiszem, a megyei rendszer állandó fenntartására nézve azok cselekszenek helyesen, a kik ezen igen fontos intézményt összhangzásba akarják hozni az összes felelős kormányzati rendszerrel, és különösen már most előleg mind azt kerülni és kizárni kívánják, a mi alkalmat és okot szolgáltatna arra, hogy a megye a felelős kormányrendszerrel összeütközésbe jöhet.

sokat lehetőleg korlátozni. De lehetne nevezetes megtakarítást elérni a pénzügyi kezelésnél az által is, ha a községi közegek az egyenes adók rendes beszédéért külön százaléknyi díjban részesíttetnének, minthogy más államokban gyakorlatilag jó sikerrel szokásban is van.

Elmondhatom itt röviden azt is, hogy a hatóságok és községek által megállapítandó pótlékoknak mily természetűeknek és osztályozásuknak milyennek kellene lenni.

Az első osztályba tartoznának a hatóságokra és községekre kötelezőleg háruló kiadások. Hogy ezek mily célokra fordíthatók, azt a törvényhozás volna hivatva megállapítani. Az alkalmazást az érdekelt képviselőlet venné fogamatba a vidéki szükségletek és az adóképesség arányában. Ide tartoznának természetesen azon kiadások, melyek a községi és hatósági élet fentartására nélkülözhetlenek, milyenek például saját igazgatási költségei, tehát gondoskodás mindazon intézményekről, melyek egy civilizált államban az autonóm hatóságok természetes feladatát képezik.

A második osztályba tartoznának azon költségek, melyek feltételes kötelezettségűek. Ezekre nézve is a törvényben kellene megállapítani a célt, melyre fordíthatók, valamint azt, hogy bizonyos célra mennyi fordítható. Ezen célok közt lehetnek olyanok, melyek habár vidéki érdekűek, de részben oly nagy fontossággal bírnak, hogy az állam támogatására számolhatnak. E kiadások közé lehetne sorozni a közlekedési eszközökre és a vízipítési célokra fordított költségeket. Sőt meglehetne állapítani, hogy bizonyos célok elérésében mennyire van érdekelve a község, mennyire a megye, és másrészt mily mérvben veendő igénybe az állam

támogatása. Franciaországban ezen rendszer szerint épültek a vicinális vasutak.

Tehát itt is, hol pedig a centralisatio a legmagasabb fokra fejlődött, a község, a megye és az állam együttes működése használtatott fel számos üdvös intézmény létesítésére. Ilyen czélnak tartom a katonai elszállásolást, illetőleg a kaszárnnyák ügyét, ilyennek a fogházak ügyét is.

Végre a harmadik osztályba tartoznak az ugynevezett facultativ kiadások, melyek nem határozottan kijelölt állami czélból követeltetnek a vidéki érdekeltektől, hanem inkább a vidék jól felfogott érdekében mutatkoznak czélszerűeknek. Az ily kiadások a dolog természete szerint az illető érdekeltek anyagi erejétől és attól függnének, mily hajlandóság mutatkozik egyik-másik közérdek előmozdítására.

Tág tér nyílik e tekintetben a hatóságok és községek számára, mert ezen kiadások körül az állam beavatkozó joga csak annyira terjedhet, a meddig az illető adózókat túlterheltetéstől megóvni kötelessége. Ezen tevékenység az önkormányzat alapja. Angliában és Északamerikában az ily természetű ügyek körül való buzgólkodás nemesen versenyez nemcsak az egyes közegek, de a magánosok jótékonyági tevékenységében is.

A hatóságok és községek testületi öntevékenysége minden rendezett országban ki van fejlődve, — mire nézve a 3. számú mellékletben némely adatokat szolgáltatok az érdeklődő olvasó kezére.

IX.

E dolgozat szűk köre nem engedi, hogy a költségvetés mindazon tételeit, melyeknél megtakarításokat lehetne keresztül vinni, felhozzam; tehát csak a főbbeket fogom megemlíteni.

A belügyminiszterium költségvetésében előforduló közel 5 millió forint közigazgatási költségek elmaradnának*), de az egyenes államadók ugyanazon összeg erejéig leszállítandók lennének, sőt a mennyiben a hatóságok más közérdekű és eddig az államköltségvetésben foglalt célokra is fognának fordítani bizonyos összegeket, a törvényhozás mint maximumot egy-két száztóval magasabb pótlék kivonását is engedélyezhetvén: a tételt, mely ha jól emlékszem 7 százalékot tesz, 10 százalékgig lehetne emelni.

Kérdezhetné valaki, hogy hát mit nyernek ez által az adózók, holott az adótétel nem változik, sőt az ugynevezett facultativ kiadásoknál még emelkedhetik is. E kérdésre a válasz az, hogy nagy nyereség, ha a nem országos, hanem vidéki érdekű ügyekben a kiadások mérvét s a hova fordítás módját és eszközeit az ok állapítják meg, kik terheit viselik és kiknek érdekében áll ezen célokat elérni. Ezek rendesen jobban, olcsóbban és célszerűbben fogják azon ügyeket végezhetni, mint a nehézkes és költséges bureaucratia. A tapasztalás legalább mindenütt ezt bizonyítja. Azt, hogy

*) Az 1874. évi előirányzatban ezen kiadások tesznek Magyarországon és Erdélyben 4,800,000 forintot, a magyar határőrvidéken 107,000 forintot.

az ehez magkivántató polgári erények nem volnának meg a nemzetben, nem illő, nem szabad feltennem. Egy volna ez annak hirdetésével, hogy a szabad intézményekre nem vagyunk többé érdemesek és csak parancs szó kell nekünk, s olyan kormányzati rendszer, mely kéréllhetlen eljárása által rendre szoktasson és gyámkodják felettünk, az öntevékenységre többé nem képesek felett.

Azt mondják, hogy a hatósági adórendszert nem lehet behozni mindaddig, míg a hatóságok kikerekítésének, illetőleg új felosztásának kérdése el nem lesz döntve. Én tisztelettel viseltetem mindig a történeti hagyományok iránt. Tabula rasát ily dolgokban csak a forradalom szokott csinálni. Tanuljunk Angolország példáján, hol a fejlődés folytonos, de fokozatos volt és a kegyelet még a régi szokások és elnevezések iránt is fennáll; hol nem döntik halomra a meglevőt, míg helyette lassankint nem képesek jobbat és helyesebbet életbe léptetni.

Azt tartom, igenis czélszerű lenne az, oly kis megyéket, melyek nem képesek saját költségeiket fedezni, a szomszéd megyéhez csatolni, és pedig azon megyéhez a melyikhez kívánnak csatlakozni, de én nem erőltetném a dolgot, hanem szabadságot adnék a kis megyéknek is anyagi erejükhöz mértén berendezni beléletöket. Kisebb megye, mérsékelt fizetésű kisebb személyzettel is beérheti. Ellenben vannak Erdélyben elszórtan fekvő vagy hosszan elnyúló megyék, melyeknél igenis szükséges az új területi beosztás, mely különben mindenütt, hol a vidék érdekeltjei ohajtják, a közigazgatásnak előnyére volna. De várni a házi adó behozatalával az új territoriális elosztás keresztülviteléig annyit tenne, mint hosszú időre elnapolni az önkormányzat alapját képe-

ző intézkedést, mit pedig én minél rövidebb idő alatt életbe léptetve látni óhajtanék.

Helyhatósági rendszerünkben hibának tartom a megyék és a kir. városok közt létező válaszfalat. Nem a nagy városokat értem, minő például Budapest, Debreczen vagy Szeged, melyeknek saját területe és népessége elegendő arra, hogy egészen elkülönített hatósági életet éljen. Tagadhatlan, hogy a megyei élet ki-fejlődésének hátrányára szolgál az, hogy a megyében fekvő kir. városok s a megyék közt semmi kapocs sem létezik. A tapasztalás szerint a kir. városok, kereskedelmi központokat képeznek és köztük és a körülfekvő vidék közt a legszorosabb érdekazonosság áll fenn.

Azt hiszem, nagy mértékben hatna a megyei élet egészséges fejlődésére, ha résztvenne a vidék bizonyos közérdekű ügyeknek intézésében a kir. városok polgári eleme is. Nem kívánom éppen, hogy a kir. városok községi ügyeire a megye befolyást gyakoroljon, de bizonyos kapcsolatot mégis kellene létrehozni már csak azon vidéki érdekű közös czélok elérése tekintetéből is, milyenek pl. a közlekedési eszközök jó karban tartása, ami gyakran a királyi városok kereskedelmi fejlődésének feltétele; milyenek továbbá a közművelődési intézmények, melyek körül az egész vidék érdekelve van.

A megyei és városi főispánokra előírányzott összeg önmagában nem nagy ugyan, (323,000 frt.) de a szolgálat, melyet a főispánok a rendes közigazgatás tekintetében teljesítenek, jelenleg vajmi kevés. Megtakaríthatók lennének a királyi városok főispánjaira kiadott költségek is. A királyi városokban a felügyeleti teendőket a megyei főispánok is végezhetnék, sőt az által, hogy a megyei főispán volna egyszersmind a városi fő-

ispán, bizonyos kapcsolat jönne létre a megyék és a városok közt.

A belügyminiszterium költségvetésében az általános közigazgatási költségek nevezetesen szaporodnak.

Egyetlen tétele sincs ezen költségeknek, mely hasznos és üdvös nem volna. Betegeket ápolni, a himlőoltásról, járványok megakadályozásáról, lelenctházakról, tébolydákra gondoskodni, az elemi csapások által károsultakat segíyezni, ragadozó állatok elejtésére, életmentésekre, rablók elfogatására díjakat kitűzni, a tolonczozást eszközölni, a nemzeti színházat, a tűzoltó-egyleteket segíyezni — mindez oly hasznos czél, mely minden csak némileg civilizált államban nélkülözhetlennek tartatik s ily czélokra mindenütt nevezetes összegek költetnek. Azonban a tapasztalás mutatja, hogy nincs oly központosított állam, mely képes volna ezen czélokra egyedül az állam kormánya útján az adókból teljesíteni. De nem is rendeltetése ez az államnak. Feladata csak az, hogy segítsen ott, hol már a vidéki hatóságok vagy testületek sa magánjótékonyosság segíteni nem képes s egy égető szükség kielégítendő. E szerint bizonyos rendszert kellene ezen kiadásoknál is behozni. Ha például az állam állít is fel tébolydákat, kórházakat stb. ott, ahol azokat a magánosok jótékonyossági érzete és a községek áldozatkészsége létesíteni nem képes, az mindig azon feltétellel történjék, hogy mindazok, kik ezen intézeteket használják és bizonyos vagyonnal birnak, a költségeket megtérítsék, és a meny nyiben a vagyontalanokról is történik gondoskodás, az azokra kiadott összeget azon vidék, melynek különben a fentartás terhére esett volna, megtérítse.

A pénzügyminiszterium költségvetése folyvást növekedik, valamint jövedelmei is folyvást emel-

kednek. Vannak kiadások, melyek a jövedelmek előállítására nélkülözhetlenek; így ha növekszik a dohány- a sófogyasztás, az ezek előállítására fordított költségek is azon arányban nagyobbak lesznek; de az utóbbi időben e miniszteriumnak többi igazgatási költségei is nevezetesen emelkedtek; pedig azt hiszem, a pénzügyminiszter feladata jó példával elől indulni, a takarékoság és az olcsó administratio tekintetében. De e költségvetést csak azon esetben lehetne tetemesen leszállítani, ha — mint fennebb említém — az egyenes adók beszédésénél a törvényhatóságok és községek őszinte és követzetes közreműködése keresztül vihető volna, két tétel van azonban, melynél különben lehet is nevezetesebb megtakarítást tenni.

A pénzügyőrség és a vám és adóőrség $2\frac{1}{2}$ milliónál többbe kerül és még sem felel meg czéljának. Ha a közvetett adók feletti ellenőrzés nem rosszul dijazott és nem a műveltség igen alanti fokán álló pénzügyőrökre bíztnék, hanem — mint Poroszországban történik — tisztviselők vinnék, és ezek törvényes megkeresésének a községi és renkőri közegek felelősség mellett és kár esetében kártérítés mellett is megfelelni tartoznának: meg vagyok győződve, több sikerrel és e mellett olcsóbban fogna a kívánt czél eléretni.

Másik tétel, melynél nevezetes megtakarítás lehetséges, az állandó kataster.

Szép dolog és nagyon kívánatos, hogy birjon az állam minden község határáról, sőt minden egyes birtoktestről is minél részletesebb adatokkal ugy a terület nagysága, mint a művelési viszonyokra vonatkozólag is. Franciaországban már a mult században megkezdtek a katastrális felvételt, hasonlókép a monarchia másik felében is. Számos millió fordittatott e czélra; de

a tapasztalás úgy Franciaországban mint Ausztriában azt mutatja, hogy ily munkálat keresztülvitele nemcsak nagyon költséges, de annyi időt is igényel, hogy midőn valamely ország, nagyobb részének katastrális felvétele befejeztetik, az évtizedekkel azelőtt felvett állapotot nem egyezik többé a valósággal, részint a birtokok eldarabolása, adásvevés és a földterületnek természetes s különösen a művelési ágak változása folytán. Midőn az újabb alkotmányos élet beállott 1867-ben a katastrális felmérések céljából szintén léteztek bizonyos közegek, de korántsem oly nagy kiadással, mint most. Az 1873. évre majdnem 600,000, az 1874. évre pedig több mint 800,000 frt előirányoztatik e célra.

Ez előirányzat indokát a pénzügyminiszter azon szándékában találjuk, mely szerint a földadóra nézve új kulcs és alap fogna behozatni. Nem tekintve most ezen javaslatot és a tőle várt sikert, én azt tartom, Magyarország jelen szűk pénzügyi viszonyai közt e célra 800,000 frtot kiadni, még pedig évek hosszú során át kiadni: hasznos bár, de nem nélkülözhetlen kiadás.*)

*) Az 1866. évben e tárgyról érdekes vita folyt a francia törvényhozó testületben. Ott is a földadó kiegyenlítését tervezték, mert némely departementban a birtokos a jövedelem egy negyedét, más departementban pedig $\frac{1}{15}$ -et fizeti földadóképen. A katastrális eljárást vélték tehát némelyek siettendőnek és ennek alapján megtenni a kiegyenlítést D'Audiffret marquis azonban ennek ellene nyilatkozott. Beszédéből érdekesnek tartom a következőket idézni: »Nagyérdekkel hallották önök — ugymond — az állandó kataster felállításának történetét és azon számos csalódásokat, melyek 60 év óta ez iránt mutatkoztak. Rég elmúlt már az idő, midőn, mi az állandó kataster iránt táplált illuziónkat elvesztettük. Ráköltöttünk 150.000,000 frkot hogy csak megközelítő eredményhez jussunk. Ezen adatok igen becsesek. Ha azonban azt hiszik önök, hogy a pénzügyminisztertől lehet követelni, hogy a 60 év alatt szerzett tapasztalatokat ujjonnan kezdje és mindig csak azért, hogy újra bizonytalan eredményekre jusson, melyek a birtokosok szeméi előtt igazoltaknak nem tekinthetők, azon esetben oly feladattal foglalkoznának, mely nagy elégtelenséget szülne az országban és az ellenszenvet a kormány iránt még inkább nevelné.«

Ugyanazon czélt, melyet a katastrális felmérések által elérni kívánunk, létesíthetjük sokkal kevesebb költséggel és rövidebb idő alatt, ha nem is oly nagy pontossággal mint a katastrális felmérések útján.

Az ország legnagyobb része tagosítva van; azt hiszem, a szorosán vett Magyarországnak, — Erdélyt ide nem értve — alig egy-huszd része tagosítlan. A törvény értelme szerint az urbéri birtokelkülönítésre és tagosításra vonatkozó adatoknak és térképeknek a törvényhatóságoknál meg kell lenniök. Ha tehát törvény által köteleztetnék minden birtokosság földkönyvét és tagosítási térképét a katastrális hatósággal közölni, ennek alapján azon területekről, melyek még fel nem mérettek, mindazon adatok, melyekre az államnak szüksége van, megszerezhetők. Azon községek területei pedig, ahol még a tagosítás keresztül nem vitetett, rövid idő alatt hozandó törvény alapján hivatalból felmérendők lennének, a mennyiben a tagosítási költségek fedezésére a közbirtokosságok feladata ezen felmérés költségeit, ha nem is egészben, de legalább részben megtéríteni; annyival inkább, minthogy a czélt, hogy a hazában minden terület földadóval megrovassék, tehát az eltitkolt területek kipuhatoltathassanak, az általam említett mód szerint hamarább és sokkal kevesebb költséggel el lehet érni.

A bányászat kiadásai 1873-ra 14.033,000 fttal, 1874-re 14.224,000 fttal vannak előirányozva. Ellenben a bevételek 1873-ban 14.319,000 fttal vannak felvéve. Rendkívüli kiadások 1873-ban 544,000 frt. 1874-ben pedig 155,000 frt. Ha a rendkívüli kiadásokat is tekintetbe vesszük, s nem hagyjuk számításon kívül tőkeértékét, mely a bányászatban fekszik, látjuk, hogy a bányászat minden esetre deficitben van. Fon-

tosak azon érdekek, melyek a bányászat előmozdítása mellett szólnak. Még ha nincs is tiszta jövedelem, az államnak igen fontos érdeke az, hogy a bányászat virágzó állapotban legyen, mert gyakran egyes vidékek vagyoni állása és általában megélhetése a bányaipar létezésétől függ. Távolról sem akarom tehát mondani, hogy az állam hanyagolja el a bányászat érdekeit. Ugy hiszem azonban vannak egyes bánya-üzletek, melyeket fel lehetne adni, és vannak bányák, melyeket az állam eladhatna, és ez által kevesbednének a kiadások annyira, hogy a befektetett tőkéhez mért jövedelem állandóan biztosítható volna. Különös figyelmet érdemel e tekintetben a kőszénbánya és a vasipar. Valószínű, hogy ha eladás útján magánosok kezébe kerül, mindenik több hasznot hajt, és így közvetve lenne az államnak hasznára. A fémbányászatnál jelenleg az állam több költséges műveket azért tart fenn, hogy ez által a magánbányászatot elősegítse és biztosítsa. Kérdés, nem lehetne ezen műveket ép ezen magánbányák birtokosaiból alakítandó egyesületeknek eladni és ez által a kiadásokat kevesbíteni?

A közmunka és közlekedési miniszterium belső elrendezésében bizonyára nagy reformokra van szükség. Ezen miniszterium némely ügyeknél többet teljesít mint szükséges, másoknál pedig kevesebbet. Ha egyszer megszűnnek mindazon vasuti és hasonló munkálatok, melyek még folyamatban vannak, nevezetes megtakarításokat lehet itt is tenni, különösen ha az állam csak azon kőutak fenntartását vállalja el, melyek valóságos országos közlekedési vonalak, és mindazon utak, melyek tisztán vidéki érdekűek, az illető hatóságoknak adatnak át. Ezek száma pedig nagy, mert azon kőútvonal, mely egy már a forgalomnak átadott vas-

uttal párvonalosan megy, többé nem szolgál az országos forgalom hasznának, hanem vidéki érdekűvé válik. Ha ezen elv alkalmaztatni fog, akkor nem csak az építészeti hivatalok kiadásait lehetne nagyban mérsékelni, hanem a körülbelől 5 millióra menő uttfenntartási költségek is tetemesen leszállíthatók volnának. Még így is nagy hatásköre maradna a közlekedési miniszternek — illetőleg az általam említett egyesítés folytán a kereskedelmivel — minthogy az ő feladata volna az alkotandó közmunka- és útépítészeti törvény értelmében vezetni és ellenőrizni a hatóságok működését ez irányban.

Az állam-építészeti hivatalok közel 400,000 forintot vesznek igénybe.

A két utóbbi költségvetésben a közlekedési miniszter javaslatba hozta a felügyelők alkalmazását, kik az ország minden részeiben kivitt munkák felett gyakorolják a felügyeletet. Ezt egészséges eszmének kell tartanom. Ha ezen felügyelők alkalmaztatnak, úgy az államépítészeti hivatal költségeinek nagy része meg lenne takarítható, különösen ha a kőutak nagy részének fentartási költségei a hatóságokra hárulnának. A kőutak fentartására 1873-ban 5.557,000 forint volt előirányozva. Ezen kiadás nevezetes részét lehetne fedezni az újonnan behozandó megyei utvámokból; a mennyiben pedig ez nem volna elegendő, úgy ez utak részint közmunkák segélyével, részint az illető érdekelték egyenes hozzájárulásával sokkal olcsóbban volnának fentartathatók.

Ugyazon szempontból tekintem a vízszabályozási kérdést. Hogy a Duna és a Tisza az ország legnagyobb egész területén végig vonuló két folyója hajózási tekintetben országos érdek, azt kétségbe vonni nem lehet; mindig úgy voltam meggyőződve, s nem egy ízben

nyilvánítottam is, hogy a vízi-utak tökéletesítése és a csatornázási kérdés Magyarországra nézve nagyfontosságú, s a főváros kereskedelmének érdekeit és jövő felvirágzását, valamint az ország földművelési érdekeit is semmi sem lenne képes annyira előmozdítani, mintha — a mint már 1867-ben tervbe vétetett — a Duna a Tiszával Pestnél csatorna által összeköttetnék; különösen, ha raktárak felállításával Pest kereskedési érdekei mozdíttatnak elő. Ez országos érdek, ellenben vidéki érdek a mellékfolyók szabályozása. Az ez utóbbiakra előirányzott tételek tehát bizvást törölhetők az államköltségvetésből.

A földművelési, ipar- és kereskedelmi miniszterium költségvetésében is nevezetes megtakarítások vihetők keresztül.

A póstakezelésnél volt előirányozva 1873. évre 5.191,000 frt kiadás és 5.286,000 frt bevétel; tehát csak 94,900 frt tiszta jövedelem. Az 1874. évre előirányozva van kiadásnak 5.421,400 forint, bevételnek 5.604,000 forint; tehát remélhető tiszta jövedelem: 182,600 frt.

Teljes elismeréssel kell lennem a kereskedelmi miniszteriumnak a posta ügye körül kifejtett folytonos tevékenysége iránt. Az 1867. évtől kezdve a posták nagyban szaporítottak; az első években a posta nemhogy jövedelmet hozott volna, de többet emésztett, mint hozott. Most már, mint láttuk, némi csekély tiszta jövedelem remélhető. Azt hiszem azonban, elérkezett ideje annak, hogy a posta nálunk is — úgy mint más államokban — nagyobb jövedelmet hozzon. Ez annál inkább lehetséges, minthogy a vasutvonalak kiépítése folytán a póstaszállítmányok a vasuti társulatok által díjmentesen teljesíttetnek. Ennélfogva a postaállomások és a ki-

adások czélszerűbb berendezése által jóval nagyobb jövedelmet lehetne előállítani.

Ezen miniszterium költségvetésének, még egy tételére kívánok megjegyzést tenni, és ez az állami lótenyésztő intézetekre vonatkozik. Az 1874. évi költségvetésben a lótenyésztésre összesen 2.697,429 ft. van felvéve mint kiadás, és a pénzügyi bizottság számítása szerint a lótenyésztő intézetek évi rendes fenntartása, nem tekintve a ménesbirtokok jövedelmezését különben, 1874-ben 852,000 ftig fogná az állam készpénz segélyezését igénybe venni. Miután pedig a ménesbirtok-gazdaságok jövedelme 1.474,000 fttal van előszámítva, a jelenleg divatozó rendszer szerint a lótenyésztés előmozdítása a pénzügyi bizottmány által kiszámított összegben felül a ménés gazdaságok tiszta jövedelmével többbe kerül. De kérdem, vajjon az általam felhozott takarékosági elv közül a negyediknek megfelel-e ezen rendszer? Vajon ezen állameczél elérése végett nem lehetne-e oly módot alkalmazni, mely mellett a kívánt hatás csekélyebb kiadás mellett is állandóan elérhető lenne? Én azt hiszem lehetne.

A lótenyésztés nagy fontosságu az ország földművelése és közgazdasága érdekében, sőt védelmi szempontból is nagy figyelmet érdemel. Azonban a menyire én a viszonyokat ismerem, még azon vidékeken is, hol az állammének fel vannak állítva, távolról sincs oly nagy a létrehozott hatás, mint az érte hozott áldozat. Egy gazdag, adókkal tul nem terhelt állam tehet kiadásokat oly czélokra is, melyek közvetlenül nem fizetik ki magukat, és bizonyos czélok elérésére alkalmazhat oly módokat, melyek a gyakorlati cél mellett tetszetősek is: azonban nálunk sokkal czélszerűbbnek és a lótenyésztésre is sikeresebbnek tartanám, ha a

földmivelési miniszterium törvény által felhatalmaztat-
 nék arra, hogy a községeknek kellő számban adathas-
 sanak el ménék olykép, hogy a községek kötelezve le-
 gyenek pl. 4—5. évi törlesztés mellett a ménék árát
 megfizetni. Saját tapasztalásomból tudom, hogy a föld-
 mivelő nép indolentiája folytán oly helyeken is, hol ál-
 lamménék vannak felállítva, a falusi kanczák nagyobb
 része a tenyészésre semmikép sem alkalmas falusi mén
 által fedeztetnek. Ha a községek köteleztetnének al-
 kalmas ménék vételére, ha minden hatóságban kü-
 lönösen e célra alakult bizottmányok ez irányban a
 miniszteriumnál közreműködnének, úgy nevezetesen ke-
 vesebb költséggel, rövid idő alatt nagyobb eredményeket
 lehetne elérni, mint a jelenlegi költséges rendszerrel.

A mi a vallás- és közoktatási miniszterium kiadá-
 sait illeti, örvendetes jelenség, hogy a törvényhozás
 oly bőkezűleg szavazza meg ezen tárcza költségeit. Érez-
 tük mindnyájan, hogy a közoktatás előmozdítása leg-
 hatalmasabb eszköze nemcsak szellemi, de anyagi fel-
 virágzásunknak is. Ez azon tér, melyen leginkább há-
 tramaradtunk és a melyen a hozott áldozatok bőven
 fognak kamatozni.

Ha azonban az állam teljesíteni kívánná mindazt,
 mire e célból szükségünk van, a jelenleg előírányzott
 4 1/2 millió kiadás megkészszerzése sem lenne elegendő.
 A közoktatási tárczára nézve is áll az, hogy nem az ál-
 lam feladata ez irányban mindent megtenni akarni.
 Adjon az állam irányt, gondoskodjék tanerők kiképzé-
 séről és ébressze, a községeket, felekezeteket és magá-
 nosokat üdvös tevékenységre.

A költségvetésben számos tétel fordul elő közmű-
 velődési célokra. Ki tagadhatja ezek fontosságát. De
 vajjon nem foglaltatik-e a költségvetésben egy-egy té-

tel, mely inkább a magánosok áldozatkészsége vagy az érdekeltek közreműködése által volna előállítandó?

Az egyházi czélokra felvett költségekre nézve is meg kell jegyeznem, hogy nézetem szerint nem az államköltségbe valók, hanem mint felekezeti kiadás az illető felekezet által viselendő. Mindezen kérdések végleges elintézése azonban a vallásügyi kérdések megoldásával áll szoros kapcsolatban, mely alkalommal a tanulmányi és egyházi alapok ügye is czélszerűen rendezendő lenne.

A közoktatási miniszter bizonyára sokat tehet. Azonban a nevelési és közoktatási ügy csak akkor fog üdvös hatással lenni és nagy eredményeket felmutathatni, ha ezen célra nem csak az állam fog közreműködni, de a hatóságok, községek, felekezetek és magánosok is. *)

Az igazságügyministerium költségvetése is folyvást szaporodik, s most már a 12 millióhoz közel áll. Vajon helyesen cselekedett-e a törvényhozás akkor, midőn a jelenleg fennálló rendszert felállítá; megfontolta-e, vajon nem lehetne-e a pontos igazságszolgáltatást olcsóbban, az adott viszonyokkal és népünk hajlámával inkább megegyező módon létesíteni? A gazdag Nagy-Britania összes bírósági szervezete félannyiba ke-

*) Az észak-amerikai államokban a népnevelési és egyházi czélokra az egyes államok költségvetésében nem fordul elő tétel; az elsőről a községek gondoskodnak, a másodikról a felekezetek többnyire önkéntes adakozások útján. Bergius szerint a hivek önkéntes évi adománya egyházi czélokra tesz 130 milliót, mi háromszor annyi, mint Franciaország nagy culturbudgete. A templomok építésére 600 millió fordított és évenként 40—50 millió fordították új templomok építésére, s a hivek jótékonyági czélokra évenként 40 milliót adnak. A tapasztalás tehát itt is azt mutatja hogy hol a vallásszabadság uralkodik, ott a hivek magok képesek minden államsegély nélkül felekezeti szükségseiket fedezni s a vallásosság nagyobb, mint hol az állam viseli az egyházi kiadások terhét.

rül, mint a mennyit a mi igazságügyi költségvetésünk tesz. *)

Rövidlító pénzügyi politika az, mely azzal vigasztalja magát, — pedig tekintélyeknek tartott férfiakról hallottam ily okoskodást — hogy ha sokba kerül is mostani igazságszolgáltatásunk, kifizeti magát részben, mert mióta királyi bíróságaink behozattak, az államnak jövedelmei a bélyegből és az illetékekből szaporodtak. Én ellenben azt mondom, hogy azon állam rendezi be jól igazságszolgáltatását, ahol a perek száma lehetőleg kevés; mert ahol aránylag nagy a perek száma, nagy lehet ugyan az állam bélyegjövedelme is, de számos millió használtatik el nemcsak a bíróságokra és a bélyegekre, de az ügyvédi és egyéb költségekre is. És ezenkívül mennyi pénzértéket képvisel a sok idővesztezés és a nyugtalanság, melynek a perlekedő felek ki vannak téve. Azon államban, melyben a perek száma aránylag nagy, hibás az igazságügyi szervezet. Teremtünk oly igazságszolgáltatást, mely a perek számát kevesbítse. Számos milliók fognak az évi keresményből a közgazdasági erők emelésére fennmaradni, és a vagyon és tőke ezen gyarapodása nagyobb biztosítéka lesz az államháztartásnak, mint a bélyegnél előálló különbség, mert az adóképeség emelkedése a jó pénzügyek biztosítása.

Hogy ezen czélt elérjük, szükséges minélelőbb a polgári törvénykönyv elkészítése, hogy a kétes jogi esetek száma minél csekélyebb legyen, és a közjegyzői intézmény behozatala, hogy a szerződések alakilag helyesen készíttessenek és hitellel bírjanak.

*) Az 1870. május 31-én beterjesztett költségvetés szerint a Courts of justice kerül egy évben 645,598 L és 5 shillingbe, vagyis 6.453,000 forintba.

Hozzuk be a békebíróági intézményt, még pedig akkép, hogy a békebírák elé jöjjön minden peres kérdés, és kísértsék meg a békebírák minden ügyben az egyességet, ítéletük legyen a kisebb összegű, különösen a nép alsóbb osztályait illető ügyekben döntő. Az eljárás szóbeli és nyilvános legyen, lehetőleg úgy szabályoztatván, hogy a felek maguk jelenhessenek meg a békebírák előtt és nagyobb ügyvédi költségek kikerültesse nek.

Számos esetet tudnék mondani, hogy a földművelő nép annyira fél a hosszadalmas és költséges perlekedéstől, hogy most is önként felkeresi természetes békebíráját, valamelyik a vidéken lakó birtokost, kihez bízalma van, kinek őseit az ő ősei ismerték, és kihez rendszeren folyamodik, ha baja van.

Az első folyamodású királyi törvényszékek helyett állítsunk fel jól díjazott és jól megválasztott egyes bírákat, kik úgy mint Angliában, beutazzák a vidékek székhelyeit, hogy ítéletet mondjanak szóbeli és nyilvános tárgyalás alapján. Ha ítéletöket a hivatalos nyelven adják ki, nincs ok nemzetiségi tekintetek miatt a szóbeli tárgyalástól idegenkedni. Én részemről azon amerikai jogtudóssal tartok, ki azt mondá, hogy a nyilvánosság előtt ítélő egyes-bíróban több a biztosíték, mint a társas bíróságban, mert az utóbbinál megoszlik a felelősség, és a megoszlott felelősség nem valódi felelősség.

A perrendtartást egyszerűsíteni kell és különösen korlátozni a felebbezés eseteit. A szóbeli eljárás mellett az egyszeri felebbezés elegendő garancia, holott most rendszeren 3, sőt vannak mezei rendőrségi esetek, melyekben 4 forum is ítél. A felebbezés bíróságok az ország különböző vidékein legyenek elhelyezve a per-

lekedő felek kényelmére és a pénzügyek könnyítésére. Ha a kir. tábla szétesztatik, a vidéken olcsóbb levén az élet, a mostani fizetésekkel a bírák sokkal könnyebben megélnek, mint a drága fővárosban. Ugyanezen tekintet forog fenn a perlekedés végett a bíróságoknál megjelenő felekre nézve is.

Nem lehet szándékom e tárgyban részletekbe bocsátkozni; a szakférfiak alaposabban szólhatnak e kérdéshez. Csakis a nézetem szerint helyes irányt kívántam megjelölni, rámutatni arra, hogy 12 millióra menő igazságügyi budgetet ez ország nem bír meg. Elég volna ennek a fele is. Valóságos közgazdasági veszteséggel jár oly igazságszolgáltatás, mely mellett a perek száma oly óriási nagy, mint aránylag, s ehol másutt a világon.

Nem szabad azonban késnünk az ez irányban teendő reformokkal, mert nemsokára, 1873. végével, itt lesz a határidő, a midőn a bíróságok székhelyei törvény szerint véglegesen megállapítandók lesznek.

A börtönügy nálunk még igen hátra van. Angliában legtöbb tanulmány tétetett e tekintetben és nagy költségek fordítottak e célra. Mindamellett a börtönök építésének és fenntartásának költségei nem az állam terhére esnek. Vajon lehet-e és szükséges-e nálunk e tekintetben változtatást behozni, a felett véleményt nyilvánítani tartózkodom. Azonban azt hiszem, hogy akár a büntetőtörvényben, akár már előbb hozandó speciális törvényben ki kellene mondani, hogy miután minden fegyencz, a ki vagyonnal bír, a rabtartási költségeket megtéríteni köteles, a községek előljárói legyenek kötelezve felelősség és megtérítés terhe alatt vád alá helyezettek vagyonából a netaláni költségeket biztosítani. Nálunk a proletariátusi osztály még nincs nagy szám-

mal és a rabtartási költségek nagyrészt behozhatók. S ha a fogházakban a dolgozó rendszer alkalmaztatik és a rabok munkája ezélszerűbben rendeztetik, e ezimen nagyobb fedezetet lehetne eszközölni.

A honvédelmi miniszterium kiadásai is folyton emelkednek és általában az összes monarchia a közös hadseregért és a honvédseregért nagy áldozatokat hoz. Nagy véderő fenntartására kényszerít európai helyzünk és a szomszéd nagyhatalmak nagymérvű fegyverkezése. Magyarországnak a közös hadseregre és a honvédségre több mint 30 milliót kell költenie, a mi anyagi erejét tekintve nagy áldozat. A monarchia másik fele, noha népességi aránya és adóképesége nagyobb, majdnem félannyi költséggel szervezte honvédségét. Vajon miben és mennyiben lehetne e ezimen megtakarításokat tenni, arról szólni nem kívánok. Nehezen is határozhatná el magát erre a törvényhozás azon előszeretettél fogva, melylyel ezen intézmény iránt viseltetik. Én azonban azt hiszem, hogy az ország és a monarchia védelmi képességére nézve nemcsak a nagyszámú, begyakorolt és harcziás sereg és honvédség szükséges, hanem mindenek felett az, hogy a monarchia anyagiilag is gyarapodjék, és a vész idején ne csak vére pénzbeli áldozatot is hozhasson és kifejthesse azon erélyt, melyet egy megelégedett nemzet saját tűzhelye és szeretve tisztelt fejedelme védelmére kifejteni szokott.

X.

Lehet és kell a rendes költségvetés tételeit mérsékelni, még pedig haladék nélkül. Ezt követeli nemcsak az államháztartás egyensúlyának helyreállítása, államhitelünk megerősödése, de különösen az alkotmányos kormányzat iránti bizalom megszilárdítása és sülyedt tekintélyünk emelése. Nem elég azonban megtakarításokat tenni, hanem intézkedni kell gyorsan, azonnal az állam rendes bevételeinek emelése körül is.

Az egyenes adók, különösen a földadó emelését nem tartom tanácsosnak. Magyarország minden állam közt aránylag a legmagasabb egyenes adót viseli. Ezen adók terhes voltát bizonyítják a nagymérvű adóhátralékok. Más államokban az egyenes adók az állam bevételeinek alig teszik $\frac{1}{4}$ -ét; nálunk 130 milliónyi netto budgetnél az 1874. évi előirányzat szerint a pénzügyminiszter az összes egyenes adók utáni bevételt kerek számban 70 millióra teszi. Igaz, hogy ezen összegben foglaltatik az egyenes adók hátralékaiból is 2.500,000 frt, továbbá adóbehajtási illetékek és késedelmi kamamatok $1\frac{1}{2}$ millió erejéig. De ha ezeket nem számítjuk is, 65.255,000 frtra megy a kirótt egyenes adó. Ebből levonván a behajtás költségeit 367,000 frtot, marad 64.858,000 forint netto jövedelem az egyenes adók után.*)

*) Mily arányban állanak más államokban az egyenes adók a többi adónemekhez, az ez iránti adatok a IV. számú mellékletben soroltatnak fel.

A fogyasztási adók, továbbá a sóegyedáruság azon források, melyek más államokban az állam jövedelmeinek legnagyobb részét teszik. Azt hiszem, a közvetett adók jövedelmei nálunk is még nagyban fokozhatók. A fogyasztási adók, t. i. a szesz-, bor-, hus-, sör- és czukoradó nem hoznak többet 14.316,000 frtnál, a dohányegyedáruság, levonva a kezelési költségeket, 15.464,000 frtot, a só 10.957,000 frtot.

Már 1869-ben tárgyalások folytak a monarchia két felének pénzügyminiszteriumai közt a szesz-, czukor- és a söradó újabb szabályozása iránt. Nem kételkedem azon, hogy a monarchia másik felében is kívánják a közvetett adók újabb rendezését oly irányban, hogy ez által az állam tiszta jövedelme növekedjék.

A dohány, mely az 1874-iki előirányzat szerint 15½ millióval van felvéve, évről évre többet hoz. E jövedelem növekszik daczára annak, hogy a csalások és visszaélések országszerte gyakorlatban vannak. A csempészet nyiltan üzetik: itt az ideje törvényhozás útján adni szigorú eljárásra felhatalmazást. Ez által nem néhány százezerrel, hanem milliókkal lehetne e jövedelmi ágat emelni.

Magyarországon aránylag sokkal nagyobb a dohányzók száma és nagyobb mérvben fogy is a dohány, mint a birodalom másik felében. Az utóbbiban az 1872. előirányzat szerint a brutto bevétel 52.514,000 ftot, a kiadás 24.263,000 ftot tett, maradt tehát 28.251,000 ft. tiszta jövedelem. A lajtántúli tartományok összes népességének száma tett az utolsó népszámláláskor 20.394,000 lelket; ezen számmal elosztva a tiszta jövedelmet, esik egyegy lakosra 1 ft 33 $\frac{1}{5}$ kr. Ez az 1872. évi költségvetés szerint van felvéve, azóta azonban a jövedelmek ott is bizonyára annyira szaporodtak, hogy

1874-re nagyobb bevétel fog előirányoztatni. Magyarország összes népessége kerekszámban 15.500,000, ezzel elosztva a 15.467,000 ft tiszta jövedelmet, esik egy személyre 99.8 kr. Ha csak oly mennyiségben fogyasztatnék a dohány lajtán túl mint nálunk, még akkor is itthon a jövedelemnek a jelenleginél 5.100,000 frttal kellene többet tennie.

De volna más mód is a dohány jövedelmének emelésére. A közönséges pipadohány fontja nálunk 41 kr., a lajtántúli tartományokban 50 kr. Ha tehát csak 220.000 mázsát veszünk fel, a lajtántúli árak Magyarországon való alkalmazása 2 millió ft tiszta jövedelmi többletet mutatna fel.

A dohánymonopolium nem tartozik a kedvelt adónemek közé, és az ellenzék nem egyszer kívánta eltörlését. De a mostani pénzügyi viszonyok közt bizonyára mindenkinek kötelessége a jövedelem ezen több milliónyi emelkedésének biztosításához járulni. A dohány nem tartozik az első szükségletek közé, és a rávetett adó a fogyasztóktól kis részletekben folyik be minden nehézség nélkül. S minthogy más választásunk nincs, mint vagy a föld- és házadót emelni, vagy a közvetett adókat jövedelmezőbbekké tenni, a két rossz közül a kevésbé súlyosat kell választani.

Az egyenes adók reformjáról most szólni nem lehet feladatomban; elég kiemelni, hogy mindennek előtt a jövedelmi és személyes kereseti adót kellene észszerűen átalakítani. A földadó emelését nem tartom tanácsosnak, kiegyenlítése azonban szükséges, még pedig mentül előbb, csak hogy nem oly költséges, hosszadalmas, és meggyőződéseim szerint észlra nem vezető módon, mint a pénzügyminiszter javasolja. A pénzügyminiszter ur javaslata, ha keresztülvitele elhatároztatik, legalább

4 évbe és 5—8 millió forintba kerülne, anélkül, hogy biztosan célhoz vinne, mert valószínű, hogy az egyenetlenségek elkerülhetők nem lesznek. Czélszerűnek most is azon módot vélnem, melyet 1869-ben az adóreformok végett egybehívott enquête-bizottmánynak javasoltam. E szerint a kiegyenlítés legfeljebb egy év alatt és néhány százezer frtnyi költséggel eszközölhető lenne.

1874-re a jövedelmi adó 12.359,000 frtra van előirányozva, e mellett a földadó tesz $35\frac{1}{2}$ milliót, a házáadó pedig $7\frac{1}{2}$ milliót. Ha már most felveszszük az országban mindazon vagyonértéket és jövedelmet, mely nem földadót és házáadót fizet, bizonyára mindenki befogja látni, hogy minden egyenes adó-nemek közt a jövedelmi és személyes kereseti adó reformja van hivatva növelni a jövedelmet.

Az államjóságok és államerdők jövedelmei folyvást növekednek. Az 1874. évre ezen két tétel alatt előirányozva van mint brutto jövedelem 16.852,000 frt, rendes kiadás 9.036,000 frt és így a tiszta jövedelem 7.816,000 frtra van számítva. Ugy hiszem, volna mód növelni a jövedelem ezen forrását is, mely nem terheli az adózókat.

De vannak még más módjai is a rendes jövedelem növelésének. A fényűzési adók nagy összegeket nem hoznak ugyan, de alkalmazásuk a mostani pénzügyi helyzet mellett igen is ajánlható. Például a vadászfegyverek, a fényűzési lovak megadóztatása több százezret hozhatna. Utalok az V. számú mellékletben elősorolt azon adónemekre, melyeket a francia köztársaság a háboru után alkalmazott és melyek által több száz millióval növelte az évi bevételeket.

De ha mindezen intézkedések keresztülvitele által a bevételek és kiadások közt az egyensúlyt, egyszerre helyreállítani nem lehetne, — mitől nem tartok — kövessük Anglia példáját és hozzunk be egy-két évre külön income tax-ot a rendes adók levonása után fennmaradt jövedelemre; nem nagyot, mert már néhány százaléki is nagy összeget eredményezne és ha az adózók tudják, hogy azon rendkívüli adó nem állandó, hanem csakis addig fizetendő, míg a takarékoság szigorú keresztülvitele és a közvetett adók reformja folytán az egyensúly teljesen biztosítva lesz — meg fogják hozni a haza érdekében még ezen áldozatot is.

XI.

Minő tételek tartoznak a rendkívüli költségvetésbe, az iránti nézeteimet már fennebb előadtam, sőt már az 1868. évi költségvetés beterjesztése alkalmával is ki-mondottam, mennyire szükséges határt vonni a rendes és rendkívüli költségvetés közt. Ha az államháztartást biztos alapokra kívánjuk helyezni, ezen elvek fenntar-tása elkerülhetlenül szükséges. Jelen kedvezőtlen pénz-ügyi viszonyainknak főoka a rendkívüli költségvetés tétéleinek nagymérvű emelése. Érdekeseek azon adatok, melyek a pénzügyi bizottságnak az 1873. évi költség-vetés iránti jelentésében foglaltatnak.

Ezen jelentés szerint 1868-tól 1871-ig, tehát 4 év alatt előirányoztatott a rendkívüli költségvetésben 164.381,000 frt, 1872-ben 70.049,000 frt, 1873-ban 43.084,000 frt, 1874-ben pedig 33.528,000 frt állapíta-tott meg. Tagadhatlan, hogy ez összegeknek nevezetes része valóságos hasznos és gyümölcsöző beruházásokra fordíttatott. A pénzügyi bizottság 1873. évi jelentése szerint azon kiadási tételek összege, melyek vasutakra, utépítésekre, vízépitésekre, távirda-vonalokra és álta-lában építésekre és felszerelésekre fordíttatott, 1872. vé-geig tesz 121.865,000 frtot. Még pedig államvas-utakra 85.815,000 frt, építkezésekre, vám- és póstaházra telekvételre, közoktatási épületekre, laktanyákra, gazda-sági intézetek- és egyéb épületekre 20.316,000 frt, birtokszerzésre: Gödöllő-, Kis-Bér-, Fogaras egy része-, Görgény- és a Horváth- Toldy-féle birtokokra 5¹/₂ mil-

lió az Eszterházy-képtár 1.300,000 frt, a Duna szabályozásra és a lánczhíd 8.924,000 frt, víz- és utépítésre, távirádákra és honvédségi felszerelésre 27.493,000 frt. Vasut-kamatbiztosítási előlegek czimén 1872. végeig körülbelöl 18 millió frt, 1873-ra ismét 12 millió frt van előirányozva. Azonkívül rendkívüli közös költségekre és egyéb rendkívüli kiadásokra 1872. végeig 43.412,000 frt.

Helyesen jegyzi meg tehát a pénzügyi bizottság, hogy »pénzügyi helyzetünk egyik baját az képezi, hogy önálló pénzügyi kezelésünk legelső éveiben egyszerre minden irányban és oly mérvben kezdetett meg a beruházások némely ágában az állam pénzerejének lekötése, hogy azoknak következeiseiben kell keresnünk az évi deficiteknek egyik főokát. — Természetes az, hogy az évek hosszú során át tartott nélkülözés kitört és kielégítést követelt, de kétségtelen, hogy főleg a közlekedési eszközök, a vasutak létesítésében rohamosan haladtunk előre, többet tettünk, mint a mennyit az ország egyéb égető szükségeinek, azon sok másnemű kiadásoknak, melyek az országra vártak, számba vétele és a pénzügyi helyzetnek mindenkor szigorú szemelött tartása mellett tenni tanácsos volt.«

Én hozzá teszem, hogy ezen természetes vágyak és óhajtasok teljesítésénél nem tartottuk meg az egymásutánt és rendeltettek el kiadások, melyeket — tekintetbe véve pénzügyi helyzetünket és adóképesseágünket — czélszerűbb lett volna későbbre halasztani, vagy legalább a kitüzött czéloknál a takarékoszágot jobban szemelött tartani.

Ezen számok másrészt mutatják, hogy a hasznos befektetésekre fordított összeg többet tesz mint az államnak kölcsönei, melyeket e célra felvett; de a befekteté-

sek nem fedezik a kamatokat, melyeket a felvett kölcsönért fizetnünk kell, kivéve az északi államvaspályába tett befektetéseket, melyek — kivált kedvező termés mellett — fedezni fogják a vasuti kölcsön kamatait. A főváros érdekében, valamint a lánczhid megváltására felvett kölcsön is, minthogy alacsony száztóli-val, t. i. 5 százalékkal, köttetett, azaz minden valóssággal befolyt százforint készpénz után kamatfejében 5 forint fizetendő, az állam terheltetésével alig fog járni. De vannak a rendkívüli kiadásokul tett számos hasznos befektetések, melyek a felvett kölcsön kamatait fedezni képesek nem lesznek. Be kell vallanom, hogy az első kezdetben is határozottak el befektetések, melyeknél az előrelátó takarékoság nem tartatott szem előtt, sőt gyakran egyik-másik irányban a nemzet bizonyos kedvező eszméinek létesítéseért aránylag nagy áldozatok hozattak. Hogy többet ne említsék, idetartozik azon 40—50 milliót tevő kiadás, mely tengerpartunk érdekében oly nagy készséggel ajánltatott fel. Midőn Fiuménak az ország központjával való összeköttetéséről volt szó, mint akkori pénzügyminiszter oly építési mód mellett voltam, melynél fogva a károlyváros-fiumei vasut építése a Mont-Cenisen alkalmazott vasuti rendszer szerint történjék, s azon módszer szerint elég lett volna e vasutra a jelenleg befektetett összegek $\frac{1}{5}$ -a. Ugy emlékszem, hogy adatott be ajánlat, mely szerint ezen vonal a Luiza ut felhasználásával másfél év alatt 7 millió kiadással létesíthető lett volna. Az én javaslatomra vizsgáltatott meg a helyszínén ezen rendszer szerinti vasut, és ha nem csalódom, azon bizottság mely kívánságom folytán küldetett ki, jelentésében oly forgalom létesíthetését helyezte kilátásba, mely az első évek szükségleteinek valószínűleg megfelelt volna.

Felfogom azon érdekeltséget, melylyel hazánkban mindenki tengerpartunk iránt viseltetik. Fiumét vasut által kereskedelmünk központjával, a fővároseeal, összekötni szép feladat. De vajon czélszerű volt-e e végből oly nagy áldozatokat hozni? S arányban áll-e az áldozat a remélhető eredménynyel, mikor a tapasztalás azt bizonyítja, hogy a tengeren való szállítással gyakran versenyez a vasuti szállítás? Így az utóbbi nagy kivitelű években a déli vaspályatársaság hazánk nyers terményeit a triesti kikötő mellett szállítá Marseille-nek.

A fiumei kikötőre megszavazott nagy összegek azon időben állapítottak meg, midőn én már a magyar kormány tagja nem voltam.

Méltánylattal fog mindenki nyilatkozni a közmunka-tanács működéséről. Szépítési tekintetben ily testületre szükség van, a József nádor alatt működött szépítési bizottmány működésének is sokat köszönhet Pest városa.

Azonban azt hiszem, ha a főváros érdekében felvett kölcsön a főváros kereskedelmének előmozdítására, közraktárak építésére stb. fordítatik: ez által a főváros anyagi emelkedése mozdíttatván elő, azon áldozatokat, melyek a sugárut s a körutak kiépítésére igényeltetnek, a későbbi kor könnyebben hozhatta volna meg.

A kamatbiztosítások melletti vasutak építésénél minden terv és rendszer nélkül jártunk el, tulbecsültük saját pénzügyi erőnket; ha jövőben rendes államháztartást akarunk, a rendkívüli költségvetés megállapításánál rendszeres és óvatos eljárás feltétlenül szükséges. Ezen irány már mutatkozott némileg az 1873-iki költségvetésnél, és még inkább az 1874-ikinél,

midőn a ház a pénzügyi bizottság jelentése alapján a miniszterium által, javaslatba hozott 43.298,000 frtra menő rendkívüli előirányzatot, 33.528,000 frtra szállította le. Azonban, ha közelebbről tekintjük az ezen költségvetésben előforduló tételeket, be kellend vallanunk, hogy nagyobb részük nem a rendkívüli, hanem a rendes költségvetésbe tartozik.

Az első nevezetesebb tétel a közösügyi kiadások szükséglete. Ha a delegatiók tanácskozmányait figyelemmel kísérjük, meg fogunk győződni arról, hogy azon kiadások, melyek a közös hadsereg rendkívüli tételei közt foglalnak helyet, évről-évre kisebb-nagyobb mennyiségben fordulnak elő és jövőre sem fognak hiányozni; ennél fogva az általam jelzett elvek értelmében a rendes kiadások közé tartoznak.

Ugyanazon nézetben vagyok a közlekedésügyi miniszterium rendkívüli kiadásainak több tételeire nézve, és csak a vasuti kamatbiztosításokra, a Ferencz-esaternára és az új közlekedési eszközök létesítésére szánt összegeket tartom a rendkívüli költségvetésbe valóknak.

A földművelési, ipar és kereskedelmi, ugy a válás- és közoktatási, valamint a honvédelmi miniszterium rendkívüli szükségletében felsorolt kiadások is olyanok, melyek, habár kisebb összegekben, évenként elő fognak fordulni.

Az igazságügyi miniszterium költségvetésében azonban fordul elő egy tétel, mely valóban a rendkívüli költségvetés keretébe való. Ilyen az erdélyi telek-önnyvi igazgatóság kirendeltsége, minthogy az csak bizonyos kijelölt célra szolgál és rövid idő alatt befejezi munkásságát.

A jövőre nézve csak kétnemű kiadást vélek a rendkívüli költségvetésben meghagyandónak. T. i. a már törvényhozásilag elhatározott és tetteleg munkába vett közlekedési eszközök végbefejezésére szükséges tételeket, és ezek közül is csak azokat, melyek félbehagyása az állam valóságos kárával járna. Továbbá a rendkívüli költségvetésben maradhatnának a kamatbiztosítási előlegek. Azonban nézetem szerint ezen utóbbi kiadás fedezéséről hosszabb időre kellene gondoskodnunk. Ha a még be nem fejezett állami építkezések és kamatbiztosítási előlegek fedezéséről több évre gondoskodva lesz, megszűnik szüksége annak, hogy évről-évre új és mindig terhesebb kölcsön köttessék. Ezen esetben állhat helyre az egyensúly az államháztartásban és érvényesíthető azon elv, melyet már 1868-ban jeleztem, hogy ily czélokra csak az állambevételek feleslegei vagy a kölcsön nélkül folyóvá tehető rendkívüli bevételek fordíthatók.

Hogy ezen czélt elérjük, következő intézkedésekre van szükség:

1. Szoros vizsgálat alá kell vennünk a már elhatározott államépítkezéseket és általában a rendkívüli költségvetés minden tételét, és azt, a mi nélkülözhető, töröljük, a mi nem nagyon sürgős halaszszuk el, és azon építményeknél, melyek befejezésének elhalasztása vagy a munka beszüntetése valóságos nagy kárral járna, a lehető legtakarékosabb eljárást kövessük. Tanulhatnánk e tekintetben az amerikaiaktól, kik nagy-szerű közlekedési munkálataikat kezdetben lehetőleg olcsón ügykezetek létesíteni, a javításokat és szépítéseket azon időre hagyván, midőn már a szaporodott forgalom és a növekedett jövedelem megengedi.

2. A gyors haladás és erőfeszítés után pihenünk meg több évre, ne akarjon az állam mindent egyszerre létesíteni, az új vasutvonalaknak állami költségen nagy kamatbiztosítás mellett való kiépítésétől határozottan tartózkodjunk és legfőlegb oly kapcsolatok létesítést segítsük elő, — de ezt is lehetőleg olcsón, — melyekről kézzel foghatólag és való adatokkal bebizonyítható, hogy általuk a már vállalt terhek kevesedni fognak. Így például, ha az első erdélyi pálya az alig 2 mértföldnyi kapcsolatot a romániai vasutakkal a határszélig megkapja, ha a keleti pálya néhány mértföldnyi meghosszabbítással kapcsolatba jöhet a Fekete tengerrel, vagy ha az északkeleti pálya, mely most valóságos zsákútczában végződik, összeköttetésbe jön az európai vasuthálózzattal: azon esetben minden pályák forgalma nagyban fog emelkedhetni és így csekélyebb lesz a már kiépült vonalakért fizetendő kamatbiztosítás.

3. Meg kell könnyíteni a már eddig vállalt terheket. E tekintetben sokat, igen sokat lehetne tenni, ha lesz a kormányban és a törvényhozásban elég erély öntudatos következetes és határozott eljárásra.

Csak némelyeket említek.

Midőn 1867. elején a nemzet azon helyzetbe jött, hogy önmaga intézze saját ügyeit alkotmányos kormányzat mellett, érezvén elmaradottságunkat és azon nagy előnyöket, melyeket a vasutak az anyagi felvirágzás tekintetében nyújtanak, általános lett a kívánság, minden lehető eszközökkel létesíteni a vasuthálózat kiépítését. Az azt megelőzőtt időben, midőn még Bécsből intéztettek hazánk ügyei is, gyakorlatba jött a kamatbiztosítási rendszer. Minden békés átmenet következménye az, hogy bizonyos örök-

séget kénytelen átvenni a multból; így vette át a magyar kormány a kamatbiztosításokat is. Az állampálya-társaság és a déli pályátársaság vonalainak nagy része hazánk területén vonul át. Ezen vállalatok irányában az állam kamatbiztosítási kötelezettsége is a multból származik, azonban a kifejlődött forgalom folytán ezen kötelezettség megszűnt a magyar államra nézve tehernek lenni. A tiszai pályátársaság is kamatbiztosításban részesült a multban, azonban ezen társaságra nézve is azóta kedvezőbbé váltak a viszonyok, és így saját bevételeiből képes fedezni a biztosított összeget. Az országra nézve tehát ezen társulat irányában sem hárult újabb terhes kötelezettség. De örökségkép kellett átvenni a már engedélyezett Pécs-baresi, első erdélyi és a kassa-oderbergi vonalakat és az alföldi vonal kiépítése iránt is a multban történtek meg az intézkedések.

Szemben a Magyarország vasuthálózatának kiépítése iránt nyilvánult általános kívánattal, mindjárt kezdetben, 1867-ben éreztem, hogy a multból örökölt kamatbiztosítási rendszert, mely ha nagy mérvekben hozatik be, az állam pénzügyeinek terhelésével járna, egykönnyen megváltoztatni nem lehet. Hogy tehát az állam ne legyen kénytelen a kamatbiztosítás melletti ajánlatokat minden áron elfogadni, és más részt, hogy a szükséges fővonalak kiépítése iránti intézkedéseiben szabad keze legyen, már 1867-ben javaslatba hoztam a vasuti kölcsön felvételét.*) De nem egyszer töre-

*) Jeleztem ezt azon indokolásban, melylyel a kölcsön iránti törvényjavaslatot a háznak 1867. okt. havában bemutattam, midőn többek közt a következőket mondtam:

Előadván azon indokokat, melyeknél fogva a kölcsön egyszersmind csatornák építésére fordítandó — természetesen csak biztos jövedelmű, mindenek előtt fontos vonalaknál s mérsékelt összegekben — engedje meg

kedtem oda, hogy a kormány intézkedéseiben a mennyire lehet czélszerűbb és az országra nézve kevésbé terhes rendszerre térjünk át.*)

Ha most az eddig szerzett tapasztalatok alapján kellene intézkednünk, bizonyára más vasuti politikát fognánk követni. De a megtörtént dolgokat nem lehet többé meg nem történtekké tenni és az elvállalt kötelezettségeket teljesíteni az állam kötelessége. Nagy a kamatbiztosítási teher; nem más ez ugyan, mint előleg, melyet az állam ad, mert idővel a társulatok az előleget kamatostul megtéríteni kötelesek, azonban még több éven át, ha kedvezőbbek lesznek is a termékek és nagyobb lesz a kivitel, minden esetre nagyobb kiadásokat leszünk kénytelenek e czímen tenni. Azonban most már beállt szüksége annak, hogy lehetőleg könnyíteni iparkodjunk a kamatbiztosítás terhein. E tekin-

a t. ház, hogy mielőtt magáról a kölcsönről szólnék, elmondjam azon előnyöket, melyek egy ily nevezetes kölcsön megkötése által a vasutak építésének czélszerű kivitelénél előállanak.

Tudvalevő dolog, hogy a vasutak építésénél többrendbeli rendszerek divatoznak. Épített az állam saját költségén, s jó sikerrel mindenütt hol az államhitel olcsó tőkét adott az állam rendelkezésére, különösen Belgiumban és a német birodalom államaiban épültek a legszámosabb állami vasutak, a kamatbiztosítás rendszere mellett majdnem mindenütt, Angliát kivéve; de épültek vasutak az állam minden segélye nélkül is, mint Angliában, hol egy egyszerű bill által adatnak engedélyek vállalkozó magán-társulatoknak; épültek végre vasutak az állam és magántársulatok együttes működése által is, mint Franciaországban történt. Melyik rendszer jobb és czélszerűbb: az egészen relativ dolog; azt mindig az adott viszonyok és a létező körülmények határozzák meg.

Hazánkban kizárólag egy rendszert alkalmazni nem volna tanácsos.

Az eddig épült vasutak a kamatbiztosítási rendszer szerint készültek; de annyi áll, hogy azon feltételek, melyek mellett hazánkban és a Felsőge többi országaiban az utolsó időben vasutak engedélyeztettek, oly

*) Lásd a V. mellékletet.

tetben nézetem szerint három irányban lehet a célzt megközelíteni.

a) A más nemzeteknél szerzett tapasztalatok tanusítják, hogy kisebb és nem rendszeres irányu vonalak nem hoznak oly jövedelmet, mintha különböző vonalak a nagy vasuthálózatban egyesítve, a főirányokban nagy üzleti igazgatóságok kezelése alá kerülnek. Tagadhatlan, hogy III. Napoleon uralkodása alatt anyagi tekintetben sok irányban kedvező intézkedések vitettek keresztül. Előbb Franciaországban is a több apró társulat kezelése alatt levő vonalak kellő jövedelmet nem bírtak felmutatni, s a hálózat kiépítése is e miatt nem egy akadályba ütközött. Napoleon kezdeményezése folytán azonban a vasuti vonalak kiépítésére engedélyt nyert kisebb társulatok nagy társulatokká egyesítették. Előállott ennek szüksége reánk nézve is: a főbb forgalmi vonala-

nagy terhet rónak az államra, hogy a vasuthálózat kiépítése egyedül ezen mód szerint elviselhetetlen volna. A kamat biztosítási rendszer másik hátránya az, hogy a vállalkozókat be kell várni, s az állam az időnkint kínálgató vállalkozók ajánlataihoz van kötve; ennél fogva szabadon nem határozhatja meg a hálózat kiépítésének rendjét.

Ha azonban nevezetes tőkével rendelkezik az állam, a kamatbiztosítást kérő társulatokkal is sokkal szabadabban és önállóbban egyezkedhetik. A kölcsön által korántsem volna kizárva a magánvállalkozás tevékenysége.

Szükséges azután még a magántársulatok által eszközölgendő vállalatok előmozdítását is törvény által szabályozni. Az államtól ugyanis azt várni, hogy maga és saját költségein építse a közlekedési rendszernek minden részletét, bizonyára alig lehet, és ez oly föladat, melynek egy állam sem felelhet meg. Franciaország eléggé centralizált állam és mégis az ugynevezett vidéki érdekű vasutak letesítésére a magántársulatok munkásságát és a vidékek érdekeltségének hozzájárulását követeli. E szerint hazánk sem vállalhat nagyobb terhet, mint a mely a fő forgalmi vonalak létesítésére szükséges.

Szükséges végre még azon módok kijelölése is, melyek mellett a vidéki érdekeltek, ha a meghatározandó feltételeknek eleget tesznek, közmunkák előállításánál az állam segélyére számolhatnak.

kat és azok üzletét mielőbb egységes vezetés alá kellene helyezni. Fontos feladat ez nemcsak a létező vasutak jövedelmezésének emelése tekintetéből, de kereskedelmi és forgalmi szempontból is. Nevezetes megtakarítások is tétethetnének ez által, minthogy kisebb számmal lennének a vasuti igazgatóságok, és így az igazgatási költségek is kevesbedni fognának és a forgalom élénkítése tekintetében egyöntetű és következetes eljárás is várható ez uton. Valóságos anomalia és a forgalom érdekeire nézve minden esetre káros hatása, hogy például, ha valamely áru északfelé, tegyük Gácsországnak, küldetik, míg az ország határát eléri, 4 különböző társulat által birt vasuton szállittatik. Pestről Miskolczig az államvaspályán, Miskolcztól Szerencsig a tiszai vaspályán, Szerencstől Mihályiig az észak-keleti vaspályán és Mihályitól a határszélig az első gácsországi vonalon. Ha idővel meglesz az összeköttetés Brassótól egész a Fekete tengerig, a keletnek menő áruk Pestről Czeplédig az állam vaspálya-társulat, Czeplédtől Nagyváradig a tiszai és Nagyváradtól a határszélig a keleti vaspálya-társulat vonalain fognának küldetni. De még a belső forgalomra nézve is hasonló anomaliák léteznek. Ugyanis minden áru, mely pl. Szathmár felé küldetik, 3 különböző társulat birtokában és 3 különböző igazgatóság kezelése alatt levő pályán vonul keresztül. Hogy ily viszonyok közt különböző kezelés, árszabály, érdekek és eljárás mellett czélszerűen nem fejlődhetik a forgalom, és a jövedelem nem lehet olyan, milyennek lennie kellene, az természetes, mi az állami kamatbiztosítás hátrányára szolgál. De a legnagyobb anomália az, hogy vannak esetek, midőn két az állami kamatbiztosításban részesülő társulat bizonyos irányban egymással versenyez, vagyis, hogy az áru- és a személyszállítást vonalára te-

relje, árleszállításokat engedélyez, ismét a kamatbiztosítás, azaz, az állampénztár rovására. A forgalmi vonalnak ily nagyszabásu egybeolvasztása nem csekély feladat és öntudatos és erélyes eljárást követel, de a szükséges eszközök erre is megtalálhatók, és elvégre is alkotmányos országban nagy a törvényhozás hatalma. Nem lehetetlen, hogy a kérdés békés uton is megoldathatik, miután az egyes társulatok részvényeseinek jól felfogott érdekében is fekszik a vonalakat jövedelmezőbbé tenni. Az igaz, hogy szembe kell majd gyakran szállni számos magánérdekkel, de mindenk felett áll az állam érdeke, mely ezen intézkedést a kamatbiztosítási teher könnyítése és az általános forgalmi érdek előmozdítása szempontjából megköveteli.

b) Czélszerű, lelkiismeretes és szigorú rendszert kell behozni azon ellenőrzés tekintetében is, melyet az állam a kamatbiztosítási kötelezettség folytán a forgalomban levő vasutak költségeinek előirányzatára és általában a kezelés módjára nézve gyakorolni teljesen jogosítva van. A dolog természetében fekszik, hogy sem a részvényeseknek, sem az igazgatóságoknak, sem a kezelő tisztviselőknak nincs különös érdekében a kamatbiztosítással ellátott pályáknál a jövedelem fokozását gondos munka, nagy igyekezet és szigorú takarékosság alkalmazása által elősegíteni, miután ezen pályák évek hosszú során át a kamatbiztosítási előlegekre rá fognak szorulni. Bármint kezeltessenek ezen pályák, ha nagyok is a költségek, ha a személyzet számon fölüli is, a részvényesek jövedelmére nézve befolyással nincs; de igenis, minden ez irányban tett intézkedés egyenesen káros hatással van az állampénztárra, mert emeli a biztosításképen kifizetendő összeget. Hogy a kamatbiztosítással ellátott pályák belső berendezése, kezelése

és általában kiadási tételeinek rendszere nem helyes, azt bizonyítja azon körülmény is, hogy minden kamatbiztosítással ellátott pályának nyers jövedelméből a kezelési költségek sokkal nagyobb százalékot emésztnek fel, mint bármely más kamatbiztosítás nélküli pályánál.

Szükséges tehát, hogy a kamatbiztosítással ellátott vasutak felett ellenőrködő állami közegek az üzleti berendezés, az igazgatóság, a költségek és általában minden a pályára vonatkozó kiadásokra szigorú ellenőrzést gyakoroljanak, sőt még czélszerűnek vélném, felhatalmazást adni a kormánynak az iránt, hogy oly vonalakat, melyek nem képesek saját üzletüket takarékosan berendezni, kedvező feltételek mellett bérbe is adhassa oly üzleti társulatoknak, milyenek másutt is léteznek és sikerrel kezelik a pályák üzletét.

c. Minthogy a tiszta jövedelem minden emelkedése egyenesen könnyíti az állam terhét, szükséges, hogy a törvényhozás adjon felhatalmazást a kormánynak arra is, hogy a kamatbiztosítást élvező vaspályák árszabásait, különösen a vidéki forgalmat illetőleg nagyobb jövedelem eszközlése tekintetéből időközben is szabályozhassa és felemelhesse. Ha ezen irányban minél előbb megtételnek a kellő intézkedések, úgy nem kételkedem, hogy a jelenleg e czimen az államra háruló teher nevezetesen csökkenni fog. Egyébiránt úgy hiszem, hogy ha ismét kedvezőbb termékek lesznek és ennél fogva a kivitel nagyobb lesz, a növekedett forgalom nagyban fogja csökkenteni a kamatbiztosítást. De vannak más módok is, melyek által a már eddig vállalt terhelést nevezetesen könnyíteni lehetséges. Legnagyobb áldozatot az állam azon vonalért hozta, mely a fővárost a magyar tengerparttal összeköti. Budapest-

től a magyar tengerpartig a vasutvonal immár meg van nyitva. Azonban a fővárostól Kanizsáig, tehát a vonal kezdete, a déli vaspálya-társaság kezében van, azon társaságéban, melynek vonala folytatólag Kani-
zsától egyenes összeköttetésében van Trieszttel, azon kikötővel, mely győzelmes versenytársa volt mindig a többi ádriai kikötőknek és honnan a Bécsig vezető vasutvonal is ugyanazon társaság birtokában van. Kanizsától Zágrábig állampálya, Zágrábtól Károlyvárosig ismét déli vaspálya és innen Fiuméig ismét nagy költséggel épült állampálya, melynek szállítási viszonyai a nagy emelkedések folytán terhesek és a szállítás ennél fogva aránylag költséges. Mindaddig, míg ezen anomalia fennáll, a zákány-zágrábi, úgy a károlyvárosi fiúei vonalba, valamint a fiúei kikötőbe fektetett számos milliók az államnak jövedelmezni nem fognak, sőt ezen vonalak alig fogják fedezni az igazgatási és kezelési költségeket. A dolog természetében fekszik, hogy minden társulat a maga jól felfogott érdekében, a vonalának bármely pontján felvett árut ügyekezni fog minél tovább saját pályáján szállítani és ezen cél elérésére minden lehető kedvezményeket megadni s így a déli állampálya mindent el fog követni arra, hogy az egyszer Budán vagy vonala bármely pontján feladott árú át ne menjen az állampályára s a fiúei kikötőt elkerülve, Triestnek szállíttassék. Ha tehát el akarjuk érni azon célt, hogy ezen vonalak és a kikötőbe fektetett számos milliók valamit jövedelmezzenek, helyre kell állítani a forgalmi és igazgatási egységet azaz önálló külön kezelés alá kell adni ezen pályát Budától Fiuméig.

Még 1872-ben ősszel, midőn az u. n. nagy vasuti szerződés fennállott, a kormány körében határozattan

azon nézetben voltam, hogy e célt kell elérni igyekezni, mire kedvezők voltak a viszonyok, a déli vaspálya társaság hajlandó volt egyezkedésbe bocsátkozni a valódi tiszta jövedelmek alapján.

Az akkori kedvező nagy vállalkozási szellem mellett könnyű lett volna egy új magyar déli vaspálya-társaságot alakítani, mely a déli pályának a vételért megfizesse, az állam által már befektetett számos milliókat részvényekben megtérítse, mi pénzügyi szempontból is nevezetes eredmény lett volna. Az 1873. évi költségvetési előirányzatban a munkában levő vonalak s a fiumei kikötő kiépítésére 22 millió volt felvéve. Mily nagy előny lett volna csak ezen összeget is meggazdálkodni, mert annak beszerzése az újonnan alakulandó társulatnak lett volna feladata. Sajnálom, hogy a kifejlett körülmények folytán és az általam el nem háríthatott akadályok miatt ezen terv kivitele nem sikerült. Azonban még most sem késő, és ha a pénzügyi és hitelviszonyok javulnak, a dolgot még ki lehet vinni és remélhető, hogy az állam befektetett tőkéje, habár csak részvényekben is, visszanyerhető. Ezen intézkedés még azon másik előnyt is eredményezné, hogy a zánkai és a károlyváros-fiumei vonalak magántársulati vonalakká válván, a magyar vasuti kölesön törvényszerű jelzalogát a magyar északi pálya képezné, t. i. azon vonal, mely Pestről kiindulva Salgó-Tarjánon át Oderberg felé, és másrészt Hatvantól Miskolczig vezet. Ezen vonal úgy hiszem, jó termés mellett már a jövő évben képes volna fedezni a vasuti kölesön évi járadékát.

Az 1874. évi előirányzatban az államvasutak tiszta jövedelme 4.640,000 fttal van előirányozva és mint-hogy a többi állampályák alig jövedelmeznek valamit, e

jövedelmet leginkább az északi vaspálya állítja elő. S miután az 1867. 13. tcz. szerint a vasuti kölcsön összes évi járadéka tesz 4.650,000 ftot ezüstben, az agiót nem számítva, az északi vaspálya ezen összes terhet képes volna elviselni, sőt az évenkénti törlesztés gyorsan lemenne és idő folytával maga a vasut folyton fokozódó jövedelme törlesztené a kölcsönt.

Nem ismerem az államvasutak kezelésének részleteit, — csak dicsérettel hallottam említeni a szakavatott és czélszerű kezelést. Azonban úgy látszik nekem, hogy tekintve a jövedelem nagyságát az igazgatásnál és kezelésnél nevezetes megtakarításokat lehetne tenni. Általában a tapasztalás azt bizonyítja, hogy kivévén Poroszországot mindenütt, az állam által kezelt vaspályáknál a kezelési költségek nagyobb arányban terhelik a jövedelmet, mint a magánkezelés alatt levőknél. Szükséges-e erre nézve rendszerváltoztatás, arról nyilatkozni nem mernék, azonban azt hiszem, ha a jelenleg fennálló, kétségkívül szakavatott igazgatóság feladataul tűzné a költségek lehető kevesbítését, itt is nagyobb megtakarításokat lehetne tenni. Annyi bizonyos, hogy más hasonló forgalmi pályák a nyers jövedelemből üzleti kiadás fejében kevesebb százalékot vesznek igénybe.

d. A forgalmi érdekek és általában a vasutak további kiépítése tekintetében öntudatos és határozott rendszert kell követnünk és a jövőre nézve óvatosabbnak kell lennünk az új terheltetések elvállalásánál. Más oldalról pedig tért kell nyitni arra, hogy ha az ország közgazdasági viszonyai javulnak, állam-kamat-biztosítás nélkül építtessenek a vasutak. Határozza meg a törvényhozás előre azon előnyöket, melyekben a kamatbiztosítást nem igénylő vonalakat részesíteni haj-

landó, a kormány pedig azok engedélyezésével olykép járjon el, hogy az építés olcsón és biztosítva minden hivatalos beavatkozás ellen történhessék, szüntesse tehát meg a jelenleg fennálló nehézkes rendszert mely ily vállalat létesítését nehezíti. Én részemről e téren a szabad fejlődésnek csak egy irányban való korlátozását tartom szükségesnek, és ez az, hogy csak azon vonalak engedélyezése tagadtatnék meg, melyek kiépítése valamely már állami kamatbiztosítást élvező vonal forgalmára káros hatással lehetne és így az állam terhelését növelhetné. Máskép szabad kezethetne mindaz építési mód, mind az irányzat és kezelési szabályzat megállapításánál.

Azt tartom, hogy hiba volt, midőn a legközelebb multban a kamatbiztosítás nélküli vonalak építésére több oldalról tett ajánlatok a miniszteriumokban gyakorlatba vett hosszadalmas és gyakran akadályozó eljárás folytán sikerre nem vezettek, és hibának tartom különösen azt, hogy a zimony-buda-bécsi vonal kamatbiztosítás nélküli kiépítése iránt tett ajánlatok tárgyalása is addig halasztatott, míg annak létesítése lehetlenné vált.

e. Szükségesnek tartom a kamatbiztosítás folytán előállott fizetési kötelezettség fedezetéről előre gondoskodni olykép, hogy ne szoruljunk minden évben kölcsön vételére és minden más kötelezettségeinket saját bevételeinkkel fedezni képesek legyünk mert csak az által lesz elzárva — kivéven rendkívüli háború-eseteket — újabb terhes kölcsönök felvételének útja.

Már 1868-ban éreztem szükségét annak, hogy egy külön kamatbiztosítási alap alakítása által gondoskodva legyen ezen fizetési kötelezettségről; mert csak ennek lehet e kiadást nevezni, nem pedig egyenes terheletésnek, mivel az előlegek természeté-

ből folyik, hogy az ekként fizetett összegek, idővel ismét vissza fognak folyni.

A helyes pénzügyipolitikát az jellemzi, hogy előre látó és számító tud lenni, azaz úgy rendezi be az ügyeket, hogy a későbbi kötelezettségek teljesítéséről eleve gondoskodva legyen, minthogy csak így óvathatik meg az állam minden zavartól és aggodalmas helyzettől, ez által kerülheti ki azon nehéz feltételeket, melyeket megszorult államnak ugymint magánosoknak a pénzerővel rendelkezők elébe szabni szoktak.

Már 1868. évben, midőn láttam folyton növekedni a kamatbiztosítási kötelezettséget, már akkor gondolkoztam egy külön vasutbiztosítási alap létrehozásáról. Azon időben kötöttem meg a kamatbiztosítási előlegek visszafizetése iránt az egyességet a tiszai vaspálya-társulattal, mely szerint ezen társulat 26,545 darab 200 frt névértékű részvényekben fizette vissza előlegét 5.309,000 frt névértékkel, mely részvények azonban már akkor, midőn a társaság azokat átadta, 6.291,000 frt valóságos értéket képviseltek. Az 1868. 51. t. cz. 5. §-a azt rendeli, hogy a tiszavidéki vaspálya-társulat tartozásának törlesztéséből befolyt összegek a kamatbiztosításból eredhető fizetések fedezésére szolgáló tartalék-alap létesítésére fognak fordíttatni, és ezen törvényben megbízás adatott a pénzügyminiszternek az iránt, hogy a legközelebbi országgyűlés elé ezen kamatbiztosítási alapról törvényjavaslat terjesztessék elő. Ezen megbízásnak ügyekeztem volna azonnal eleget tenni, ha mindazon összegek, melyeknek az alapan való elhelyezését észszerűnek véltem, folyóvá tehetők lettek volna; értem azon összegeket, melyek a monarchia másik felével függőben volt leszámolás folytán kifizetendők lettek volna, és melyek hasontermészetűek a tiszai vaspálya által tör-

tént visszafizetésekkel. Ezen alapba szántam azon 5 milliót meghaladó összeget is, mely az 1868. évi zárszámadás 24-ik és 25-ik lapjain ki van mutatva, és mely a még 1867. előtt megkötött és nagyobb részt 1867-ben folyóvá lett domaniális kölcsönnek Magyarországot illető maradékát képezi és nevezett czélból a főpénztárba tétetett át. Ezen alap rendelkezésére álló összegek 1869. tettek: 5.090,136 ft 44 krt. készpénzben továbbá 30,104 frtot kötvényben, a tiszai részvények pedig az akkori árkelet szerint megértek 6.291,000 frtot, és ennél fogva több mint 11 $\frac{1}{2}$ millió valóságos pénzérték állott rendelkezésére ezen alapnak. Továbbá ezen alapba jöttek volna nézetem szerint mindazon meglevő tőkék, melyek vasutak építése folytán Magyarországot illetik. Így: az alföldi pályának adott előleg 1 millió frt, az első erdélyi pályának adott előleg 4 millió forint, a kassa-oderbergi pályának adott előleg 5 millió frt (melyből azonban leszámítandó a monarchia másik felében levő rész után járó előleg, tehát e czimen körülbelől 4 millió frt). Tehát felvehető a kamatbiztosítási alap tőkéje gyanánt 20 millió frt. Ezenkívül, minthogy a kamatbiztosítékkép fizetett összeg valóságos előleg, melyet a társaság 4 $\frac{1}{2}$ % kamattal együtt visszafizetni tartozik és a vasutaknak idővel bizonyára keletkezendő nagyobb forgalma ezen előlegek visszafizetését biztosítja is: minden vasut-társaság a kapott előlegek fejében kötelezvényt tenne le ezen alapba és idővel az előlegek visszafolyván, ez összeg szintén ezen alapba lett volna elhelyezendő.

Végül szándékom volt indítványozni azt is, hogy ezen alapba folyjon minden a szállítási üzlettel foglalkozó társulatok jövedelmi adója, a milyen pl. jelenleg a Duna-gőzhajózási társaság, a tiszai vaspálya, az osztrák államvaspálya és nem sokára ilyenné fog válni a

déli vaspálya is, valamint vannak még több kisebb ilyen vállalatok, mint pl. a pesti közuti vaspálya. Ezen társulatok jövedelmi adója, ha nem tévedek, többet tesz másfél milliónál. Méltányosnak találom, hogy ezen társulatok jövedelmi adója, ezen különös célra fordíttasék, minthogy hasonló célok létesítése végett vállalta magára az állam a kamatbiztosítási terheket, és idővel, ha egyszer a vasutak az állam kamatbiztosítási kötelezettségét tényleg nem veszik igénybe, azok is fognak jövedelmi adót fizetni; tehát nemcsak megtérítik a társulatok az állam által nyert előlegeket, de egyszersmind az adó alapját is növelik.

Továbbá tervem volt, hogy ezen alap az évenként szükségelt kamatbiztosítási összegek erejéig bocsásson ki kötvényeket, melyeknek biztosítására szolgált volna az állam jótállásán kívül, a vasuttársulatok visszafizetési köteleessége, s ezenkívül maga az alap értéke is.

A tapasztalás ugyanis azt mutatja, hogy ha az állam évenként bizonyos összeget vesz kölcsön, a cél megnevezése nélkül, csak az általános deficit fedezésére az ily kölcsönök mindig drágábbak, mint egy különös speciális célra felvett kölcsön. Az utóbbi időben Magyarország kölcsöneinek bevallott célja az évi deficit fedezése volt, de ha minden más kiadásainkat képesek vagyunk saját bevételeinkből fedezni, s csak a kamatbiztosítási előlegek adása végett fordulunk a hitelhez: úgy a magyar állam részéről forgalomba bocsátott kamatbiztosítási kötelezvények árkelete bizonyára kedvezőbb lett volna, mint az utóbbi években felvett kölcsönöké volt, sőt ismert és classirozott papirokká válván, az évenként szükséges esekélyebb összeg minden nehézség nélkül, jó árkelet mellett be lett volna szereshető. A kamatbiztosítás fejében pedig a

rendes kiadások költségvetésébe nem lett volna más az adózók terhére számítandó, mint a kibocsátott kötvények kamatainak azon része, mely nem lett volna fedezhető a biztosítási alapon levő értékek kamataiból s egyéb jövedelmeiből. Ezen eljárást én a méltányosság szempontjából is helyesnek tartom, mert azon elvből indulok ki, hogy a jelen nemzedékre nem méltányos nagyobb terhet róni, mint feltétlenül szükséges, azaz mint a mennyit ezen előlegek fedezetlen kamatainak különbözete tesz. A jövő nemzedék különben is nagy előnyben részesül, miután 90 év múlva minden vasut teher nélkül megy át az államra és ezenkívül, ha a vasuttársulatok részéről a nyert előlegek fejében teljesített fizetések a kötvények visszaváltására fordíttatnak, a jövő nemzedék részére egy nagy alap fog rendelkezésre állani, melyben nemcsak az eredetileg elhelyezett tőkék és értékek fognak meglenni, de a kamatbiztosítási kötvények visszaváltása után a társulatoknak adott előlegek visszafizetése következtében ezek kamatai és a kamatok kamatai is az alap növelésére fognának fordíttathatni.

Ez volt eredeti tervem, mely iránti javaslatomat, ha tovább viszem a pénzügyminiszteri teendőket, bizonyosan beterjesztettem volna, és ha e mellett sikerül az állam által elrendelt építkezéseket oly módon kivinni, mint a hogy a fiumei vasutra nézve megérintettem és jelenleg is javasolnám, mely mód mellett az állam nem lett volna kénytelen saját pénzügyeinek egyenes terhelésével már most harmad izben kölcsönt kötni — azon esetben ügykezetemet mindenek előtt oda fordítottam volna, hogy a rendes jövedelmekből, melyek különben is szaporodtak évenként, minden egyéb kiadások fedezhetők legyenek. Sajnálom, hogy ezen

szándékomat ki nem vihettém, de én részemről még most is czélszerűnek tartanám annak létesítését. Nem tudom ugyan, hogy még ma mily összegek állanak rendelkezésre, melyek ezen alapba elhelyezhetők volnának, de ha a megállapított költségvetések szerinti jövedelmek befolyának, az 54 milliós kölcsön is befizettetik, úgy ez értékeknek nagyobb részt még meg kell lenniök, ha mint hirlik, elzálogosítottak volna is. De minden esetre meg van még azon érték, mely a közös activákban foglaltatik és Magyarországot teljes joggal megilleti; a többi activák iránti leszámolással pedig nincsenek is szoros összefüggésben a közös pénzügy-miniszternél letett vasuti értékek azon egyszerű okból, mert azon részvények, melyek a kassa-oderbergi, az első erdélyi és talán az alföldi vaspálya részéről adattak, az engedély-okmányok értelmében voltak kiszolgáltatandók, és minthogy az engedély-okmányban kitett kamatbiztosítási terhes kötelezettség a magyar államra átszállott, át kell szállani azon előnynek is, mely az előlegből, illetőleg a tőkébeni részesülésből foly. Egyéb-iránt nagyon könnyen kiegyenlíthető ezen kérdés, amennyiben a birodalom másik felében is adattak az engedélyezés alkalmával ily összegek az egyes vasutársulatoknak, melyek hasonlókép vasuti részvényeket adtak ennek fejében.

Ugy emlékszem, hogy midőn 1872. tavaszán a kamatbiztosítási alap létesítésének eszméjét a pénzügy-miniszternél sürgettem, igen kedvező ajánlatok tétettek a kibocsátandó kötvények azon részének elhelyezésére, mely a következő egy-két év alatt a kamatbiztosítási előlegekre igényeltetnék. Ugy hiszem, ha az alap felállítatnák, nem is szükséges tovább menni, mint előre biztosítani azt, hogy az első kibocsátás el fog

helyeztetni, mert később, ha jó termések folytán, a forgalom növekszik, és általában, ha a vasutaknál ezélszerűbb kezelési rendszer hozatik be a kötvények árkelete és kelendősege magától megjő. De ha 10—12 milliót tenne is az évenként kibocsátott összeg, az ily teljesen biztosított papiroknak évenkénti elhelyezése, ha azok illő kamatokat hoznak, még magában az országban sem járna nehézséggel. Éppen ezért óhajtandó volna, hogy ezen alap 6°/_o-kal kamatozó kötvényei amennyire lehet al parin, azaz kibocsátási értéken legyenek elhelyezhetők. A törlesztés módját a kibocsátás alkalmával is meg lehetne határozni, és ha ezen 6°/_o-os kölcsön évenként 1°/_o-kal törlesztetnék, ez 32 év alatt teljesen vissza lenne fizetve, minthogy a vasutársaságok, ha egyszer jövedelmeik a biztosított kamatokat elérik, — pedig ez előbb utóbb bekövetkezend — a nekik fizetett kamatbiztosítási összeget annak 4°/_o-os kamataival együtt tartoznak visszafizetni, ezen rendkívüli úton bejött összegek, amennyiben újabb kamatbiztosítási fizetések által nem vétetnek igénybe, hosszabb törlesztés eszközzésére lennének fordíthatók.

Azon meggyőződésben vagyok, hogyha e kamatbiztosítási alap ilykép megalapított volna, ha a költséges államépítmények azon módon, mint azt a fiumei vasutra és kikötőre nézve említém, egy e végből alakult részvénytársaságnak átadatnak s a már biztosított vasutaknál jobb kezelés hozatik be, e mellett pedig a többi kiadások az állam saját bevételei által fedeztetnek: a már elhatározott beruházások után is idegen tőkére, újabb kölcsönök kérésére nem lett volna szükség, és mindinkább megszilárdulván hitelünk, a kamatbiztosítások fejében adott előlegek erejéig a 6°/_o-kal

ellátott kötvények jó árkelet melletti elhelyezése nem lett volna nehéz feladat. Ha így járunk el, senki sem vádolhatott volna bennünket gondatlan pénzügyi kezeléssel.

Vannak bizonyos jelszavak, melyek minduntalan ismételtetvén, általánosakká válnak és dönthetlen igazságok gyanánt fogadtatnak el. Ilyenné vált az is, hogy pénzügyi zavaraink főoka a kamatbiztosítással ellátott sok vasut. Igaz, hogy vannak egyes nem nagy fontosságú és talán nem helyesen választott vonalaink, melyek kiépítése elmaradhatott, vagy még várhatott volna; vannak olyanok is, melyek czélszerűek ugyan, de nem kereskedelmi fővonalak, és ennek következtében inkább a magántársulati munkásság és vidéki érdekeltség támogatásával lettek volna czélszerűbben létesítendők. Azonban nem a kamatbiztosítási engedélyek okozák pénzügyeink kedvezőtlen állapotát. A vasutak által valószínűsített érték állítgatott elő, mely leghatalmasabb eszköz a közgazdasági erők emelésére. Ne feledjük, hogyha egyrészt a kamatbiztosítási előlegek fizetése most nehezünkre esik is, mily nagy tőke fektettetett be az ország különböző vidékeibe, mily nagy keresetforrás nyújtott a munkásosztálynak, és különösen mennyire emelték a vasutak a mellettök fekvő birtokok értékét, és előmozdíták, sőt teremték az élénk és mindinkább fokozódó kereskedelmi forgalmat. Csak az ingatlanok értékének ez úton történt emelkedése több száz millióra tehető. Ne feledjük, hogy a vasutak építése egyik nevezetes tényezője volt a közvetett adók folytonos emelkedésének, és másrészt, hogy a kamatbiztosítási fizetések előlegek, melyek előbb-utóbb megtérítettnek, és hogy ezen fizetések által a vasutakba fektetett tőke évről évre törlesztetik és megnyitásuktól számított 90 év múlva az állam egy nagy érték birtokába jut.

Az előlegek megtérítése biztosan feltehető még azon vasutaknál is, melyek most alig fedezik üzleti kiadásait. Minden statisztikai adatok azt bizonyítják, hogy Magyarország ifjú, életerős, előretörő és gyarapodó ország, és anyagilag ezután is fog emelkedni, — csak a magunk gondatlansága, terv nélküli intézkedések és különösen nagysági vágyunk és túlbizakodásunk által erőnek erejével tönkre ne tegyük a szépen megindult fejlődést. Legvilágosabb jele az ország emelkedésének a népesség számának gyarapodása mindamellett, hogy az egészségügy teljesen el van hanyagolva s a szülők gondatlansága miatt az első években rendkívül nagy a gyermekek közt a halandóság. Daczára ennek 1857-től 1869-ig, vagyis az egyik népszámlálástól a másikig, számos áldozatokat kívánó két nagy háború után a magyar korona országainak népessége 13.768,513 lélekről 15.417,327 lélekre emelkedett, a szaporodás tehát 1.648,814 lelket, vagy százalékokban kifejezve 11.97 % -ot tesz.*)

Ez nem mutat arra, hogy nemzetünk az erőt vesztett s az aggkor küszöbén álló nemzetek sorába tartozik, és hogy talán a visszaesés és süllyedés lejtőjén van: hanem ellenkezőleg azt bizonyítja, hogy van a népnek keresete, a mitől függ a házasságok köthetése és a születések nagyobb száma. Legyen ez országban rend, vagyon- és személy-biztonság, háríttassanak el az akadályok, melyek a nagyobb gyarapodást még mindeddig hátráltatják, legyen jól rendezett pénzügyünk, lehetőleg kevés adóbeli teherrel, hogy évről évre növekedjenek a tőkék, emelkedjék a nemzet anyagi ereje; a nép természetszerű szaporodását pedig semmire akasztja meg. Ez

*) Keleti Károly : »Hazánk és népe.« 45, 1.

esetben mindinkább csekélyebb lesz a vasuti kamatbiztosítások terhe, sőt lassankint nemesak megszűnik, de kamatostul vissza fog térítettetni. Ifjuságom első idejében még igen lassú volt a gyarapodás és az maradt az ötvenes években is, s mégis mily nagy különbség van az akkori és a mostani kor között. Csak egy példát említek. 1844-ben, — tehát 29 éve — gr. Széchenyi indítványára küldetett ki egy országos bizottság, az ugynevezett kétgarasos adó végett.

Ez volt az első határozott törekvés a nemesség megadóztatására és e terv szerint minden hold földre két garas adó vettetett volna ki.

A hova fordítás iránti albizottság jegyzője én voltam. Elnöke volt gr. Andráshy György, vezér tagja pedig gr. Széchenyi István. E bizottmányban felmerült azon kérdés, vajon építtessék-e vasut Pestről Bécsbe. Gr. Széchenyi ezt határozottan ellenezte és elégnek tartotta a győr-bécsi vonalat. Nézete mellett, többek közt azon okot hozta fel, hogy Bécs és Pest között oly csekély még a forgalom, hogy ha az a Dunától és az általa alakított dunagőzhajózástól elvonatik, ezen kezdő vállalat is meg fog bukni. Ezt mondá azon férfiú, ki akkor a hazában legjobban ismerte az anyagi erők mérvét. És most a Dunán Pest és Bécs közt tizszer annyi hajó közlekedik, a Duna bal és jobb partján vasut van és egyik sem szorul a kamatbiztosítás igénybevételére, sőt az államvaspálya-társaság igen nagy forgalomnak örvend, mi több, a mult évben több vállalkozó ajánlkozott kamatbiztosítás nélkül a Zimonyból jövő vonalat Budáról Bécsnek egyenes irányban folytatva kiépíteni. Egy-két évtized oly nagy előmenetelt eredményezhet, hogy a kamatbiztosítási kötelezettség meg fog szűnni s az előlegek vissza fognak folyni. Ezért nem

szükséges ezen előlegekkel a jelenlegi nemzedéket adó útján megterhelni, legfőlebb az előlegek időleges kamatainak viselése illet bennünket. Kedvező lenne akkor pénzügyünk állapota, ha csak az évenként előállott kamatbiztosítási előlegek beszerzéséről kellene gondoskodnunk. Ezen czélpontig azonban el kell jutnunk, bármily áldozatokba és nélkülözésekbe kerüljön is.

A kamatbiztosítási fizetéseket oly természetűeknek tartom, hogy még azt is megadnám — feltéve, hogy egyébként az egyensúly az államháztartásban biztosan helyre van állítva — hogy ezen határozott célra kamat nélküli pénztári utalványok bocsáttassanak ki és a kamatbiztosítási alap kamatozó kötvényei s a pénztári utalványok közt azon viszony állapíttassék meg, mely az ugynevezett Salinenscheinok (sóbánya utalványok) és az államjegyek közt a monarchia másik felében létezik.

Miért ne bocsáthatna ki az általam előadott fennebbi mód szerint jó biztos értékekkel fundált alap a pénzpiacz igényei szerint például 5—6% hat hónapi és egy évi lejáratral jelzálogi utalványokat, melyek ily kisebb, például 10,000 és 1000 ftos pénztári utalványokkal cserélthetnének be lejáratkor; viszont mindenki kaphatna bármikor a pénztári utalványokért minden állami főpénztárnál ily kamatozó és rövid lejáratu kamatbiztosítási alap jelzálogi kötvényeket. A kamat nélküli pénztári jegy nem ismeretlen dolog. Szokásban van ez Poroszországban és más államokban is, és ha oly mérsékelt mennyiségben jönnének forgalomba, a mint a kamatbiztosítás igényelné, miután az állampénztár készpénz helyett elfogadná, azon nagy pénztári forgalomnál fogva, mely az állampénztáraknál a zárszámadások szerint 500 millióra felmegy, e pénztári

jegyek kelendősége biztosítva lenne, s a mennyiben a magánforgalomban annak bizonyos része fölöslegessé válnék, vissza folyna az alapba és onnan kamatozó és rövid lejáratú kötvényekkel fogna becseréltetni. A forgalom maximumát czélszerű lennepl. 30 millióban megállapítani.

Világosan ki kellene még azt is jelenteni, s az egész ügy kezelését az országgyűlés által választandó ellenőrző bizottmány felügyelete alá lehetne helyezni, hogy ezen rövid lejáratu kötvények és a pénztári utalványok consolidáltassanak egy hosszú idejű kölcsön által akkor, midőn a valuta szabályoztatni fog és a bankkérés véglegesen megoldatik.

Ezek főbb vonalakban nézeteim a rendkívüli költségvetésről, még csak a rendezett pénzügyi kezelés biztosítására nézve kívánok egy megjegyzést tenni. Tudva van, hogy nálunk, mint földmivelő országban az adózók nagyobb része leginkább csak az aratás után képes fizetni. Mindazonáltal szükséges, hogy a pénzügyi kormányzatnak álljon rendelkezésére annyi készpénz, hogy fizetéseiben soha fennakadást ne szenvedjen. Más államokban a pénzügyminiszterium oly megállapodott hitellel bír, hogy — különösen oly országokban hol nagy pénzügyintézetek vagy jegybank áll fenn — az ily esetekben a rövid időre szükséges összegeket, igen alacsony százalék mellett, mindig folyóvá teheti. Ha azonban a pénzügyi kormányzat erre nem számíthat, köteles mindig annyi pénzt készen tartani, hogy azon hónapokban, midőn a bevételek csökkennek, a fizetéseken fennakadás ne legyen, mert semmi sem oly rosz hatásu az állam hitelére, mint ha a pénzügyminiszter ilyen időközi fennakadások folytán, mindenütt apró kölcsönöket kénytelen kérni. 1867-től 1870-ig — kivévn, mint már említém, az első hónapokat — mindig volt

annyi pénztári felesleg, hogy nemcsak minden fennakadás nélkül teljesíttethettek a fizetések, hanem a pénzügyi krízis beálltakor módonban volt így hét alatt 17 millió frtot bocsátani a pesti piac rendelkezésére. Szükséges mindenesetre tartalék-összegekről gondoskodni, hogy a szükséghez képest használtathassék.

Ezen célra szolgáló eszköz lehet nálunk a következő. Az államnak földbirtokban és erdőségekben fekvő vagyona pár száz millió frt valóságos értéket képvisel. Ha tehát felhatalmaztatnék a pénzügyminiszter arra, hogy pl. 30–50 millió frt erejéig záloglevelekben kölcsönt vehessen, a legjobb hitelű földhitelintézettől az államjóságokra, még pedig nem azon célból, hogy ezen zálogleveleket értékesítse, hanem azért, hogy szükség esetében rövid időn bizonyos összegeket, a záloglevelek lombardirozása útján, folyóvá tehessen: az ily zálogleveleken veendő kölcsön az állam terheltségével nem járna, kivált ha oly intézettől vétetnék fel, mely nem nyereszkedik a kölcsön vevőn, miután csak annyi kamatot kíván a mennyi a záloglevelek után fizetetik, minek következtében az állam e kölcsön kamatait záloglevele szelvényeivel teljesítené, s legfeljebb a törlesztési és a csekély kezelési járulék terhelné az államot.

XII.

Elmondám nézeteimet hazánk jelenlegi pénzügyi viszonyairól, jeleztem, mily uton lehet még a rendezett államháztartást msgállapítani és megrongált állami hitelünket helyreállítani. Kifejtém azon nézetemet, mely szerint a nemzet anyagi fejlődésének első feltétele a jó pénzügyi politika. Hiába munkás és takarékos a nép, ha folytonosan súlyosodó adók felemésztik munkájának gyümölcsét. De az állami hitel helyreállítása is egyik feladat, mert a tapasztalás bizonyítja, hogy oly államban, mely maga évről évre mindig drágább kamatok mellett vesz fel kölcsönöket, habár e pénzt a külföldről hozza is be, általában megdrágítja a pénzt és így hatással van a magánhitelre s az ipar és kereskedelem kifejlődésének nagy akadályául szolgál.

Most még röviden szólni kívánok némely tényezőkről, melyek az államterheltetése nélkül a közgazdasági erők fejlődését és az ország adókéességét emelhetik.

A nemzet anyagi fejlődésének egyik főeszköze a jó pénzügyeken kívül, a tökéletesített közlekedési eszközök kiterjesztése. E tekintetben sok történt a közel multban. Az állam e célra nagy áldozatokat hozott és itt az ideje, hogy most már a hatóságok és egyesek folytassák a megkezdett nagy munkát, — mire szabad tért kell engedni. Sürgős szükségnek tartom e végből a közmunkák iránt törvényt hozni és megengedni, hogy a megyék az utvámszedési jogot gyakorolhassák; végül

pedig szabályozni kell azt is, hogy az egyes vidékek érdekében netalán építendő vicinális vasutak az illető érdekeltek mily mérvű hozzájárulása által lennének felálllíthatók mindenütt, hol szükségét a vidéki érdekeltek érzik.

Másik alkalmas eszköz a nemzet anyagi erejének emelésére a hitelintézmények czélszerű kifejtése. Mindenki érzi, hogy e tekintetben nagy munka vár ránk. A valuta rendezése és a jegybank kérdésének megoldása e tekintetben első és nagyfontosságú feladat. Nem volna helyén e kérdéstről itt részletesen szólni, talán lesz rá más alkalmam. A megoldás irányát illetőleg nem egyszer nyilatkoztam. De a hitelintézmények közt nemcsak a jegybank bir fontossággal. A hitel új tőkét egyenesen nem teremthet, hanem a forgalomnak azon nagy szolgálatot teszi, hogy közvetíti és megkönnyíti a tőkék forgalmát és azon kezekbe juttatja, melyek nagyobb eredménynyel képesek használni, mint a tőke birtokosai tehették volna. A hitel által a gyümölesözés nélkül heverő tőkék forgalomba jönnek, a hitelintézmények az így rendelkezésre álló tőkét egyesítik és ez által a nemzeti termelést nagy mérvben fokozván, a takarékoság egyik leghatalmasabb tényezőjévé válnak. De azon nagy előnyük is van a hitelintézményeknek, hogy az értékképviseelőket, vagyis a pénzjegyeket gyorsabb forgásba hozzák és ez által hatásukat fokozzák.

A kereskedelem és ipar élénkítésére bizonyára leghatalmasabb eszköz a jegybank. De nem kevésbé igényli az állam gondoskodását a letéti és leszámítoló bankok rendes kezelésének biztosítása.

Ezen intézetek közé tartoznak takarékpénztáraink. Nálunk különösen, mint kiválólag földművelő ország-

ban, különös fontossággal bir még ezenkívül a jelzálogi hitel kifejtése is, és mert minden hitelnek alapját azon feltevés és hiedelem teszi, hogy az adós pontosan eleget fog tenni elvállalt kötelezettségének és ellenkező esetben rövid uton, minden nagyobb költség nélkül kényszerítették erre: az igazságszolgáltatás ily irányu szabályozása és különösen a kereskedelmi törvénykönyv elkészítése alkalmas eszköz a hitelintézmények ótékony hatásának lehető legnagyobb mérvben való kifejtésére.

Vajon ez irányban önkormányzatunk visszanyerése óta megtörtént-e mindaz, a minek megtörténnie kellett és lehetett volna?

A kormány, a takarékpénztárak, földhitelintézetek és egyéb pénzintézetek engedélyezésében, öntudatos eljárás nélkül, mértéken túl szabad tért engedett az alapítási váagnak. Pedig a törvényhozásnak feladata gondoskodni arról, hogy a részvénytársulatok miként alapíttatnak, és hogy megfelelnek-e a maguk elé tűzött célznak. A kormánynak pedig feladata felügyelni arra, hogy ezen alkotandó törvények megtartassanak.

A vidéki hitel emelésére semmi sem hat oly jótékonyan, mint a takarékpénztári intézmény. Az első takarékpénztárak, úgy nálunk, mint másutt is, azon célzt tűzték maguk elé, hogy a szegényebb néposztályok kisebb tőkéit egyesítsék és kamatoztassák, s ennél fogva a takarékoságot előmozdítsák. Innen magyarázható, hogy kezdetben a takarékpénztárak, mint valóban jótékonyági intézetek, adómentesek voltak, és általában élvezték mindazon könnyítéseket, melyek jótékony intézeteknek szabadalomként méltán adathatnak. Idő folytával azonban nemesak a kevésbé vagyonos néposztály megtakarított kisebb tőkéi egyesültek a takarékpénztárakban,

de — mert más hitelintézmények hiányoztak — a takarékpénztárak a vidéki kis bankok szerepét vették fel, és kiszélesítvén hatáskörüket, eredeti rendeltetésöktől egyben másban eltávoztak, és a tapasztalás azt igazolta, hogy ezen takarékpénztárak alkalmas tényezőjévé váltak különösen a vidéki hitel előmozdításának.

A mi takarékpénztáraink csaknem ugyanazon irányban fejlődtek, mint a kisebb skót bankok, s örömmel lehet constatálni, hogy Magyarországon a takarékpénztárak vezetésére kevés kivétellel a legjobb vidéki erők vállalkoztak: — nem tanúlt kereskedők és nem az üzlet köreiben felnőtt férfiak, a kik állásuknál és multjuknál fogva bizalommal birtak, sikerrel vezették a takarékpénztárakat. Ez ismét tanúsága annak, hogy létezik hazánkban hajlam az öntevékenységre, és képesség az e téren való sikeres működésre.

Számos milliók tétettek be takarékpénztárainkban, mint egyesek munkásságának és takarékosságának eredményei. A bizalom pedig a takarékpénztárak iránt oly nagy, hogy az, kivéve egy-két esetet, a pénzkризisek idejében sem ingattatott meg. De ép azért, mert jelenleg a takarékpénztárak képezik az ország hitelintézményeinek legbecsesebb ágát, czélszerű volna egy enquete meghallgatása után megállapítani azon szabályokat, a melyek korlátai közt hazai takarékpénztáraink mozoghatnának, és itt szem előtt kellene tartani azon czélt, hogy takarékpénztáraink bármily nagy krízisek idejében is képesek legyenek eleget tenni elvállalt kötezettségöknek, ha pénzválságok idejében, midőn a felmondások rohamosan történnek, egyik-másik takarékpénztár nem képes azonnal eleget tenni kötelességének. De éppen ezért szükségesnek tartom, hogy oly szabályok állapíttassanak meg, melyek szerint a takaré-

pénztárakban elhelyezett pénzek lehető rövid idő alatt folyóvá tétethessenek. A jelzálogi kölcsönök, vagy hosszabb idejű hitelezések a betéti bankok természetével, milyenek a takarékpénztárak, nézetem szerint éppen nem egyeznek meg. Ezenkívül czélszerű volna, úgy hiszem, törvény által elrendelni, hogy a nyilvánosságnak, mint a hitel és a bizalom első feltételének eleget teendők, ne csak évenként, hanem legalább havonként tegyék közzé kimutatásaikat; végül határozmányok volnának hozandók az iránt is, hogy a hitelintézetek igazgatóságai mily mérvben legyenek személyesen felelősek az alapszabályok pontos megtartásáért.

Nem csekélyebb fontosságú, sőt hazánk viszonyai közt talán még életbe vágóbb a jelzálog- hitel ügye. 1848. óta összes földművelésünk lényeges változáson ment keresztül. Az úrbéri erőre alapított gondoskodás megszűnt, és azóta minden földbirtokos gondoskodott a szükséges munkaerő és épületek előállításáról. Megvetetett tehát alapja a belterjes gazdálkodási módnak. 1848. után nehéz válságon ment keresztül a magyar földbirtokosok osztálya. Az elvesztett úrbériségért a kárpótlást csak évek múlva kaphatta meg. Birtoka évről-évre nagyobb adóval terhelttet, a közlekedési eszközök kifejtésére akkor minél kevesebb történt, és végre hiányoztak azon intézetek, melyek közvetítése által a földbirtok jelzálogi hitelt nyerhetett volna.*)

*) Mily kevésbé volt kifejlődve ezen jelzálogi hitel nálunk ezen nagy igényekkel szemben, kitűnik abból, hogy 1858. végével, midőn a hiteltelekkönyvek behozatalára előmunkálatok tétettek, és ennél fogva összeíratott az összes betáblázott jelzálogi kölcsönök mennyisége, a magyar korona országainak összes földbirtokaira csak 120.566,958 frt 16 kr. volt betáblázva, holott ugyanazon időben a monarchia másik felében, hol pedig nagy majorátusok léteznek, melyek jelzálogilag kölcsönrel meg nem terhelhetők, az összes betáblázott tőke 1.519 millió frtot tett »Közügyek.« Lónyay Menyhért. 57-ik l.)

Ha majd egyszer meg fogják irni e kor fejlődésének történetét, lehetetlen lesz méltánylással nem emlékezni meg azon következetes, erélyes és sikeres működéséről, melyet a magyar földbirtokos-osztály ezen korszakban kifejtett. A kis- mint a nagybirtokosnak egyaránt szükségessége volt a hitelre a gazdaságában megkívántató beruházások és a forgó tőke előállíthatása végett. Hosszas küzdelem és utánjárás segélyével sikerült végre a magyar földhitelintézetet egészen biztos és egészséges alapra fektetni. Az akkori kormány, habár nem tartozott tulajdonai közé a magyar földbirtokos-osztály iránti előszeretet, mindamelllett a mi kérésünknek, kik az intézetet alapítottuk, az 1848-ki 14. törvényczikk rendelete alapján megadta a tartalékalap számára a törvényben kijelölt összeget és a földhitel megalapítására szükséges törvénykezési előnyöket.

Az alkotmányos korszaknak beállta óta az oly fontos földhitel érdekében mi történt? Semmi más, mint hogy azon előnyök, melyeket törvénykezési tekintetben a magyar kancellária Ő Felségénél kieszközölt, törvénybe ígtattattak, és e mellett a kormány nem egy újabban keletkezett és a földbirtoki hitel természetének nem mindenben megfelelő alapszabályokkal ellátott, sőt különféle üzletágakat folytató intézetnek záloglevelek kibocsátását engedte, figyelem nélkül arra, mennyire szükséges a záloglevelek iránti teljes bizalmat az összes földbirtokosoknak, tehát azon osztálynak, mely Magyarország nemzetgazdasági vagyonának legnagyobb részét birja, fenntartani.

Én részemről a monopoliumnak barátja nem vagyok, sőt azt tartom, a szabad fejlődést akadályozni nem szabad és nem is czélszerű. A földhitel emelésére ugyan a leghelyesebb intézménynek tartom a

solidaritás alapján alakult és minden nyerészkedést kizáró olyan földhitel-egyesületet, milyen a magyar földhitel-intézet, mely az évenként meggazdálkodott összeget nem osztja ki, hanem a tartalék-alaphoz csatolja; megengedném azonban, hogy e mellett nyerészkedésre alapított földhitel-intézetek is állíttathassanak fel. De a záloglevelek hitelefenn tartását és általában a földbirtokos osztály hitelképességét oly fontosnak tartom, hogy oly intézeteket, melyek más nyerészkedő üzlet-ágak folytatására is fel vannak hatalmazva, záloglevelek kibocsátására nem vélem felhatalmazhatóknak. Azon egyéb üzletágak bizonyos időszakokban nagy nyereséget hoznak ugyan, de ha némileg is czélszerűtlenül vezetettek, vagy pedig pénzügyi kalamitások esetében, — nagy veszteségekkel járnak és megingathatják az intézet hitelét és ezzel együtt a záloglevelekét is. A tapasztalás azt bizonyítja, hogy minden oly üzlet, mely nagy nyereséget adhat, nagy veszteséget is hozhat, — tehát a jelzálogi intézetek üzletköréhez nem tartozik. *)

Az első jelzálog-intézet Poroszországban keletkezett Nagy Frigyes idejében, midőn a folytonos nagy háborúk következtében a birtokos-osztály elszegényedett és a bukás szélén állott. 4 év múlva lesz egy százada, hogy az első ilyenmű intézet Poroszországban megalapított, és ennek példája nyomán Németország több részeiben, sőt másutt is, közös jótállás alap-

*) Mit szóljak oly engedélyről, mely egy csekély tőkével bíró biztosító társaságnak adatott, nemcsak tűz-, jég-, tengeren való szállítás- és életbiztosításra nézve, — tehát kivétel nélkül oly üzletekre, melyek, ha czélszerűen nem vezetettek, a tapasztalás szerint a társulati tőkét rövid idő alatt képesek felemészteni, — de mely ezenkívül még jelzálogi hiteladásnak jogával és záloglevelek kibocsátásának szabadalmával is felruházta az illető társaságot.

ján alakult a többi. És az óta soha, semmiféle körülmények közt, a legnagyobb válságok alatt, még 1848-ban sem ingattatott meg ezen intézetek hitele. Sőt midőn minden más értékek, és így az államértékek is, a alábszállottak, a tőkepénzesek bizalommal fordultak a jelzálog-levelekhez és ezekben helyezték el tőkéiket. Ezen intézetek közvetítése által nagy tőkék jutottak a földmivelés rendelkezésére; majdnem egy századon át a földbirtokosoknak 4, sőt még csekélyebb kamat mellett, s a törlesztési járulékok által az adósságok lerovása megkönnyítettett.

Ki számíthatná ki, mily nagy hatással volna hazánk nemzetgazdasági erőinek emelésére, a termelés fokozására és tőkék képződésére, — ha hasonló viszonyok közt állana a földbirtoki hitel nálunk is. Drága kincs ez, melyet biztosítanunk, megőriznünk, sőt kifejtenünk kell. S ily hatalmas tényezőt teremteni és fenntartani az államnak semmi anyagi áldozatába nem kerül: czélszerű törvényes intézkedések és kellő felügyelet ezt biztosítani képes.

Minthogy már társulatok engedélyezéséről szólok, még egyet kell megemlítenem. Ha van valami, ami a takarékoságot előmozdítja, az bizonyára az életbiztosítás. Általában a biztosítási üzlet is megérdemelné a törvényhozás gondoskodását. Milliókra megy évenként azon összeg, mely tűz- és jégkárok ellen egyes társulatoknál befizettetik. De a biztosítási díjak nagyok, aránylag nagyobbak, mint a dolog természete szerint lenniök kellene. Magyarország sokkal nagyobb állam ugyan, mintsem hogy a kölcsönös biztosítás eszméjét az egész országra nézve keresztülvinni lehetne, de dacára ennek már 1848 előtt, azon időben, midőn a megyékben az öntevékenység még czélszerűen működ-

dött, léteztek megyei biztosító egyletek a megyék felügyelete alatt, melyek évek során át csekély díj fizetése mellett teljes biztosítást nyújtottak, és a megye a károk megállapításánál előleges becsléseket hozott be. Hogy azonban jelenleg a díjak aránylag nagyobbak, mint megkívánja a természetszerű kockázat és azon méltányos haszon, mely nélkül biztosító társulat nem képzelhető, ez okát abban találja, hogy számtalan eset fordul elő, melyben valóságos üzérkedés folytatatik a biztosítással olykép, hogy a biztosító fél magygyújtja fel a biztosított tárgyat. És ha alapos gyanu nyomai mutatkoznak is, sőt ha a vizsgálat a bűntényt felderítené, a jelenleg érvényben levő törvények és az eljárás hiányossága mellett a társulatok inkább egység útján egyenlítik ki a dolgot. Ennek természetes következménye az, hogy ezen szándékos felgyújtások valószínűségi aránya is tekintetbe jő a díjak megállapításánál. Nem csekély összegre, de sok százezer frtra megy tehát évenként azon összeg, melyet a helyes törvények hiánya miatt a jóhiszemű biztosító, a rosszhiszeműek miatt fizetni kénytelen.

A tűz elleni és más ily nemű biztosítások azonban rövid lejáratra szólnak és rendesen minden biztosító fél képes magának megválasztani azon társaságot, mely a bizalmat megérdemli; azonban másként áll a dolog az életbiztosításnál, hol legtöbbnyire csak számos évek múlva történik a kifizetés. A biztosítás ezen ága nézetem szerint nagyban megérdemli a kormány és a törvényhozás gondoskodását. Nagy Britanniában 150 ily intézet létezik, úgy, hogy a biztosított érték meghaladja a két ezer millió frtot és az állam úgy a takarékpénztári betételekre, mint az életbiztosításra nézve minden lehető könnyebbséget megad, sőt még a póstahivatalok

is fel vannak ruházva az állam jóállása mellett biztosítások felvételére. Ott tudják a takarékoság és a tőke képzés ezen eszközét czélszerűen rendezni.

Mindazt azonban, a mit a társulatokról és azok engedélyezéséről mondtam, nem úgy értem, hogy a szabad fejlődést kellene megakadályozni. Éppen, ellenkezőleg a feladat az, hogy a törvényhozás érett megfontolás után a nyert tapasztalatok alapján szabja meg az irányt, és csak ott állítson fel korlátokat, a hol szabály megállapítása nélkül kár keletkeznék, a kormány pedig arra szorítkozzék, hogy a fenálló törvények pontos megtartását ellenőrizze.

A harmadik és leghatósabb eszköz a nemzet anyagi erejének emelésére a közművelődés, és általában a hasznos ismeretek terjesztés. Erről bővebben szólnom felesleges, minthogy ezen czél előmozdítása iránt az érzék úgy az országban, mint a törvényhozásnál igen élénk, és az irány, mely e tekintetben megkezdett, csak czélszerűnek mondható, noha itt is meg kell jegyeznem, hogy nem feladata az államnak mindent tenni, hanem adott viszonyainál fogva inkább elhárítani a közművelődés legnagyobb akadályát, az alkalmas tanítók kiképezésének előmozdítása által.

Ezeken kívül sok irányban számtalan intézkedések volnának, melyektől a közgazdászati erők emelkedését lehetne várni s a magántevékenységet új életre ébresztetni. E munka köre azonban sokkal szűkebb, de időm sem engedi, hogy mindezekről most szóljak, tehát csak néhányat fogok megemlíteni.

A Tisza völgye legtermékenyebb része hazánknak. 1847-ben indítá meg gr. Széchenyi annak szabályozását. A társulati működés sikerrel mentesítette a 2 millió 766,000 holdnyi területet. Ezen előbb hasznavehetet-

len, egy kis királysággal felérő terület nyers terményeink kivitelénél nagy tényező. De ezen terület nagy része vizáradások idejében a belvizek által szenved. A legközelebbi múlt években számos milliókra ment a termelők károsodása, úgy, hogy a pénzügyminiszterium nagy összegű adóelengedéseket volt kénytelen tenni. Ő Felsége atyai gondoskodásában másfél év előtt személyesen megtekinté a károsult vidékeket, a trónbeszédben is megígértetett a belvizek szabályozása iránti törvényjavaslat beterjesztése, s ezen fontos törvény a múlt ülésszak végével adatott be, midőn már nem tárgyalathatott. A törvényjavaslat tárgyalását nem akadályozza az állam kedvezőtlen pénzügye, mert az államtól egyenes segély nem kívántatik. Itt is a magántársulati munkásságot kell szabályozni s ez által a sikert lehetővé tenni. Franciaország a terméketlen Landes hasznosítására, Anglia az alapesővezés előmozdítására egyenes áldozatokat hozott az állam jól felfogott érdekében. Ideje, hogy ily természetű ügyekben a társulat munkásságát a törvényhozás lehetővé tegye.

Pusztulnak erdőink, mindinkább kopárak lesznek a hegyek ormai s az erdő pusztítás folytán örökre elvesznek a culturára nézve, mert még mindig nincs erdőtörvényeink.

A bánya- és kereskedelmi törvényjavaslatok alig haladtak át az előleges tanácskozmányok stádiumain.

Az utóbbi években 40—50 millió értékű vasárú hozatott be hazánkba Ausztriából és a külföldről, pedig alig van a continensen kitűnő vasérczben gazdagabb ország, mint Magyarország. A kincstár maga bir Hunyadmegyében legjobb minőségű vasércztelepeket, melyek terményei századokra képesek volnának az összes szükségletet fedezni.

Iveket lehetne betölteni hasonló észrevételekkel. De nem folytatom. A nemzet közgazdasági élete nagy és széles tér, hazánk nagy kincseket bir, melyek nagy részt parlagon hevernek. Mikor fog már eljönni az idő, midőn felhagyván a theoretikus vitákkal, az elvi harczzal, az élénk és keserű párttusákkal, egyesült akarattal, erélylyel, kitartással és öntudatos következetességgel fogunk hozzá a nemzet regenerációjának, a hasznos tevékenység kifejtésének nagy munkájához, hogy nemzetünk felhasználván a béke idejét, anyagi erőben és értelmi képességben gyarapodva, méltó helyet foglaljon el a művelt nemzetek közt, s biztosítani képes legyen nemcsak saját fennállását, de erős támasza legyen a trónnak és mindinkább megszilárdítsa a monarchia másik felével azon kapcsolatot, melyet a *pragmatica sanctio*val őseink kötének és mi 1867-ben alkotmányos alapokon megerősítünk és ujja alkotánk.

Valódi hazafiui fájdalommal kell visszatekintenünk a közel mult több mint 6 évére, mely idő alatt az éles pártállás sikertelenné tévé még az anyagi kérdéseknél is az erők őszinte együttműködését. A mostani kedvezőtlen pénzügyi viszonyok szolgáljanak intőkép a jövőre. Az isteni gondviselés meglátogatott szűk termésű évekkal, hogy azok nyomása alatt okulni tudjunk. Bár csak ezen behatás alatt képesek volnánk őszinte együttműködésben mindenek fölé helyezni a haza javát és érdekét!

Munkám közzétételénél szándékom más nem volt mint ezen czélt előmozdítani. Elmondám nézeteim mostani pénzügyi állapotainkról azon meggyőződésben, hogy vannak fontos pillanatok, midőn mindenkinek kötelessége saját neve alatt nyiltan és minden utógon-

dolat nélkül elmondani azt, mi általa a helyzet tisztázását előmozdítani reményli.

Én pénzügyi helyzetünket komolynak tartom, de hiszem, hogy minden hazafiúi erőnek őszinte közreműködésével, öntudatos és erélyes intézkedés által belőle szabadulni és egy jobb és biztos jövőnek alapjait letenni: mihamarább még lehet.

De ehhez nézetem szerint szükséges, hogy:

1. Legyen normal-budget a netto bevételek alapján; a rendkívüli költségvetésbe pedig csak az jőjjön, a mi valóban abba való.

2. A rendes és rendkívüli költségvetésnél alkalmaztassék a takarékosság elve s általában a költségvetés adóképeségünkhöz mért legyen.

3. Akkép rendezzük be államháztartásunkat, hogy évről-évre új kölcsönt kötni ne legyünk kényszerülve.
Végre

4. fejlesszük minden irányban hazánk közigazgatási erejét.

Fenebbi dolgozatomat, mint az előszóból kitűnik, előbb irtam, mint a pénzügyminiszter ur az új kölcsönre vonatkozó törvényjavaslatot benyújtotta. Több mint egy éve, hogy nem ismerem hazánk pénzügyi kormányzatának egyes részleteit, sem a kormány sem a pénzügyi bizottság tagja nem lévén. Tudok és tudhatok annyit, a mennyit az országgyűlési irományok és a hírlapi tudósításokból bárki tudhat. Miután az 1873. évi költségvetés hiányának fedezésére 54 milliónyi kölcsön vétetett fel, s az eddigi tapasztalatok szerint a közlekedési miniszterium a számára megszavazott beruházásokra szánt összegeket egészen soha el nem költi; ámbár az idei rossz termés és a május óta tartó nagy pénzváltás miatt a különben is vérmes remények alapján előirányzott közjövödelmek rendes és egészben való bejövésére számítani alig lehetett: megvallom, meglepett azon nagy összeg, melyet a pénzügyminiszter ur most a lehető legkedvezőtlenebb pénzügyi és hitelviszonyok közt felvenni javaslatba hoz. Miután a kölcsön összesen 153 millió névértékű frtról szól, ha $83\frac{1}{2}\%$ átlagban felvéve, az angol bélyeget és a törvényjavaslat szövegéből ki nem vehető egyéb költségeket nem számítjuk, — 126,755,000 ezüst forintnak kellene belőle befolyjni. Ha csakugyan ily nagy összeg, még pedig elkerülhetlenül szükségeltetnék a pénzügyminiszter ur által előre látott rendkívüli költségek fedezésére, úgy némely része azoknak, a miket pénzügyeink rendezéséről fenebb mondtam módosítandó lenne, s némely javaslat, melyet tevék, a kivihetetlenek sorába tartoznék, és majdnem

kétkedni kellene azon, vajon ily drága feltételű kölcsön kötése után, milyenhez csak rendkívüli esetben, mikor például háborúra szükséges a pénz, midőn az állam a lételért küzd és így mindent kockára tehet, a pénzhatalmak feltételeit pedig minden hosszabb meggondolás nélkül elfogadni köteles, sőt vagyonát is elzálogosítani jogosítva van, — mondom ily súlyos feltételű kölcsön kötése után lehet-e még egyhamar egészséges pénzügyeket teremteni s az elvesztett hitelt visszaszerezni?

Én még azon esetben sem esném kétségbe, de akkor már az adók minden nemének nagyban emelése és a takarékosági elvek egész az utolsó vonalig fokozott alkalmazása válnék szükségessé.

Nemcsak a drága kamatláb, melyet a »Pesti Napló« hibásan csekélyre, u. m. $8\frac{1}{4}\%$ -ra, a »Pester Lloyd« helyesebben $9\frac{3}{4}\%$ -ra; a »Hon« tulzottan 13% -ra számít, de a mellékfeltételek is kézzel fogható és eltagadhatlan jelei az államhitel súlyedésének, úgy hogy ennél fogva képtelen volna az állam az általam helyesnek tartott több rendbeli intézkedést keresztül vinni.

Ezen kedvezőtlen feltételek közé tartozik, hogy az 1 §. szerint az államjavak a hitel biztositékául leköttenek, még pedig akkép, hogy ha időközben az államjavak eladatnának, a befolyandó összegek ezen kölcsön törlesztésére lennének fordítandók. Tehát megköti az állam kezét még abban is, hogy magán az államjavak eladása által segítsen, s ha most nem sokára tenni kívánná a kölcsön terhesebbé válik az által, hogy az eladás arányában teljes névbeli érték szerint fogna a kölcsön részben idő előtt törleszteni.

De legnyomasztóbb ezen kölcsönnél az, hogy a jelen nemzedékre esik nemcsak 6 frt kamatfizetési kötelezettség minden 84 frt készpénz után, de 5 év múlva

ismét 16 ft fizetése, mert minden 84 ftért 100 ftot aranyban és készpénzben tartozik az állam visszafizetni. Mint-hogy pedig ily nagy összeget, — bármennyire ügyekezzenek is az állam az államháztartásban a súlyegyent helyreállítani, az adók minden nemeit egész az elviselhetlenségig fokozni és saját kiadásait a legnagyobb mérvben leszállítani, — 5 év alatt 153 milliót megtakarítani semmikép sem lesz képes: tehát, hogy fizethessen, az állam kénytelen lesz ismét kölcsön venni. Milyen áron kapja majd e célra az új kölcsönt, milyenek lesznek akkor a pénzügyi és hitelviszonyok, ki tudja azt most előre megmondani? Ha javulnak a viszonyok és akkor már nem 16, de csak 10 frtot kell az árkeletben veszíteni, és nem 5 évre, de rente adósságra vagy hosszú törlesztésre kapna ily áron: minden hasznosnak vélt beruházás, mely 84 frtba kerülne, nemcsak hogy 6 frtba, azaz többbe, mint 7°/_o-ba de azonkívül az 5 év múlva teljesítendő 16 frt fizetésébe és még egy új kölcsön kibocsátásánál teendő túlfizetésbe is kerülne, mire ha csak 10 frtot veszek fel, a 84 frtnyi befektetés a kamaton kívül az államnak 110 ftjába lesz. Ha azonban hitelünk addig meg nem szilárdulna, az új kölcsön folytán még nagyobb áldozatokra kellene készen lennünk. Egy hosszú idejű törlesztéssel ellátott vagy állandó rente-adósság és a most tervezett közt, eltekintve a kamattól, azon különbség van, mely egy nyugalmas, azaz hosszú idejű kölcsön és egy váltókölcsön közt létezik. Habár egy földbirtokos drága jelzálogi adósságot köt, mert az mindaddig, míg rendesen fizet, fel nem mondatik, a névérték és a valóságos érték közti különbség eloszlik a hosszú törlesztési idő egész folyamára; a rövid idejű kölcsönnél vagy váltóadósságnál minden megújítás vagy meghosszabbítás újabb és újabb tőkevesztést okoz, kivéve, ha az adós annyit

megtakarít vagy szerez, a mennyiből új kölcsön felvétele nélkül a rövid idejű kölcsönt lejártakor visszafizetni képes. De hátránya az ily kölcsönöknek az adósra nézve még az is, hogy a megújításkor rendesen a hitelező feltételeit elfogadni kénytelen, előnye a kölcsönadóra nézve pedig az, hogy biztos kilátása van egy és ugyanazon kölcsönnél egy második kibocsátásra és provisióra.

Nem ismerem a kölcsön részleteit, nincs tudva előttem ma azon sürgős szükség mérve, mely parancsolólag hat a kormányra, hogy ily kölcsönt ajánljon. De, ha ezen kölcsön felvétele nélkül az állam fizetéseképtelenné válnék; ha más, kedvezőbb módok alkalmazására többé idő nincs: akkor kényszerhelyzetbe jutánk, akkor nem marad más hátra, mint megkötni azt és elfogadni feltételeit, mert az állam fizetési képességének megőrzésére minden áldozatot meg kell hozni.

Éppen nem csodálom, hogy a nagy pénz hatalmak, melyek a kölcsönt adni készek, ily feltételeket kívántak tőlünk a mostani általános európai pénzválság közepette, midőn az angol bank az escomptot 9%-ra emelé, midőn Bécsből kezdve Berlinen át egész Amerikáig pénzválság létezik.

Legterhesebb feltételnek látom azt, hogy ily rövid idejű kölcsönnél is kívánják az állambirtokok lekötését. A törvénynek idevonatkozó kifejezése sem egészen világos, mert abból nem lehet tudni, vajon csak az állami uradalmak értetnek-e alatta, vagy egy szersmind a koronai uradalmak is, vagy talán még a többi ingatlan értékek is, milyen pl. az államvasuti állampépületek stb., mert hiszen ezek is az állam birtokaihoz tartoznak.

Ily körülmények közt mi tehát a teendő?

Minthogy az 1. §. szerint a kölcsön a vasutak,

csatornák, kikötő építésére és a kamatbiztosításokra fordítandó, úgy hiszem, hogy a pénzügyi bizottság és annak javaslata alapján a ház a takarékoság azon elvét fogja követni, hogy amennyire csak emberileg lehetséges és nagyobb kárral nem járna, részben törölni, részben jobb időkre elhalasztani fogja ezen megjelölt kiadások nagy részét, melyekre az egész kölcsön fordíttatni szándékoztatik, és csak azon mérvben lesz a kölcsön igénybe veendő, ameddig az elkerülhetetlenül szükséges.

Hogy ez lehetséges a betérjesztett törvényjavaslatból is látszik, mert mostantól februárig csak a 76 millió $\frac{1}{3}$ -áig, azaz 25 $\frac{1}{2}$ millióig fog a kibocsátás történni, a többi $\frac{2}{3}$ -ad része ezen 76 milliónak jövő évi jul. végig fogna kibocsáttatni. Ily körülmények közt kérdelem, vajon nem lenne-e mód most, csak a nélkülözhetlen összegig venni igénybe a kölcsönt az államvagyon megterhelése nélkül? A nagy pénzválság soká tartani nem szokott, már a jövő évben kedvezőbb lehet a pénzpiacz állása és addig kézzelfoghatólag be lehetne bizonyítani, hogy államháztartásunkat jól rendezzük be, és jobb hitelre vagyunk érdemesek. Ez esetben talán találhatnánk módokat másként és kedvezőbb feltételek mellett segíteni magunkon.

A helyzetet az tette súlyossá, hogy midőn kedvezőtlen körülmények előjelei mutatkoztak, előre nem történt gondoskodás. Az előjelek már a koratavaszzsal itt voltak s májusban a pénzválság, mely a képzelt értékeken kívül a valódi értékeket is sok millió erejéig megsemmisítette és ez által alábbszállította az adóképeséget kitört. Már anyár kezdetén mutatkozott a rosz termés is. Az előrelátó pénzügyi politika szabályai szerint, még a kedvezőbb viszonyok között kellett és lehetett volna a

hiány fedezéséről előre gondoskodni, s a szükségletet legalább addig fedezni, míg a hitelviszonyok kedvezőbbek nem lesznek.

A törvényjavaslat tartalmából mit lehet gyanítani a rögtöni pénzsükséglet mérvét illetőleg? A kormánynak a 25 $\frac{1}{2}$ millió kibocsátásáért befolyó összegre van szüksége, mostantól egész február végeig. Minthogy a kibocsátási ár 83 $\frac{1}{2}$, ezért befolyná az angol bélyeget nem számítva 21.802,500 frt.

ebből levonandó a névérték a 25 $\frac{1}{2}$ millió 2%-a mint provisio 510,000 frt.

tehát tiszta szükséglet február végeig 21.292.500 frt.

De ha a szükséglet a nyár közepéig nagyobb is, például 15—20 millióval, mire talán jobb idők beálltaig mérsékelni lehetne kiadásainkat: kérdem nem segíthetett volna-e magán az állam, habár ideiglenesen, oly módon, mint minden nagy jelzálogi értékkel bíró magános magán segíteni képes?

Midőn a tavasszal a bankacta Magyarország beleegyezésével felfüggesztetett, akkor a bécsi nemzeti bank egy hirdetményt adott ki, melyben késznek nyilatkozott a magyar földhitelintézet zálogleveleinek árkelete után 70%-et készpénzben előlegezni. A magyar földhitelintézet nem nyereszkes társaság; az újabb ezüst jelzálog-levelek után csak $\frac{1}{8}$ % kezelési költséget vesz, azaz 100 frt után 12 $\frac{1}{2}$ krt. A földhitelintézet igazgatósága még a nyáron, midőn ezen eszme felmerült, a pénzügyminiszter ur előtt késznek nyilatkozott az állam irányában a fél évi kamatoknak előrefizetésétől elállani. A kincstár kezelése alatti uradalmak kiterjedése a határőrvidéki erdőségeken kívül meghaladja a 3 millió holdat, azaz

300 osztrák □mértföldet. Ez olyan pár száz milliónyi érték, hogy arra igen rövid idő alatt teljes biztossággal kibocsáthatott volna az intézet 50—60 millió sőt több értékű záloglevelet is, melynek alapján adig előleget adni, míg a bankacta fel van függesztve, a bécsi bank, nem tagadhatta volna meg. Annyival kevésbé tagadhatta volna meg, miután a monarchia másik felének pénzügyminisztere hasonló elzálogosítási mód mellett, sokkal nagyobb összegig fog bankjegyeket a bankból átvenni a pénzválság enyhítése végett. E szerint az államnem fizetett volna többet ez ideiglenes kölcsönért mint a mennyit a bank a lombardirozásért szokott venni, mi ha jól tudom 6%-ot tesz. A magyar földhitelintézetnek pedig az ajánlott kamatfizetési halasztás folytán a saját jelzálog levelén levő couponokkal fizette volna a kamatokat. Ily módon az első sürgős szükség fedezve lévén, haaz általam felállított takarékkassági elvek szigorú keresztülvitele, a beruházások lehető elhalasztása, beszüntetése vagy átruházása, némely adónemek emelése és a várható jobb termés folytán, az őszinte határozott akarat, az egyensúlyt helyre állítani tényleg bizonyítva lett volna; ha ez idő alatt azon eszme, melyet a pénzügyministernek már rég ajánlottam keresztül vitetik; ha az állam talál módokat az adó és illeték hátrálékokat, melyek jelzálogilag biztosítva vannak, adandó kedvezések mellett, az avval tartozókra nézve törlesztési kölcsönné átváltoztatni s az ő általok de az állam közvetítésével nyert zálogleveleket fizetésképp elfogadja: úgy egyszerre folyóvá lesz sok millióra menő összeg, mely felett az állam rendelkezhetnék;*)

*) Ezen adóhátrálékok ily módon a lerovásának még azon előnye is lenne, hogy azután, az évenkénti adó és a hátrányok évjárandékának befizetését az adózók inkább megbírván, az egyenes adók pontos lerovása inkább várható lenne.

ugy nem kételkedem azon, hogy daczára a pénzválságnak sokkal kedvezőbb feltételek mellett lehetett volna kölcsön kapni azon összeget, melyről mindenki elhihette volna, hogy rendkívüli eseteket kivéve, milyen a háború, ez az utolsó kölcsönünk.

Ez esetben egyszerűen vissza lehetett volna adni a zálogleveket, vagy az államjavak bizonyos részének eladása által az állam terhein könnyíteni.

De nem csak a magyar földhitelintézet mint hazai intézet, egész készséggel ajánlotta fel szolgálatát. Meg vagyok győződve, hogy nem valami különös rokonszenvből, de a jó üzlet kedvéért a bécsi bank hypothekáris osztálya is hitelezett volna 30—40 milliót a magyar állami uradalmakra, mert annak minden jelzálogi kölcsön után évenként 1% a nyeresége, és így a jövedelemnek 3—4 százezer frtnyi biztos szaporulata a részvényesekre nem lett volna kedvezőtlen üzlet.

Nem a magyar földhitelintézet érdekében voltam a múlt nyáron ezen terv mellett, hanem az állampénzügyek érdekében ohajtottam volna, ha a tett ajánlat elfogadtatik, s ha, mint akkor szó volt róla és ígértetett, valóban beszerezettettek a telekkönyvi kivonatok, igen rövid idő alatt le lehetne gombolyítani a tárgyalásokat és felvenni a kiállított záloglevelekre a 70% előleget, és erélylyel bár, de nyugodtan hozzálátni pénzügyeink alapos rendezéséhez.

Nem azért említem a segély ezen módját, mintha annak felemlítése által, ha már idő nem lenne reá, a benyújtott törvényjavaslat tárgyalását hátráltatni akarnám. — Ha nincs erre idő, minden meggondolás nélkül meg kell szavazni annyit, mennyi elkerülhetlenül szükséges, mert az állam fizetési kötelezettségeinek teljesítésében egy óráig is elmaradni nem szabad, bármily

áldozatba kerüljön is az: — de említtem e tervet azért, hogy hátha azok, kik jobban ismerik a helyzetet mint én, és még kivihetőnek és jónak vélnék, talán még felhasználhassák, vagy legalább oly módot alkalmazhassanak, mely szerint nem az összes állambirtokok, hanem azok megfelelő értékű része köttessék le, — s hogy ha már ezt elkerülni épennem lehet, a többi része ilyenforma hitelnyerésre most vagy később fordíttathassék.

Tehát a kölcsön iránti nézetemet röviden a következőkben foglalom össze.

Ha már nincs idő, más jobb combinációra, vegyünk fel annyit, a mennyi nélkülözhetlen.

Igyekezzünk, hogy ne az egész állambirtok, hanem annak csak aránylagos része köttessék le.

Vegyen a pénzügyminiszter az állambirtokok többi részére jelzalogi kölcsönt, hogy a februáron túli fizetéseket fedezhesse és rendezett pénzügyek mellett is záloglevelekben hiteltartalék alapja legyen.

MELLÉKLETEK.

I.

Angliának ezen század első évtizedében épen nem kedvező pénzügyi helyzete volt. A napoleoni háborúk alkalmával tett erőfeszítések nagyban növelték államadósságát. De emelkedtek adótételei is. Különben az államadósságot illetőleg azon kedvező helyzetben van, hogy önmagának adósa. A mióta ugyanis a takarékpénztárak és egyéb hasonló intézetek a náluk letett tőkéket államadóssági kötvényekben helyezték el, az állam hitelezőinek száma Angliában két millióra tétetik, a kiknek $\frac{3}{4}$ része az alsó és közép osztályhoz tartozik.*) Ujabb időben Angliában a takarékoság elve minden irányban keresztülvitetett. A hozott pénzügyi törvényekben azon törekvés mutatkozik, hogy különösen az alsó néposztályok terhei kevesbítettessenek, és helyesen mondja az angol kormányzatról Bergius**), hogy Anglia

*) H. B. Stauton : Reforms and Reformers of England, London. 1853.

**) Bergius-Finanzwissenschaft. 166. l. Bergius (Grundsätze der Finanzwissenschaft 20. és 21. lap) tovább meg ugyan és azt állítja, hogy a nem nélkülözhetetlen, de hasznosoknak nevezhető kiadások tételére az adózók iránti tekintetből csak akkor volna jogosítva valamely állam, ha már leróttá az előbbi időkből átvett államadósságait és a bevételeknél évenként nevezetes feleslegei vannak. Ezen nézetet azonban túlzottnak vélem, noha sok igaz foglaltatik abban, a mit ezen állításának indokolásául mond : »Rendesen nagyobb előnyére szolgál a népnek, ha kevesbednek belkormányzati kiadásai, mintha egy párt által, mely épen többséggel bír és a kormányon van, új terhekkal rovatik meg oly célokból, melyeket a többség hasznosoknak tart. Azon nép, melynek kormánya szűken kimért bevételek fölött rendelkezik, tehát csak mérsékelt kiadásokat tehet, gazdagabb és szabadabb lehet, mint azon nép, melynek kormánya nagy bevételek fölött rendelkezik, tehát valószínűleg nagy kiadásokat is tesz, mert nem lehet arra

oly ország, mely birja a monarchiai kormányzat állandóságát és birja a közvélemény szabad ellenőrzését egy józanul vezetett népakarat mellett, a mi csak jól rendezett köztársasági intézmények közt lehetséges.

Ha visszatekintünk azon időre, midőn Angliában a krimi hadjárat után ismét komolyan kezdték az állam pénzügyeiben a takarékossgot behozni és a feleslegessé vált jövedelmek arányához képest az adókat leszállítani, a pénzügyi történetben páratlan eredményeket észlelhetünk. Ha némely jövedelmi ágakban némi csekélyebb emelések is fordulnak elő, 1856-tól 1865-ig, levonva a felemeléseket, az adóleszállítások 14 millió font sterlinget vagyis 145 millió forintot tettek. Még pedig leginkább történtek könnyítések a fogyasztási adók azon nemeinél, melyek az alsóbb néposztályokra voltak terhesek. Így leszállított a theavám, czukorvám, a komlóadó egészen eltöröltetett, a bor és a szesz vámja annyira leszállított, hogy most már a magyar borok is versenyezhetnek Angliában a spanyol és francia borokkal; az örökösödési adó eltöröltetett és mindamellett, hogy az adótételek leszállítottak, az állam jöve-

számítani, hogy a kormány a népért jobban és következetesebben fog gazdálkodni tudni, mint a népek egyesei önmagukért. Általában az állami kiadások emelésének elhatározását meg kellene nehezíteni. Minél nagyobb kiadásokat tesz egy kormány, annál nehezebb lesz kellő bevételekkel azok fedezéséről gondoskodni, és ezen nehézségek növekedése folytán aligha fog az általános vagyonosodás és a szabadság növekedni.« John Stuart Mill mondá: „Megtörtént már, hogy egy nép szabaddá lett, mert előbb gazdag lett, vagy gazdaggá lett, mert előbb szabad lett.« Magyarország kitűnő férfai, gróf Széchenyi pedig azon mondatot vette fel jelszól »Előbb gazdaggá legyen a nemzet, aztán önmagától szabaddá lesz.«

Én pedig hozzá teszem: azon nemzet, mely alkotmányos jogát saját államháztartásának berendezése iránt nem volt képes arra használni, hogy gyarapodjék, — de könnyelmű háztartása miatt elszegényedett előbb-utóbb elveszti azon alkotmányos jogát, melyet jól használni s megbecsülni nem volt képes.

delmei az általános vagyonosodás terjedése folytán emelkednek, úgy, hogy az adótételek még mindig alább szállíttatnak.

Igen örvendetes állapotot mutat és tanulságos az előterjesztés, melyet Lowe, a Gladstone miniszterium tagja, 1870-ben mint Chancellor of Exchequer az alsóháznak tett. (A First Lord of the Treasury rendesen a miniszterelnök, kinek ennél fogva a pénzügyekre egyenes befolyása van, a Chancellor adja elő a költségvetést s viszi a kezelést.) Kimutatta, hogy a jövedelmek 1869-ről, a midőn 72.875,00 font sterlingre *) voltak előírányozva, 1870-re 76.205,000 £-ra emelkedtek, ellenben a kiadások tettek 68.223,000 £-ot, minek folytán a valóságos felesleg 7.982,009 £-ra rúgott. Ezen felesleg segélyével 4.600,000 £ törlesztetett az abissyniai háború költségeiből és a többi 2.940,000 £ az adók alábbszállítására fordíttatott. És a mi feltűnő, az, hogy ezen előterjesztés szerint az államjövedelem az adó tételeinek leszállítása folytán 73.515,000 £-ra volt előírányozva, tényleg pedig bejött 75.334,000 £. De érdekesek ezen költségvetés részletei is. A kiadásoknál az elmúlt évben a különböző közigazgatási ágakban megtakaríttatott 903,000 £ és ennél fogva a valóságos felesleg nagyobb volt, azaz 7.870,000 £. Az államadóssági teher is kevesbedett, miután 1870. márczius 31-kén a banknak az állam 8.606,000 £ helyett csak 4,707,000 £-al maradt adója. Az abissyniai háború került 8.800,000 £-ba és ebből már törlesztetett 8.300,00 £. Távírdai vonalak vásárlására fordíttatott ez évben 822,000 £. És általában, ha az 1870. évi pénzügyi eredményekre visszatekintünk, látjuk, hogy ámbár az abissyniai háború sokba

*) Egy £ sterling 10 forint.

került s a rendes jövedelmekből fedeztetett: 5 millió £ adatott ki erősítésekre, 7 millió £ távirdákra és 38 millió £ törlesztetett az állósított államadósságból. A kiadási tételeknél 1870. és 1871-re a különböző polgári szolgálati ágakban az előbbi évhez hasonlítva 550,000 £-al kevesebb irányoztatott elő; a hadseregnél 1.256,000, a tengerészetnél 746,000 £-al kevesebb; és az összes előirányzott bevételek és kiadások közt kedvező különbözet gyanánt mutatkozott 4.337,000 £. Megjegyzi továbbá Lowe, hogy a csira-árpa-adónál, mely által a sör van megadóztatva, nem eszközölhet most leszállítást, azonban némi kedvezményt nyújt a marhatakarmanynul szolgáló árpa megadóztatásánál. Előadta azután azon könnyítéseket, melyeket a kisebb bélyegeknél javaslatba hoz. Bejelenté, hogy a hírlapok és egyéb nyomtatványok postadíjait alábbszállítja, a vasútakra vetett adót mérsékli, a cukorvámnak felére való leszállítását javaslatba hozza. Azonban a ház meglepetésére és pedig Angolország alsóháza előtt, hol a személyes szabadság fogalma iránt oly finom érzékkel birnak, s hol a tagok nagy része szenvedélyes vadász, — indítványozta a vadászati engedélyek atváltoztatását olykép, hogy hozassék be fegyverengedélyi adó, mely szerint mindenki, a ki fegyvert tart, évenként egy £ sterlinget tartozzék fizetni adóképen. Ez volt az egyetlen adóemelés, melyet javaslatba hozott, melynek jövedelme 150,000 £, azaz egy és fél millió forintban volt előszámítva. És a ház ezt is — minden egyéb javaslataival együtt — akadály nélkül azonnal elfogadta. Különös, hogy midőn nálunk a miniszterium a fegyverengedélyi adó behozását a vadászati törvényjavaslatba indítványba hozta, a törvényjavaslat egyedül ezen pontban szenvedett lényeges változtatást, és ez történt oly országban, hol ezen épen

nem terhes adó iránti javaslatot, a jövedelmezés szempontjából, kedvezőleg kellett volna fogadni; — oly adót, mely bizonyára nem a szegényeket éri s a kellemes időtöltést adóztatja meg.

Úgy látszik, az angol törvényhozás gyakorlatibb, mint a magyar. Általában az angol nép az eredmények után ítél és eredmények után törekszik, az ülősszakot pedig nem szokta budget-vitákkal tölteni. Angolországban az utóbbi időben a valódi gyakorlati pénzügyi politikát látjuk alkalmazva, mely a nép terhein könnyíteni kíván, s a felesleges kiadásokat lehetőleg korlátozza.

II.

Még Franciaországban is, hol pedig a centralisatio nagyban uralkodik, a megyei tanács jogosítva van centime additionel-t megszavazni a megyei országutakra és épületekre, mely utóbbiak nyugdíjazott departementális tisztviselők számára szolgálnak; kivettetik pedig ezen pótlék a föld-, a személy- és az ingósági adóra 7%-ig. A vicinalis utakra lehet pótlékot kivetni 5%-ig. E mellett azonban magánosok hozzájárulása és önkéntes adományai is alkalmazásba szoktak jönni. A népiszkolai kiadásoknak egy része esik a departementokra és e célból is lehet pótlékot kivetni. Egyéb célokra szintén 4%-ig. Végre kivételes esetekben a földadó-kataszter kiigazítása végett az adó emelése felmehet 5 centime-ra. 1866-ban az összes megyei pótlékok tettek 110 milliót. Rendes, azaz kötelezett kiadásai a megyének: a rabok szállítási költségei, a bíróságok kiadásai (a fizetéseken kívül) lelenczházak és tébolydák felállítása. Azonkívül van egy fonds commun, melyből azon departementok segélyeztetnek, melyek bizonyos költségeket nem képesek teljesíteni pótlékaik által. Ezen alap 1866-ban 40 millió frankra ment. Minden megyei kiadások az államszámvevőszék által vizsgálatnak meg.

Belgiumban, mely igen rendezett állam és hol a vidéki öntevékenység kifejtésére sok történik, a kerületek tartják fenn a bírósági épületeket, fogházakat és gensdarme-kaszárnyákat, a püspöki épületeket, a vidéki utakat és a lelenczházakat; továbbá segélyezik a sze-

gényebb községek iskoláit. Az adópótlék összege felmegy 6%-ra. Továbbá a megyei kiadásokhoz tartozik még a diplomokról, egészségügyről, lótenyésztésről és a kereskedelmi kamarákról való gondoskodás. A megengedett kiadások igen széles mérvűek. Fel vannak jogosítva a kerületek kölcsönt is kötni és ezenkívül vethetnek ki külön adókat is; többek közt szedik a kutyaadót, továbbá az útvámokat saját útaiknál, sőt néhol fennáll a marhára vetett adó is.

Angliában a grófságok megyék-adója negyedévenként a békebirák gyűlése által állapittatik meg. Ilyen adók a county rates. A kivetés különböző czimek alatt történik. A községi kiadások parish rates, melyek közt legfontosabb a szegény-adó, mely 8 millió fontot tesz. Továbbá a grófsági adók: county rates, melyek különböző nevek alatt szedtetnek, többek közt houndred borough rates név alatt, utvámok, kikötők és világítótoronyok díjai, az igazságügyi birságok (fies). A grófsági adóból fedeztetnek a fogházak, hidak, bírósági épületek, kórházak, tébolydák és a rendőri költségek (constable-rek). Sok érdekest tartalmaz erről Gneist: Englische Communal-Verfassung. II. kiadás 455—513., és 1288—1364. l., és ugyanezen írótól: Vewaltungsjustiz. 118. l. Poroszországban az 1850-ki törvény által eltörölt kerületi, megyei és policiális szerkezet ismét helyreállított. Azonban ezen hatóságok rendezése mindeddig nem vitetett keresztül. Pedig ha valahol, bizonyára Németországban, és így Poroszországban is az önkormányzat czélszerűen volna kifejleszthető. Egyébiránt a kerületek kötelesek a honvédelmi rendszer folytán az 1850-ben kiadott törvény szerint az oly családokat, melyeknek kereső tagjai behivattak, segíyezni. Továbbá az 1857. év óta kötelesek a kerületek élelmi szereket szállí-

tani hadiczélokra, mi azonban az állam által megtérítettik.

Badenben, Würtembergben, Hannoverben és általában Németország kisebb államaiban mindenütt igen kifejlődött községi és megyei élet van. Az utak építése és fentartása többnyire az autonom hatóságok feladata. Fordulnak elő azonban esetek, mint pl. Badenben, hogy az utfenntartást $\frac{1}{4}$ részben a község, $\frac{1}{4}$ részben a ke-
rület, fele részben pedig az állam viseli. Hasonlókép e három tényező járul új államutak építéséhez. Majdnem mindenütt az államkormány ügyel arra, hogy a kötelezett kiadásokat a megyék és a községek rendesen teljesítsék. A tetszés szerinti kiadásokra nézve az állam engedélye rendesen megkivántatik, noha csaknem mindig a törvényhozás állapítja meg, a kivetés maximumát.

III.

Hogy fővonásokban képét adjam azon módozatnak, melynek alapján nézetem szerint a költségvetési számítás megtenni kellene, az 1873. évi költségvetés rendes kiadásainak és bevételeinek ily módoni csoportosítását a következőkben sorolom elő.

A rendes bevételek összege megállapított 203 millió 468,925 forintban. A rendelkezésre álló tiszta bevétel, azon mód szerint számítva, a mint az 1868. évi költségvetést beterjesztettem, hogy tudniillik megközelítőleg a netto-budget tételeit nyerjük a fenti összegből, a következő oly kiadások levonásával, melyek a jövedelem előállítására mulhatlanul szükségesek, jön ki:

Vegyük mindenekelőtt szemügyre a pénzügyministerium rendes kiadásait, még pedig mellőzve a központi igazgatás, központi állampénztár, a pénzügyi igazgatóságok, a számvevő osztályok, a pénzügyi felügyelőségek, az adóhivatalok, a pénzügyőrség, az adókataster s a selmeczi akadémia költségeit, melyek a pénzügyi kezeléshez tartoznak ugyan, azonban mégis általános közigazgatási költségek.

Az egyenes adók kivé- tési és beszédési költségei	373,000 frt.
--	--------------

A fogyasztási adók be- szedésének költségei . . .	233,335 frt.
--	--------------

A határvám kezelési költségei	366,708 frt.
--	--------------

Az illetékek beszédésé-	
nek költségei	172,057 frt.
Dohányjövedék	12.424,282 frt.
Lottójövedék	1.907,200 frt.
Sójövedék	3.755,232 frt.

Államjóságok : állam-
erdők, bányászat, pénzve-
rés és államnyomda . . . 27.888,012 frt.

S a mennyiben az ál-
lamvasutak gép- és kocsi-
gyáraiban előállított jö-
vedelem a vasuti kölcsön-
ról szóló törvény rende-
lete szerint ezen kölcsön
járulékainak fedezésére
szolgál, az e czimen elő-
írányzott tételt a bevéte-
lek közül azért hagyom
ki, hogy az elkerülhetle-
nül szükséges kiadások
kiszámításánál az állam-
adóssági terheltetés rova-
tában ugyanannyit levon-
jak, mi tesz 3.329,103 frt.

A közlekedési mi-
niszteriumnál az állam-
vasutak és az állami gép-
és kocsigyárak üzleti ki-
adásai, (minthogy e ki-
adások szükségesek azon
jövedelem előállítására,
mely e cím alatt már az

összes bevételek közt foglaltatik) 6.340,697 frt.

A földmivelés- ipar- és kereskedelmi miniszterium kezelése alatt levő ménesbirtokok jövedelme elő van számítva mint jövedelem, azonban levonandó az annak létesítésére szükséges kiadás. . 818,162 frt.

A pósta- és tavirda jövedelmének előállításához szükséges költség tesz . 7.132,400 frt.

Tehát nem számítva a kisebb tételeket, ez tesz összesen 64.738,288 frt.

Már most levonva az összes rendes bevételekből 203.468,925 ftból
64.738,288 frtot.

marad 138.730,637 frt.

Hogy tudhassuk mily összegről rendelkezhetünk saját céljainkra, legelőször is le kell vonnunk a költségvetés változatlan tételeit, melynek Ő Felsége udvartartási költségei. Az 1867. 12. t. cz. értelme szerint a monarchia két fele által egyenlő összegekben

viselendő s bizonyos időre
meg van állapítva . . . 4.650,000 ftban

Az 1873-ra megállapított közösügyi kiadások 25.815,754 frt.,

és miután a hadügyminiszteriumnak évről-évre vannak kiadásai, melyek a rendkívüli költségvetésben soroltatnak ugyan elő, de ha a közös aktívából, vagy más közös pénzforrásokból nem lelik fedezetöket, a fenebb adott definitió szerint mint évenként előforduló kiadások a rendes költségvetésbe volnának áthelyezendőek, ennél fogva ezt is e helyen felvéve tesz 3.500.889 ftot

Közös nyugdíjak . . . 259,300 frt.

Magyarország saját nyugdíjai 2.599,622 frt.

Államadósságok az 1867. 15. t. cz. szerint elvállalt államadóssági járadék szerint 31.524,529 frt.

Földtehermentesítés és örökváltság. Ezen tételnél 17.197,647 frt van felvéve, de én azt tartom, hogy a járulék beszédési költségei a közös pénzügyi igazgatás költségei közé

tartoznak, valamint a pénzügyminiszterium hitelműveleti osztályának igazgatási költségeihez is. Csak annyiban van ezen megkülönböztetésnek értelme, amennyiben a földtehermentesítési adópótlék mikori megszüntetésére ezen költségek is irányadók. De valóban a hitelezők számára teendő fizetések összege tesz .

17.090,647 frtot.

Hasonló szempont alá jön az államkincstártól nyert kamatok visszafizetése fejében előirányzott összeg, melylyel a kincstár önmagának tartozik. Összes saját államadósságaink kamatai törlesztési költségei, úgy mint idáig áll a dolog, hozzávetőleg számítva tesznek 10.500,000 forintot. Ebből levonva a vasuti kölcsön alapját képező államvasutak jövedelmét, mit annál inkább lehet tenni, minthogy a később kötött kölcsönök is nagyobb részt e célra for-

díttattak, marad terhelte-
tés kerek számban . . . 7.200.000 frt.

A függő adósság ke-
zelési költségeit nem ve-
szem fel a számításba,
minthogy azok bőven fe-
dezetőket fogják találni,
ha majd a függő állam-
adósságot képező állam-
jegyeknek egyik-másik
neme a forgalomból ki-
vonatván, a be nem jött
jegyek kamatai e célra
fognak fordíttatni, amint
3 évvel ezelőtt tervez-
tem. Ennélfogva változat-
lan és mindenek előtt fe-
dezendő kiadásaink tesz-
nek összesen 92.640,741 frtot.

Ezt levonva a fen-
nebbi mint netto-budget
maradt pénzügyminiszteri
költségvetéséből, mely
tesz 138.730,637 frt,
92.440,741 frt,

marad összes egyéb saját
szükségleteink fedezésére,
mint rendes költség . . . 46.289,896 frt,
mely összegek korlátai
közt kellene tulajdonkép
berendezni háztartásun-
kat. Ez azon esetre áll,
ha a vasuti kamatbizto-

sítások fejében fizetendő
12 milliót a rendkívüli
költségek közt meghagy-
juk. Ha azonban még ezt
is rendes jövedelmeink-
ből kívánjuk fedezni, nem
maradna több mint . . 34.000,000.

De még ez is több, mint
a mennyibe 1867. és
1868-ban közigazgatási
költségeink kerültek. A
rendelkezésünkre álló ösz-
szeg azonban mihamarabb
ki van merítve, ha meg-
gondoljuk, hogy a hon-
védelmi miniszterium ren-
des költségvetése több
mint $6\frac{1}{2}$ millióba, az
igazságügy miniszteriumé
pedig $11\frac{1}{2}$ millióba kerül.

IV.

Mennyire aránytalanul magas nálunk az egyenes adók terhe az összes jövedelmekhez képest, annak bizonyítására elég lesz a következő számokat idézni.

Nagy-Britanniában az 1872. évben a valóságos évi jövedelem 74.708,000 font sterling, az összes kiadás pedig 71.860,000 fnt volt. Ez annyi, mint 2.330,000 fnt felesleg. Az összes bevételekből tett a föld- és épületadó 2.330,000 fontot s a jövedelmi adó 9.084,000 fontot, mely tétel azonban az 1873. évi költségvetésben 6.940,000 fontra szállíttatott alá. tehát az egyenes adók az összes bevétel 13 százalékját teszik.

Franciaországban az 1873. évi költségvetés előirányzata szerint az összes bevétel 2.406,000,000 frankra tétetik, melyből egyenes adó 336 millió frank, még pedig a földadó 169 millió, a személy- és ingósági adó 54 millió, ablak- és ajtó-adó 38 millió, patent adó az üzletekért 73 millió, tehát Franciaországban is az egyenes adók az összes bevételek közel 14 százalékát teszik. Általában érdekes és tanulságos is, mily módon volt képes Franciaország az újabb nagy hadi terhek- és kölcsönök fedezése végett forrásokat nyitni. Ezen adótöbblet 787 millióra megy és alig találunk közte egyenes adókat. Így kivettetett adó fejében lovakra és kosikra — csak a milliókat véve fel, — 2 millió, társas körökre és billiardokra 2 millió, bélyegre és beirási díjakra 113 millió, kávéra, cacaóra és theára 62 millió, czukorra 57 millió, szeszes italokra 83 millió, vasuti

jegyekre 30 millió, dohányra 40 millió, lőporra 3 millió, kártyákra és kártyázási engedélyekre 6 millió, gyufára 15 millió, cikoriára 5 millió, papírra 10 millió, ásványos olajokra 200,000, póstaszállítmányokra mint többlet 22 millió, hajó díjakra 5 millió, vámstatistikára 6 millió, ingóságok (mobiliár) adójának emelésére 8 millió, patens adó emelésére 7 millió, arany és ezüst áruk jelzésére 2 millió, magán telegrammok díjának emelésére $1\frac{1}{2}$ millió, szállító jegyekre $6\frac{1}{2}$ millió. Tehát az egész sorozatban a patensadót kivéve nem találunk egyenes adót.

Az északamerikai államokban az 1871. évi zárszámadás szerint az állam összes bevétele volt 532 millió dollár, a kiadás 422 millió, tehát a felesleg 129 millió. Ugyanazon évben az adósság törlesztésére fordítottat 130 millió. Az összes jövedelem legnagyobb részét tették a vámok 206 millió dollárral; az összes adók 143 millió dollárra mentek, mely összegből a közvetett adók, szesz, dohány 87 milliót tettek. Mint egyenes adó szerepel ezen tételek közt jövedelem adó fejében 1869—70-re 28 millió és 1870—71-re 15 millió, bélyeg és illeték 15—16 millió. Ezek ugyyszólván az egyedüli egyenes adók, vagyis inkább a melyek nem fogyasztási adó természetével bírnak.

Belgiumban az 1870. évre megállapított költségvetés szerint a bevétel tesz 169 millió frankot, ebből az egyenes adók csak 36 millió frankot tesznek tehát 21 százalékot.

Hollandban az összes bevétel tesz 80.377,000 hollandi frtot, mely összegből egyenes adó 21.677.000 frt tehát közel 21 százalék.

Svédországnak összes bevételei az 1873. költségvetés szerint 47 millió, az összes rendes kiadás 42 mil-

lió Reichsthaler, tehát tetemes felesleg mutatkozik. Ezen kívül rendkívüli kiadásai is voltak, mint vasutak építésére $5\frac{1}{2}$ millió és védelmi kiadások 4 millió melyek fedezésére a jövedelmi adó emeltett $2\frac{1}{2}$ millióval. Jövedelmének legnagyobb részét 18 milliót, az államvagyonból és az államvasutakból húzza, ezenkívül a vámok hoznak 14 milliót, a posta $2\frac{1}{2}$ milliót, bélyeg $1\frac{1}{2}$ milliót, szesz 11 milliót.

Norvégiának összes bevételei tesznek 5.234,000, kiadásai 4.997.000 species tallért, tehát itt is felesleg Jövedelmei körülbelül ugyanazon forrásokból származnak, mint Svédorszáagéi, legnevezetesebb tétel a vám, mely 3 045,000 tallért hoz.

Az orosz birodalomban a rendes bevételek 1872. számára 470 millió rubellel voltak előirányozva és ebből az egyenes adókra esett 108 millió.

Az olasz királyság összes bevételei 1872-re előirányoztattak 1135 millió lire-vel, mely összegből tettek az egyenes adók 436 milliót. Tehát Olaszországban még legközelebb áll az arány Magyarországhoz.

Sveicz összes bevételei 27.513,000 frankot, kiadásai 24.282,000 frankot tesznek, tehát felesleg 2.731,000 frank. A bevétel legnagyobb részét a közvetett adók továbbá a regaliák képezik, mi összesen rámegegy 26 millióra. Egyenes adó nem található költségvetésében.

Poroszország összes bevételei az 1872. évre 187 millió tallérra mentek, mely összegből az egyenes adók 44 millió tallért tesznek, tehát 23% és pedig a földadó 13 milliót, épületadó 4.700,000, jövedelmi adó 5.600,000, osztályadó 13.100,000, iparadó 5.300,000, a vasutak adója 1.900,000 és egyéb egyenes adók 93,000 tallért.

Ausztria jövedelmei 1872-re tettek 357.828,000 frtot. Ebből levonva a pénztári maradványokból és a

közös aktivákból előszámításba vett 24.300,000 frtot, marad 333 millió mint brutto-budget. Ebből az egyenes adók tesznek 84.158,000 frtot, tehát közel 23% a földtehermentesítési járadék ugy az országos pótlék beszámítása nélkül.

Ha tehát a rendezett államok pénzbevételeit végig vizsgáljuk, azt találjuk, hogy Magyarország az, hol legnagyobb az egyenes adó aránya a többi bevételekhez.

V.

Midőn a magyar felelős miniszterium 1867. elején megalakult, minden oldalról megindult a vasutvonalak kiépítése iránti törekvés. Én, látván ez irányzatot és aggódván terhes következményein, kötelességemnek tartottam társaim tanácsában a dolgot szóba hozni. Többek közt 1867. július 12-ikén tartott miniszteri tanácsban kifejtettem a kamatbiztosítás módozatai iránti nézeteimet. Határozott elvek megállapítását kívántam a jövőre nézve és azt javasoltam, hogy az állam csak a főbb országos vonalak építését segítse elő kamatbiztosítás által, és ha kedvező feltételek mellett nem kap ajánlkozót, építsen maga. Ez volt indoka a vasuti kölcsön felvételének. De egyszersmind a kamatbiztosítás módozataira nézve oly elveket kívántam felállíttatni, melyek mellett, ha létesülnek vasutak, bizonyára jól és takarékosan fogtak volna kezeltetni és mindazon utólagos bajokból, melyek a keleti pályánál mutatkoztak, terhes kötelezettséget az államra nézve kimagyarázni nem lehetett volna.

Nem emlékezetem után idézem akkori a minisztertanácsban előadott nézeteimet, hanem jegyzeteim közt találtam csaknem szórul-szóra a következőket:

Kimutatni kívántam, hogy

a) a mértföldenkint biztosítandó összeg szorosan csak a valósággal az építésbe fektetett készpénzbeli kiadásig és annak a vonal megnyitásáig számítandó folyó törvényes kamatai erejéig terjedhet. Ennélfogva min-

den vállalkozó köteles legyen csupán az építésre és felszerelésre vonatkozó kiadásokat tenni előszámításba. A közlekedési minisztérium feladata lenne ezen számításokat megvizsgálni és az építési módot — szem előtt tartván a biztosságot megőrzését — lehetőleg takarékosan megállapítani.

b) Az ekként megállapított építési mód és költségvetése fejezvé ki a vasutvonal valóságos építési költségeit, vagyis azon készpénzbeli összeget, melybe a vasut kerül: a vállalkozó e tőke biztosítását kérheti, egyenesen megnevezvén azon kamatot, melyet a valósággal befektetett pénztőke után magának biztosítani kér. Ha ezen eljárás állapittatik meg, lehetséges lett volna ugyan hogy az építő vállalkozó maga számára bizonyos tisztességes nyereséget számításba vegyen, azonban a közlekedési minisztérium feladata lévén a számadásokat megvizsgálni, tulzott nyereség nem fordulhatott volna elő, és másrészt a pénzbeszerzést elvállalt pénzügyintézet is kötelező nyilatkozatban vévén át a pénzbeszerzést bizonyos kamatláb mellett, itt is beszerzési nyereséget számíthatott volna magának, de nem oly tulzott mértékben, hogy ez által daczára annak, hogy a kamatbiztosítás az állam részéről megadatott — a vállalat életbe léptethetése kérdésbe jöhetett, vagy a részvények aláírói tőkéjük egy részét elveszteni kénytelenek lettek volna. De még azon előnnyel is járt volna ezen eljárás az államra nézve, hogy maga a tőke, mely törlesztendő, nem több mint a mennyi valósággal befektetik és a törlesztés gyorsabban eszközöltetik azon pótlék által, mely minden kamatbiztosításból 0.2 százalékban hozzá számíttatik az összes tőke után.

c) De a mi a legfontosabb, azon nézetemet kívántam érvényesíteni, hogy a mért földenkint befektetett

valóságos tőkeösszeg után mértföldenkint a bruttó jövedelem biztosíttassék már azért is, mert ez az aprólékos és sok nehézséggel járó ellenőrzéstől megóvta volna az államot és a társulatokat és ez utóbbiak szabadabban mozoghattak volna, de a lehető legnagyobb takarékossgot tartották volna szemelőtt, hogy a részvényeseknek minél nagyobb osztalék adathassék a megmaradt tiszta jövedelem után.

E végből kiszámíttattam magamnak, hogy az akkor Magyarországon létezett vasutaknál átlagosan miként áll a nyers jövedelem a tiszta jövedelemhez, és ezen számítások akkor azt mutatták, hogy 100 frt brutto-jövedelemből 53 frt vehető fel mint tiszta jövedelem, az üzleti költségekre pedig számítható 47 frt. Ezen eredmény a kisebb forgalmu vasutaknál mutatkozott, már pedig minél nagyobb a forgalom, annál több százalékat képezi a brutto-jövedelemnek a tiszta jövedelem. Ez azonban czélszerű és jól rendezett kezelést és biztosan várható forgalmat feltételez. Ezen rendszabálynak tehát azon előnye is lenne, hogy oly vasutvonalak, melyeknél a kezdetben várható forgalom csekély — már pedig némely létesített vasutaknál oly csekély a forgalom, hogy az összes jövedelem alig képes az üzleti költségeket fedezni — nem jöttek volna létre.

Hogy miként kellett volna a számítást tenni, azt mutatja a következő példa. Ha egy mértföld vasut készpénzben 400,000 frtba kerül és a kamatláb, mely mellett ezen pénz beszerezhető, a törlesztéssel együtt $7\frac{1}{2}\%$, ez megfelel 30,000 frt tiszta jövedelemnek. Hogy pedig jó kezelés mellett 30,000 frt tiszta jövedelem bejőjön, 56,600 frt brutto-jövedelmet kellett volna biztosítani.

Végre, mint már fennebb is említém, nagy előnye lett volna ezen engedélyezési rendszernek, hogy a vasutak évenkénti 0·2% törlesztés mellett 90 évnél előbb, talán 50—60 év múlva, az állam tulajdonába mennek át, mert nagy a különbség egy 5% mellett és egy 7% mellett törlesztendő tőke lejáratí idejére nézve.

Ezen javaslatom a minisztertanács által kedvezően fogadtatott és ennek következtében ugyanazon alkalommal indítványoztam, hogy állapodjék meg a miniszterium az iránt, miként épüljenek a vidéki érdekű vasutak. Kiemeltem különösen azon különbséget, mely a főforgalmi és a vidéki érdekű vasutak közt fenforog; jeleztem, hogy míg a fővonalak létesítése és irányuk kitüzése az állam feladatai közé tartozik, másrészt, különösen hazánkban, melynek termékeny sikságain köutak csak nagy áldozatokkal létesíthetők, de a vidéki kereskedeés minden egyes főpontjának a főforgalmi vasutvonalakkal való összekapcsolása az illető vidék érdekében fekszik ugyan és az összes forgalmat is élénkíti, de az állam közvetlen közbelépését nem követeli meg: kívánatos, hogy törvényhozásilag történjenek meg mindazon intézkedések, melyek az ezen vonalak iránti érdekeltséget előmozdítják; nyujtassék alkalom a szabad mozgoghatásra, vagyis vétessenek alkalmazásba azon rendszabályok, melyek a skót és a francia olcsó vasutak építésénél sikereeknek mutatkoztak, — még pedig az állam minden nagyobb terheltetése nélkül. Kifejtettem szükségét annak, hogy már előlegesen törvényjavaslatok készíttessenek elő az iránt, miként hozassék létre ezen vasutakra nézve az egyes vidékek kezdése, és hogy az állam mennyiben nyujtson azok kiépítésére nézve előnyt és szükség esetében állami tettleges segélyt is.

Azonban ezen intézkedések nem történtek meg akkor, t. i. 1867-ben, midőn még könnyű lett volna a vidéki érdekekből támadt igények kielégítése irányában határozott állást elfoglalni. Okait fejtegetnie e mulasztásnak nem tartozik ezen munka keretébe.

